

Kőrösi Csoma Kiskönyvtár

14

Szerkeszti: Ligeti Lajos

Lőrincz László

Mongol mitológia

TARTALOM

Előszó

Bevezetés

1. A mongol népek társadalmi különbözősége
2. Az idegen hatások különbözősége
3. A kulturális kontinuitás kérdése
4. A mitológia forrásai

I. A halász-vadász (nemzetségi, ősközösségi) társadalomban élő mongolok mitológiája

1. A három ég istenei
2. Az istenek elkülönülése
3. Az istenek égtáj szerinti felosztásának problémája
4. A szoláris mítosz
5. A szoláris hős
6. A mitikus hős, kultúrhős
7. A dualizmus
8. A nyugati ég jóindulatú istenei
9. A keleti ég rosszindulatú istenei
10. A kánok (hán, hat)
11. Az urak (nojon)
12. A gazdák (edzsen, ezsin)
13. A mítoszok állatalakjai
14. A mítoszok egyéb ártó lényei
15. Kozmogóniai és antropogóniai mítoszok

II. A nagyállattartó lovasnomád mongolok mitológiája

1. Az Örökkévaló Kék Ég
2. A Földanya
3. Egyéb istenek
4. Kozmogónia és antropogónia
5. Ősi mítoszok emlékei a mongol mesekincsben

III. A földművelő mongolság (monguorok) mitológiája

Előszó

Többéves gyűjtőmunka eredményét tartja kezében az olvasó. Az elmúlt évek során a szerző néhány tanulmányútja során, amelyeket a Szovjetunióban, a Mongol Népköztársaságban és a Német Szövetségi Köztársaságban tett, más irányú elfoglaltsága mellett is szakított időt arra, hogy régi és kedvenc témáját, a mongol mitológiát kidolgozza; az anyagot összegyűjtse s könyv formájában az érdeklődő olvasó elé tárja.

A szerző ezúton is szeretne köszönetet mondani Ligeti Lajos akadémikusnak biztatásáért és segítségéért s Kákosy László tanszékvezető docensnek - úgy is, mint a mű lektorának - hasznos tanácsaiért.

Bevezetés

A mitológia az emberiség hajnalán született, s azokat a legrégebbi elképzeléseket sűríti magába, amelyeket a kor embere a világról alkotott, s amelyekkel magát ebben a félelmetesen ismeretlen világban látta.

A természet akkor még nem volt barátja az embernek, legkevésbé pedig leigázott, engedelmes rabszolgája. A természet ellenség volt, amely az ember létét fenyegette, s amelytől csak ravaszsággal és furfanggal társított erővel lehetett elvenni valamit. Szinte minden az alighogy megszületett ember ellen esküdött. A nyár melege hólyagokat égetett a bőrén, a tél hidege csontjáig hatolt. Nyári estéken tűznyila csapkodta a védtelen földet, s a megnyílt felhőkből földre hullott és végigvágató rohanó áradat nyomán emberi és állati tetemek heverték szomorú figyelmeztetésként. Az erdők fái mögött gonosz, emberek vérére szomjazó lények leselkedtek, készen arra, hogy az elkóboroltak nyakába vájják karmaikat.

A természet vak erői félelmetesek voltak és könyörtelenek. Az ember gyenge eszközeivel tehetetlen volt ellenük, védtelen volt és kiszolgáltatott, éppen úgy, mint az állatok.

De valóban nem volt semmi különbség az ember és az állat között? Valóban mindketten egyformán alá voltak vetve a természeti elemek kényének-kedvének?

Látszólag igen. Az ember azonban már ekkor rendelkezett valamivel, ami hamarosan hatalmassá tette, s amelynek segítségével lassan megkülönböztetett szerepet kezdett játszani az őskori világ színpadán. Az ember rendelkezett *munkaeszközzel*, s rendelkezett magával a munkával, amelynek a születését is köszönhetette, s amely kiemelte az állatvilágból. Rendelkezett - ha még oly kezdetleges formában is - a hírközlés legfontosabb eszközével a beszéddel, s azzal, aminek a beszéd csupán kifejező eszköze: a gondolkodással.

E fegyverek birtokában aztán már jelentős előnyre tett szert a természettel vívott küzdelemben. Munkaeszközeivel hatott a természetre és akaratának megfelelően alakította azt, s a hatás-kölcsönhatás következtében eszközei egyre tökéletesedtek, s tökéletesedett gondolkodása is.

A természet azonban továbbra sem maradt lebecsülendő ellenfél. Az emberi gondolkodás pedig egyre szomjasabban fordult az okság felismerése felé, a *miért?* lett a legfontosabb kérdés. Az emberi gondolkodás ismeretlen jelenségek és folyamatok magyarázatát követelte, tudni akart mindent arról a félelmetesen szép csodáról, amely körülvette.

Micsoda az a tűzgömb, amely reggel felkel és este lenyugszik, és miért történik vele ugyanaz minden alkalommal újra meg újra, miért hullanak nedves cseppek az égből, s miért hálnak meg sokan közülük rettenetes fájdalmak között? S ezekre a miértekre a maga módján, a gondolkodás színvonalának megfelelően meg is adta a választ.

De milyen választ adhatott a felmerülő kérdésekre? Csak olyat, amely a közvetlen környezet mozgásának a tapasztalataiból egyértelműen leszűrhető volt. S mivel az ember legközvetlenebbül az állatvilágot érzékelte maga körül, a természeti jelenségek mögött is állatalakokat sejtett, s az ismeretlen jelenségeket állatok képére gyúrta át. Így jöttek létre a *tériomorf* elképzelések - miután az animizmus átadta a helyét -, s ezeknek az elképzeléseknek a maradványai a mitológia állatfigurái. E tériomorfizmusra vezethető vissza a totem ősök állatkultusza is, amely sokhelyütt egészen a legutóbbi időkig megőrizte a régi elképzelések csíráit.

Ezek a megszemélyesített, állatnak hitt természeti jelenségek aztán lassan uralkodni kezdtek az emberi gondolkodás felett, alázatot és alávetettséget követeltek, s az eddig csupán félelmetes jelenségek uralmukat kiterjesztették az ember minden megnyilvánulására, minden kap-

csolatára, s a gondolkodásban kizárólagos jogokat követeltek. A jelenségek *istenekké* váltak, állatistenekké.

Az emberi hordák korábban lazán összefüggő tömegei az évezredek folyamán egyre szorosabb kapcsolatba kerültek egymással, s a természeti mozgások mellett a társadalmi mozgások is újabb problémákat állítottak az emberi gondolkodás elé. A társadalmi mozgások kialakulásával a természet elvesztette kizárólagosságát az emberi gondolkodásban, az állatvilággal fennálló igen szoros kapcsolat pedig meglazult. A munkaeszközök gyors fejlődése következtében lassanként az állatvilág fölé emelkedett, annak korlátlan urává vált. A barát és az ellenség már nem az állat, hanem társa, a másik ember lett, s a még mindig megmagyarázhatatlan természeti jelenségek mögött már nem állatalakokat, hanem saját társadalmának a tükörképét sejtette. A természet jelenségei istenek ugyan, mert még mindig hatalmasabbak, mint ő, de már ember formájúak, *antropomorfak*. A mitológia nem más, mint „a természet és maguk a társadalmi formák, amelyeket a népi fantázia nemtudatos-művészi módon már átdolgozott” - írja Marx A politikai gazdaságtan bírálatához című művében.¹

A mitológia tehát a természeti és társadalmi jelenségek magyarázatát adja, az okokat keresi, s a társadalmi fejlődés színvonalának megfelelően meg is adja a válaszokat a legfontosabb kérdésekre. „A mitikus epika alapfeltétele az ősi ideológiai szinkretizmus - azaz a művészet, vallás, valamint a természetről és társadalomról alkotott tudományelőtti képzetek embrionális formáinak differenciálatlan volta.”²

A mitológia azonban nemcsak a természet és a társadalom jelenségeinek a magyarázatát jelentette, hanem az azokra való hatást is. Az ember már röviddel születése után sem volt hajlandó belenyugodni a természeti jelenségeknek való alávetettségébe. Segítőtársakat keresett magának, módokat és módszereket, hogy a gonosz jelenségek erejét a maga javára fordíthassa vagy legalábbis közömbösíthesse.

Az állat- vagy emberformájú istenek haragját le lehetett ugyanis csillapítani, meg lehetett békíteni őket, képességeiket az ember szolgálatába lehetett állítani. Ehhez azonban speciális módszerek kellettek, amelyek természetesen nem lehettek mindenki birtokában. Ezeknek a módszereknek és eszközöknek a felhasználása nyomán alakult ki a *mágia* és a *kultusz*, amelynek a társadalomra gyakorolt hatása óriási jelentőségű. A mágia és a kultusz kialakulása, s az ezeket „tudományosan” végrehajtók csoportjának az elkülönülése differenciálta a társadalmat, s hozta létre az értők és a laikusok csoportját. A társadalmi differenciálódás létrehozta a *sámánarisztokráciát*, amely a tulajdonviszonyokat is döntően a maga javára változtatta. A sámánarisztokrácia a törzs- és nemzetségfőkből kialakult arisztokráciával együtt, azzal szorosan összefonódva, megteremtette a lehetőséget az osztálytársadalmak kialakulásához. Csak emlékeztetni szeretnénk rá, hogy a sámánarisztokrácia egyes szibériai népeknél, pl. a burjátoknál, egészen az utóbbi évszázadokig megőrizte szinte korlátlan uralmát a néptömegek felett.

¹ K. MARX, Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához, az idézetet lásd egyéb idevágó idézetekkel együtt Folcloristica I (Bp. 1971), 14-15.

A szerző itt kívánja megjegyezni, hogy az istenek kialakulásának csak egyik, számára valószínű modelljét kívánta felvázolni. A vallási evolúció lépcsőfokainak a megállapítására több elmélet is létezik, amelyek nem szükségszerűen esnek egybe. Egyes vélemények szerint pl. a tériomorf elképzelések nem előzték meg az antropomorfokat, hanem azzal egy időben alakultak ki, a tériomorf elképzelések előtt pedig animista fogalmak, valamint személytelen, az egész természetet átható erők jelentették volna a legprimitívebb fejlődési fokot.

² Folcloristica I (Bp. 1971), (az ELTE Folklór Tanszékének jubileumi kiadványa) 14.

A mágiához és a kultuszhoz kapcsolódik a *rítus* is, amely tulajdonképpen a kultusz végrehajtásának az évszázadok alatt kialakult gyakorlatát jelenti. Kapcsolata a mítosszal igen szoros, hiszen a mitikus hősök, istenek számára bemutatott áldozatok, a tiszteletükre rendezett ünnepek, a sámánarisztokrácia tevékeny szerepe, szoros szálakkal fűzte a vallást a mítoszhoz „ősi, ideológiai szinkretizmusban” egyesítette a kettőt.

Ugyanakkor, a mítosz és a vallás mégsem azonos. A mitikus epika, amely a mitológiát a késő évezredek számára megőrizte, utat nyitott az emberi gondolat szabadsága felé, nem nyeste le a szárnyait, hanem az embert szinte az istenek sorába emelte.

A mitikus epika az osztálytársadalom kialakulásának az idején már lényegében elkülönül a vallástól (a mágiától, a kultusztól és a rítustól), sok esetben éppen annak ellenére fejt ki az arisztokrácia számára nem mindig megfelelő, sőt gyakran éppen ellenségesnek tartott ideológiai hatását. A mítosz tehát felmondja az ősi szinkretizmust, szakít a vallással, s a rajongás és gyűlölet keresztüzébe kerül.

„Az osztály nélküli őstársadalom és az osztálytársadalom kialakulása határvonalán különült el a művészetekkel együtt a vallástól, mint az emberi szellemnek az a tevékenysége, amelynek keretében a vallástól magát hovatovább függetlenítő művészi képzelet a maga első diadalát ülte. Így vált a mitológia az előremutató képzelet szabadságának a területévé, amelyen az emberi öntudat idővel a vallás kötöttségei ellen is harcba indulhatott. A vallás viszont - a mitológiai képzelet szárnyait is gúzsba kötni igyekezve - az ember kiszolgáltatottságának, rajta kívül eső hatalmaktól való függésének az érzéseit táplálta. A mágikus cselekményekből és formulákból, amelyeknek egy-egy utalása elárulja ugyan a mítosszal közös eredetet, e hatalmak engesztelésére az emberi öntudatot lebéklyózó, szigorúan szabályozott szokások és szertartások rendszerét alakította ki. Így haladt előre a mitológia az emberi lényeg igazi megvalósulása felé, és így szentesítette a vallás az emberi lényeg igazi valóságának az elvesztését”³ - írja a vallás és a mitológia kapcsolatáról Trencsényi-Waldapfel Imre.

„A vallás: titokzatos hatalmaknak való kiszolgáltatottsága érzését kelti az emberben. A mitológia: szárnyakat ad az emberi öntudatnak, amennyiben pozitív hőseit, sőt ragyogó istenalakjait is az ember önértékelésének magas fokán teremti meg...”⁴ - írja másutt ugyancsak Trencsényi-Waldapfel Imre.

Mindezekből az idézetekből az is kitűnik, hogy a mitológiának komoly ideológiai szerepe mellett igen jelentős volt művészi funkciója is. Többek között Meletinszkij mutatott rá idézett művében,⁵ hogy az ősi, ún. mitikus epika volt a szülőanyja a későbbi hősepikának, s hogy a mitikus epika hősei számos vonatkozásban azonosak a hősepika hőseivel. A mitológia fejlődése során később, a vallásos jelleg elvesztése következtében, egyre inkább a művészi funkció lépett előtérbe olyannyira, hogy néha igen nehéz elválasztani az ősi mítoszt a tudatos művészi alkotástól. Néha csak az epika termékeinek alapos boncolása nyomán bukkannak elő az ősi mitikus elképzelések, s válnak leválaszthatóvá a később ráakódott tudatos, költészeti elemek.

Egészen a legutóbbi időkig lényegében véve csak a görög és kisebb mértékben a római mitológia volt általánosan ismert. Inkább csak a szakemberek s kevésbé az érdeklődők számára jelentett érdekes színfoltot a germán, az egyiptomi, a kelta és az indiai népek mitológiája. Ugyanakkor a közép- és dél-amerikai, valamint finnugor rokonaink mitológiája csak a mitológiai kutatói számára volt úgy ahogy ismert, s még a vallástörténet iránt érdeklődő is csak

³ TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE, Mitológia. Budapest 1968. 22.

⁴ TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE, i. m. 21.

⁵ Folcloristica I (Bp. 1971), 13-104.

nehezen fért hozzá valamiféle szakirodalomhoz. A szibériai, belső-ázsiai népek mitológiája pedig még a szakemberek számára is szinte teljesen ismeretlen a mai napig. A különben igen hasznos feladatot teljesítő Mitológiai Ábécé (Gondolat 1970) ugyan értékes adatokkal szolgál a magyar mitológiai kutatás számára igen fontos finnugor népek ősi mitikus elképzeléseiről, ugyanakkor teljesen figyelmen kívül hagyja Szibériát és Belső-Ázsiát, pedig e terület mítoszai legalább olyan fontosak a magyar és az általános mitológiai kutatások szempontjából, mint a finnugor területeké.

A nem ismerés aztán igen gyakran tévedéseket szül. Még néprajzos körökben sem ritkák az olyan romantikusan téves elképzelések, amelyek Belső-Ázsia lovasnomádjainak a mitológiáját lóáldozatokra, a rítussal és mágiával összefüggő kétségtelenül látványosabb jelenségekre szűkítik le. A sámánizmus bővebb ismeretanyaga csábító elképzelések alapja lehet. A sámánizmus azonban egyáltalán nem azonos a mitológiával, bár vizsgálata elengedhetetlenül szükséges az ősi mitikus képzetek feltárása szempontjából.

Az utóbbi évszázadok mongol és burját kutatóinak gyűjtőmunkája következtében már rendelkezünk annyi anyaggal, hogy megkíséreljük felvázolni a mongolok mitikus elképzeléseit, ezek rendszerét, egyszerűen a mongol mitológiát.

*

A mongol mitológia kutatója előtt nem lebecsülendő feladatok tornyosulnak. Látszatra ugyan egységes anyaggal lehet dolga, hiszen a mongolok az általános hiedelem szerint lovasnomádok, azaz a nagyállattartó gazdasági forma keretei között éltek szinte a legutóbbi évekig. Elképzeléseik is ennek megfelelően e formát kell hogy tükrözzék.

A dolog azonban egyáltalán nem ilyen egyszerű. S hogy a mongol mitológiai kutatás néhány alapproblémájával megismerkedhessünk, tekintsük át a legfontosabb, ezzel kapcsolatos kérdéseket.

1. A mongol népek társadalmi különbsége

Igaz ugyan, hogy a mongol népek többsége a legutóbbi időkig a nagyállattartó lovasnomád társadalom keretei között élt, ez az életmód azonban nem volt a mongolság minden csoportjára kizárólagosan jellemző. A nagyállattartás a Bajkál-tótól délkeletre eső füves pusztaságon volt általános, egészen a Sárga-folyó nagy kanyarulatáig, Ordoszig. Az ezeken a területeken nomadizáló mongolok életmódja megközelítően azonos volt, s így a természetről és a társadalomról alkotott elképzeléseik is közel álltak egymáshoz.

A társadalom gazdasági alapját az állattulajdon, majd később a földtulajdon alkotta. Az osztálytársadalom kialakulása után a feudalizmus egy sajátos formája, az ún. *nomád feudalizmus* jött létre körükben, amely kialakította a maga függőségi viszonyait az említett tulajdonviszonyok alapján.

A pásztortársadalom állandó válságban élt. Az anyagi javak termelése messze elmaradt a szükségletek mögött, s a társadalom külső expanziókkal kívánta a megnövekedett szükségleteket kielégíteni, válságát megoldani. Ez az expanziós kényszer volt aztán az oka a rablóháborúknak, amelyeket a mongolok vagy általában az ázsiai lovasnomádok letelepült szomszédaik ellen vezettek. A földművelő népek kétségtelenül jóval magasabb szintű árutermelő képessége olyan javakkal látta el a nomád társadalmat, amelyekről saját keretei között képtelen lett volna gondoskodni.

A nomád feudalizmus egyes szakaszaiban létrehozta annak egy sajátos megjelenési formáját, az ún. *katonai demokráciát*, amely a militarizált állam keretei között az egyén viszonylagos jogegyenlőségét jelentette. A soha meg nem szűnő feudális kapcsolatok mellett előtérbe kerültek bizonyos katonai jellegű kapcsolatok is, amelyek ideig óráig háttérbe is szoríthatták az előbbieket. A katonai demokrácia idején sem szűnt meg azonban a feudalizmus, csupán a célnak megfelelő kisebb-nagyobb átalakulásokon ment keresztül.

E nomád feudalizmus - melyet csak a mongol népi forradalom szüntetett meg a XX. század elején - átvészelte az évszázadokat. Igaz, hogy a századok folyamán nem maradt teljesen változatlan, az állattulajdon és a földtulajdon primeritálásának, ill. fontosságának változásai következtében, valamint súlyos történeti események beköszönte miatt (mandzsú hódítás) változtatott megjelenési formáin, a társadalom feudális, kizsákmányoló jellege azonban a forradalom kitöréséig változatlanul fennállott.

A mongolság másik nagy csoportja társadalmi formáját tekintve jelentősen különbözött a nagyállattartó lovasnomádoktól. A Bajkál-tótól nyugatra eső területeken már a dzsingiszida hódítások előtt az ún. erdei népek éltek, zömükben burjátok vagy elmongolosodott török nyelvű törzsek, akiket a dzsingiszida világbirodalom is csak nehezen vagy egyáltalán nem tudott a maga szolgálatába állítani.

E népek társadalmi berendezkedése nem mutat egységes képet. Egy részük lovasnomád volt, hiszen a Bajkál-tó környéke, főleg annak keleti partja és a tótól délre eső területek elég szabad térséggel rendelkeztek a nagyállattartás számára. Ezeken a területeken már a dzsingiszida hódítás előtt is a ló- és a szarvasmarhatartás foglalta el a gazdaság legfontosabb helyét, később pedig a kiterjedt kapcsolatok a déli lovasnomádokkal, az állandó vándorlás és a lovasnomád törzsek gyakori letelepedése a Bajkál főleg keleti partvidékén csak megerősítették a nagyállattartó gazdasági forma vezető szerepét.

A Bajkáltól nyugatra eső, kevesebb füves pusztasággal bíró, elsősorban erdős területeken az őslakosok zömükben megőrizték létük ősi formáit s a halász-vadász gazdasági forma keretei között éltek. A halászatot és vadászatot esetenként az erdő kínálta javak gyűjtögetése egészítette ki.

E törzsek vagy népek is ismerték az állattartást, tartottak is szükségleteik kielégítésére szarvasmarhát vagy kisebb háziállatokat, azonban ezeket elsősorban a család személyes szükségleteinek a kielégítésére nevelték. A társadalom formáját ez a „háztáji” gazdaság lényegében nem érintette.

A társadalmi formának megfelelően a függőségi kapcsolatok is egészen másként alakultak, mint a lovasnomádoknál. Míg a lovasnomádok között a feudális függőségi rendszer és a militarista katonai szervezet megszüntette a kapcsolatok ősi rendszerét, addig az erdei törzsek megőrizték az őseiktől örökölt függőségi viszonyokat. A társadalom legfontosabb egységei a nagycsaládok és a nemzetségek voltak, s a hatalmat a társadalom felett a *nemzetségi arisztokrácia* gyakorolta.

E nemzetségi arisztokrácia a gazdag nemzetségfőkből és a hozzájuk csatlakozott egyénekből állott, akik fizetség ellenében vagy egyszerűen rokoni kapcsolataik révén, örködték a társadalom számukra megfelelő rendje felett.

A nemzetségi arisztokráciával szorosan összefonódott a *sámánarisztokrácia* olyannyira, hogy néha nem is lehet a kettőt elkülöníteni egymástól.

Mindenesetre ez a nemzetségi társadalmi forma igen sokáig fennállott, dacolva az idővel és a keleti mongolok hódítási kedvével. Lényegében véve csak a XVII. századtól, Szibéria orosz meghódításától kezdődik a nyugati burjátok társadalmi átalakulása. A betelepülő orosz lakos-

ság hatására a burjátok megismerkedtek a földműveléssel, s a keleti partokon folyó nagy-állattartás mellett a nyugati vidékeken a földművelés foglalta el a halász-vadász életforma helyét.

Az átalakulás azonban nem ment egyik napról a másikra. A földművelés fokozatos uralkodóvá válása mellett is sokáig megmaradtak az élelmiszerpótló nagy vadászatok (*zegete aba*), amelyekben az egész társadalom részt vett, s amelyeknek a rituális lebonyolítási rendje hűen tükrözte a társadalom régebbi hierarchiáját.

Természetes, hogy a gazdasági-társadalmi különbségek, amelyek a nemzetségi társadalomban élők és a lovasnomádok között fennállottak, hűen tükröződtek az egyének tudatában is. A szellemi kultúra pontosan adja vissza ezeket a különbségeket, betekintést nyújtva számunkra egy azóta elmúlt világ társadalmi-gazdasági rendszerébe.

Mindkét társadalmi forma alapvetően megegyezett abban, hogy a szellemi kultúra, az alkotóképesség csúcsát a verses hősepika jelentette. Több tízezer, sőt egyes hírek szerint százezer soros, óriási terjedelmű, művészileg magas színvonalú énekek keletkeztek, amelyek hősök küzdelmeit örökítik meg ellenségeikkel.

A nemzetségi társadalomban élő népek hősepikája - így a burjátoké is - *individuális*. Mivel a társadalom sok kis egységre oszlott, egyik egység - család vagy nemzetség - bukása vagy kiemelkedése sem veszélyeztette vagy befolyásolta lényegesen a társadalom létét. Az egyes hősök küzdelmei nem bírnak társadalmi jelentőséggel, vereségük vagy győzelmük elsősorban saját maguk vagy nemzetségük számára jelent megalázást vagy dicsőséget. A harc oka többnyire feleségszerzés, leányrablás, egyéni virtus.

Ugyanakkor igen érdekes, hogy a vitézek ellenfelei sorában elsősorban mitikus alakok, azaz *mangadhajok*, óriáskígyók stb. jeleskednek. A hős küzdelme tulajdonképpen nem más, mint az egyedülálló, legfeljebb családja néhány tagjától kísért hős küzdelme a természettel, ill. a természetet megszemélyesítő szörnyalakokkal. A nemzetségi társadalom keretei között élő emberek tudatában még élénken éltek a mitológia állatalakjai, a társadalom eszközeinek korlátozottabb hatása nem tudta annyira sem háttérbe szorítani a természetet, mint pl. a lovasnomádoknál.

A lovasnomádok hősepikája ezzel szemben *kollektív*. A társadalom kisebb egységeinek - család, nemzetség - lassú megszűnése vagy legalábbis jelentőségük háttérbe szorítása következtében, a törzsek és törzsszövetségek kialakulásával együtt, a küzdelem társadalmi jelentőségűvé vált. A törzs vagy törzsszövetség bukása az egész társadalomra kiható változásokat vonhatott maga után. A hős már nem családja néhány tagjától kísérve vonult a harc mezejére, hanem vitézek ezreitől követve, akik valamennyien ki akarták venni részüket a küzdelemből.

Az ellenfelek már maguk is törzsek vagy törzsszövetségek, vagy a nemzetségi epikából ismert szörnyalakok. Ezek az alakok azonban lényeges változáson mentek keresztül - feudalizálódtak. Katonájuk és vagyonuk lett, ők maguk is állattartó lovasnomádok, mohók és uralkodni vágyók, semmiben sem különböztek emberellenfeleiktől csupán külső formájukban. Ez a forma őrzi egyedül az ősi mítosz emlékét.

A két társadalmi forma közti különbség eleve meghatározza a mítoszok közti különbségeket is. Míg a nemzetségi társadalomra elsősorban az animizmussal kevert *politeizmus* (többistenhit) a jellemző, a tériomorfizmus maradványaival, addig a lovasnomádoknál *monoteista* (egyistenhívő) elképzeléseket figyelhetünk meg, az istenek megjelenési formája pedig többnyire antropomorf, bár ezen a téren sajátos módon nem nagy a különbség a két mitológiai rendszer között.

A mongolok harmadik csoportját az idegen hatás alá került, többnyire a mongolság peremterületein élő kisebb népcsoportok adják. E csoportok vizsgálata a mitológiai kutatások számára számos, szinte megoldhatatlan nehézséggel jár. Egyes, a mongolság fő tömegeitől elszakadt népcsoportok mítoszai teljesen ismeretlenek, s vagy nincsenek, vagy a kutatómunka hiányosságai következtében mind ez ideig feltáratlanok.

Az Afganisztán területén élő *mogol* népcsoportnak lényegében véve nincs saját folklórja, az Európában élő *kalmükök*nek pedig tudomásunk szerint nincsenek eredeti mítoszaik. Vagy teljes egészében buddhista jellegű mitologikus elképzeléseket őriznek, vagy pedig - igen ritkán - egyes töredékeik által magukkal vitt burját mítoszok maradványait. A Mandzsuriában élő *dahurok* mítoszairól mit sem tudunk, s ugyanúgy ismeretlenek számunkra sok belső-mongóliai mongol nép mitologikus elképzelései is.

Ugyanakkor sajátos színfoltját képezik a mongolság mitológiájának a *monguor* nép mítoszai, amelyek feldolgozása és gyűjtése terén D. Schröder szerzett évülhetetlen érdemeket.⁶ A monguorok nem nagyszámú, mindössze alig néhány ezer lelket számláló népe a tibeti és kínai egykori határvidéken lakik, a Kínai Népköztársaság Belső-Mongol Autonóm Tartományában. Évszázadok óta letelepült életmódot folytat, anélkül azonban, hogy az állattartással teljes egészében felhagyott volna. Nyelvükben a tibeti közelség hatására rengeteg a tibeti elem, jövevényszó, a többi mongol számára a monguor nyelv egyáltalán nem vagy csak igen nehezen érthető.

A monguorok szellemi kultúrája is lényegesen különbözik a mongolság többi részének kultúrájától. Az évszázados tibeti hatás következtében folklóruk mind formai, mind pedig tartalmi szempontból nagyrészt tibeti mintát követ. A tibeti takaró alól azonban itt-ott kivillan egy sajátos, ősi mongol kultúra foltja, s éppen ezért érdemli meg a monguor szellemi kincs a behatóbb vizsgálatot.

Mítoszaik első látásra teljes egészében tibetiek, a tibeti buddhizmust követik, megjelenési formájukban és szellemükben azonban különböznek a tibetitől, s érdekes szinkretikus alkotásai a két, egymástól lényegesen különböző szellemi kultúrának.

E három, egymástól elütő csoport - nagyállattartó lovasnomádok, nemzetségi formák között élő halász-vadász népek és letelepedett földművelők - szellemi kultúrája lényegesen különbözik egymástól, s így amikor a mongolság mítoszairól vagy mitológiájáról beszélünk, ezeket a különbségeket minden esetben figyelembe kell vennünk. Nincs tehát valamiféle egységes, mindenütt jelenlévő és általánosan elterjedt mongol mitológia, minden egyes, a gazdasági-társadalmi fejlődés különböző szakaszain álló mongol nép más-más mitologikus elképzeléseket őriz, olyanokat is, amelyek csak egy meghatározott területen léteztek, s amelyek másutt soha nem fordultak elő. Ha a mongolság mitológiája elnevezést használjuk, mindig az elnevezés mögé értjük ezeket a lényeges, el nem hanyagolható különbségeket.

2. Az idegen hatások különbözősége

A mongol népek azonban nemcsak gazdasági-társadalmi viszonyukat tekintve különböznek egymástól. A történelem alakulása következtében sajátos társadalmi, politikai, vallási tényezők érvényesülése révén, az egyes mongol népeket különféle módon, különböző mértékben érintette más szellemi kultúrák hatása. E hatás aztán erősebben vagy gyengébben befolyásolta

⁶ D. SCHRÖDER, Aus der Volksdichtung der Monguor, különösképpen 2. Teil. Wiesbaden 1970. Asiatische Forschungen, Band 31.

bizonyos elképzelések, műfaji struktúrák kialakulását és fejlődését, a mongol társadalom szerves fejlődésétől idegen elképzeléseket kényszerített erőszakkal a mongol szellemi kultúrába. Ezek az idegen testek aztán lassan maguk is átalakultak a környezet hatására. Helyi elemekkel bővülve, részben azokban feloldódva, de mindenképpen színesebbé válva szinkretikus formákat hoztak létre.

Ismeretes, hogy a XIV. századtól kezdődően, előbb csak lassacskán és különösebb eredmény nélkül, majd évszázaddal később mindent elsőprő erővel zúdult a buddhizmus, a buddhista kultúra, a mongolság egy részére. Előbb a Jüan-dinasztia uralkodói, később a halha kánok által szorgalmazott vallás képviselői Tibetből kiindulva, lassú és szívós munkával megteremtették egyházi és világi uralmukat a mongolok között. Soha nem látott gyorsasággal szaporodtak a kolostorok, s szaporodott a világi hívságoktól visszavonult szerzetesek száma. A kolostorok a kánoktól egyre több és több privilégiumot kaptak, adómentességet, ugyanakkor a környező hívők részéről adózási kötelezettséget - lényegében az egyszerű pásztoroknak kellett eltartaniuk a hallatlan mértékben felszaporodott ingyenélők hadát. A világi kizsákmányolók mellé s a lovasnomádok között már lényegében letűnt, s jelentőségében a buddhista szerzetesekhez fel nem érő sámánarisztokrácia helyére új urak kerültek, a szerzetesek, s az egyház minden rendű és rangú képviselője.

A szerzetesekkel együtt a mongolság szellemétől merőben idegen, alázatra és türelemre, a világtól való elfordulásra s a környezet megvetésére buzdító vallás és hitvilág vonult be a kolostorokba s a kolostorokból kiáramolva a jurták ajtóin keresztül az egyszerű pásztorok tudatába. S e hitvilág kíméletlen és könyörtelen harcot hirdetett a régi „pogány” hiedelmek ellen, a kereszténységhez hasonlóan, tüzzel-vassal irtotta a régi, „bűnös” világ minden emlékét.

Az egyházi műhelyekben könyvnyomtató helyek alakultak, művelt és nemegyszer kiváló képességekkel rendelkező papok a tibeti vallásos művek, a kánon lefordításához láttak, s szabályokba foglalták az új vallás által meghatározott életrendet. S az új vallás, amelynek legfőbb támasza az arisztokrácia volt, annak az érdekeit is messzemenően képviselve, indiai és tibeti didaktikus művek fordításával oktatta az új körülmények közötti viselkedés normáit.

Az új vallás türelmetlensége mellett ugyanakkor képes volt felmérni a régi hit egy csapásra el nem tűntethető hatalmát, a régi istenekhez való makacs ragaszkodást, a régi rituális szertartások, vallási kultuszok mély gyökereit az emberek tudatában, s éppen ezért a harc másik eszközét is felvonultatta. Magához igyekezett édesgetni a régi, buddhizmus előtti hitvilág isteneit, hogy a régi istenek segítségével megkönnyítse az új vallás elterjedését olyan helyeken is, ahol arra egyébként kevés lett volna a remény.

Az új vallás legkiemelkedőbb képviselői nem idegenkedtek maguk sem a mágiától, a varázslástól és a nem éppen buddhista kultuszoktól, hiszen a buddhizmus, ill. lámaizmus régebbi s a mongolok közé elsőnek bevonult szektája, az ún. pirossüveges szekta maga is alkalmazta ezeket az eszközöket. A régi hit tehát keveredett az újjal, a régi istenek többé-kevésbé buddhista köntöst öltöttek, s sokan közülük bevonultak a buddhista panteonba, a szent iratokba, most már úgy, mint a buddhizmus istenei, ill. szentjei.

A régi vallás isteneinek e bevonulása természetesen megfelelő magyarázatot követelt, s az egyházi felelősök eleget is tettek e követelményeknek. Megfelelő magyarázattal illették a buddhizmusban addig soha jelen nem lévő istenek származását, istenségük mibenlétét stb.

Igen jellemző példa erre a beolvasztásra a Fehér Öreg (*Csagán Ebügen*) kultusza.

A Fehér Öreg a mongol hitvilágban tulajdonképpen termékenység-isten, aki felügyel a nyájakra, az erdőkre és a vizekre. Származása bizonytalan, lehetséges, hogy Tibetből került mongol területre, de még mindenképpen a buddhizmus előtti időkben. A buddhista kánonban ismeretlen, valószínű, hogy valamilyen ősi ázsiai termékenység-isten rejtőzik alakja mögött.

Sok jel mutat arra, hogy a buddhizmust megelőző időkben a Fehér Öreg kultusza igen elterjedt volt a mongolok között. A hiedelem szerint minden hónapban két alkalommal végigvándorol a földön, 2-án, és 16-án, hogy kiszabja a bűnösökre méltó büntetésüket, s hogy elvegye a neki szánt áldozatot. Az áldozat többnyire színes selyemszalagokból, ízletes ételekből s kiváltképpen tejből állt. Ez a Fehér Öreg aztán, ha a buddhista kánonban nem is tudott helyet szorítani magának, megjelent a különböző egyházi iratok lapjain, de már úgy, mint aki a buddhizmus követe, s magától a buddhista vallás kiemelkedő alakjaitól nyerte hatalmát. W. Heissig, az ősi mongol vallásról szóló könyvében, idéz egy, a Fehér Öreghez intézett imádságot, amelynek egyik részletéből kitűnik, hogy az istenség magától Buddhától kapta hatalmának megerősítését.

„Egy alkalommal a *Tökéletes Buddha a Dzsimiszig* nevű hegyen sétálgatott *Ananda* kíséretében, mellettük kolduló szerzetesek, *bodhiszattvák* és magas egyházi méltóságok haladtak. Ezen a hegyen pillantottak meg egy öregembert, aki már igen magas korban lehetett; haja és bajusza ősz volt, fehér ruhát hordott, kezében botot tartott, amelynek fogantyúja sárkányfej alakúra volt formálva.

Amikor Buddha megpillantotta az öregembert, így szólt hozzá a Tökéletes: Minek az ura vagy te öreg? Miért élsz itt egyedül a hegyen?

A Fehér Öreg elmondta Buddhának, hogy ő a földek és a vizek ura, hogy védelmezi a jókat és üldözi a gonoszokat. Buddha akkor megerősítette őt e tisztségében.

- Jól van! Jól van! Nemes származású vagy látom, ígérd meg nekem, hogy eztán is védelmezni fogod az élőlényeket!”⁷

Egy másik igen elterjedt buddhista műben, a Zöld Tára istenasszony történetében (*Noyuyan dara eke-yin tuji*) maga az istenasszony teszi istenné, meghatározott funkcióval az öreg remetét:

„Óh, bár te ebben a létben csak egyszerű tanítóláma voltál, egy későbbi újjászületésben mint a Fehér Öreg nevű buddha fogsz továbbélni ősz öregember alakjában, mint a föld és a vizek huszonnégy védő-istenségének az ura, aki áldást hoz a Három Drágakőre, sárkányfejes botot fogsz tartani a kezében, ura leszel az embereknek és az állatoknak, ura leszel Dzsimiszig hegyének! - Így áldotta meg őt az istennő, s ez az oka annak, hogy a Fehér Öreg megjelent az újjászületésekben.”⁸

Gyakran az is előfordul, hogy a buddhizmus apostolai igyekezetükben egyszerű hamisításoktól sem riadnak vissza, csakhogy igazukat bizonyítsák. Köztudott dolog, hogy a mongóliai buddhizmus szent könyveit, iratait, többségükben tibetiről, esetleg kínairól fordították mongolra. A buddhizmus előtti vallás később feljegyzett kultikus hagyományai természetesen mongol nyelvűek voltak. E kultuszok, ill. kultikus alakok felvétele a hivatalos vallásba megkövetelt olyanféle magyarázatokat, amelyeket az imént láttunk. S e magyarázatok jegyében gyakran ezek elé a mongol nyelvű imák, rituális művek elé egyszerűen egy pseudo-tibeti, szanszkrit vagy kínai címet illesztettek, ezzel is bizonyítván, hogy e művek a szent nyelvekről fordítottak, s a bennük szereplők már régtől fogva szoros kapcsolatban álltak a buddhizmussal.

A buddhizmus előtti hiedelemvilág és e világ ősi alakjainak viszonylagos tiszteletben tartása ellenére is a buddhizmus szörnyű pusztítást végzett a mongol hiedelemvilágban. Részben, főleg lovasnomád, keleti területeken, a sárgasüveges szekta elterjedése következtében a vallási türelmetlenség is megerősödött, s megkezdődött, a régi hit minden emlékének a módszeres irtása. Csak azok a kultuszok és alakok tudtak fennmaradni, amelyek bevonultak a

⁷ G. TUCCI-W. HEISSIG, *Die Religionen Tibets und der Mongolei*. Stuttgart 1970. 385.

⁸ G. TUCCI-W. HEISSIG, i. m. 385-386.

buddhista panteonba, vagy amelyek, hogy magukat mentsék, buddhista köntöst öltöttek. Így aztán nem csoda, hogy a régi hit emlékeinek a feltárása igen nehéz munka.

Az előbb említett folyamatok következtében létrejött a lámaizmusnak, ill. buddhizmusnak egy sajátos formája, a népi buddhizmus, amely a kánonikus irodalom mellett az apokrif művekre is támaszkodik, s egyesíti magában a buddhizmus gyakorlatát az azt megelőző hitvilág gyakorlatával. Az ősi mongol mitológia emlékeinek egyike-másika a népi buddhizmus emlékeiben is megtalálható.

A buddhizmustól igen erősen sújtott területeken sem szűnt meg azonban teljesen a régi hit gyakorlása. A samanizmus, bár elvesztette uralkodó helyét, sőt menekülésre, visszavonulásra kényszerült, mégis az évszázadok során meg tudta őrizni önmagát, ha keveredett is a lámaizmus bizonyos elemeivel. A szakirodalom tanúsága szerint szinte napjainkig fellelhető volt a mongolok között a samanizmus ilyen vagy olyan megnyilatkozása. A samanizmus alakjai, a samanista panteon is sokat megőrzött számunkra az ősi mitológiából, hiszen a samanizmus a mitológia gyakorlati, rituális oldalát jelentette.

Említettük korábban, hogy a buddhizmus ilyen arányú előretörése, az ősi hitvilág nagy részének a megsemmisítése, magába oldása, csak a lovasnomádok által lakott s a Bajkál-tó keleti partjáig húzódó területen ment végbe, a Bajkál-tótól nyugatra soha nem tudta pozícióit jelentősen megerősíteni. Mint ahogy a korábbi évszázadok uralkodó kánjai számára is megoldhatatlan problémát jelentett a Bajkál-tótól nyugatra élő erdei népek meghódoltatása, ugyanúgy a buddhizmus, a buddhista egyház számára sem termett itt sok babér. Igaz ugyan, hogy a tó nyugati oldalán is épültek buddhista kolostorok, *dacanok*, s e dacanokban folyt a buzgó szerzetesi élet, virágzott a könyvnyomtatás, a buddhista-lámaista tanok azonban alig terjesztették ki hatósugarukat a dacanok környékére. Az erdőkben vagy még a falvakban is a letelepült lakosság, akár látszólag engedelmeskedve a buddhista követelményeknek, akár pedig nyíltan elutasítva azokat, ősei vallását követte, áldozott a helyi istenségeknek, s sámánjai vezetésével „pogány” szertartásokon vett részt a lámakolostorok látogatása helyett. Így a nyugati burját hitvilág tanulmányozása a legszebb anyagot tárja elénk, amit csak a régi hiedelemanyag nyújthat.

Burját területeken az ősi hitvilág viszonylag korán kapcsolatba került a keresztény ideológiával. Már a XVII. századtól kezdődően, a betelepülő orosz lakossággal együtt pravoszláv papok is érkeztek, s a kolostorokkal együtt keresztény templomok is igyekeztek hívőket toborozni maguknak az őslakosság köréből. A burjátok azonban a kereszténységet lényegében ugyanúgy elutasították, mint a buddhizmust, mégsem elhanyagolható, hogy bizonyos keresztény elemek behatoltak a burját mítoszok közé, ezekről a későbbiek során még részletesebben esik szó.

A mongol hitvilág tehát az elmúlt évszázadok során nem volt egységes, a buddhizmus hatása másképpen érvényesült a különböző területeken. Ez a különböző hatás, hozzáadódva a már amúgy is meglévő különbségekhez, csak növelte a szakadékot, amely a nagyállattartó lovasnomádok és a nemzetségi társadalom halász-vadász-földművelő törzsei között a hiedelemvilágot tekintve fennállott.

3. A kulturális kontinuitás kérdése

Belső-Ázsia történetének vizsgálata során elénk tárulnak e föld népeinek mozgalmai, nomádjainak vándorlása napkelettől napnyugatig. Hatalmas birodalmak alakulnak ki egyik napról a másikra - hunok, avarok, türkök, mongolok stb. -, hogy viszonylag rövid virágzás után a semmibe tűnjenek.

Azonban csak a birodalmak tűnnek a semmibe, a népek soha. A birodalmat alkotó tömegek a birodalom bukása s az uralkodó osztály hatalmának a megtörése után is ott maradnak, ahol voltak, csak már nem mint leigázók, hanem mint leigázottak. A türk birodalom örökre megszűnt, a kagánok eltűntek s a hadszervezet is, akárcsak a hunoké, de a türkök és az ázsiai hunok továbbra is a pusztán építették jurtaikat, hajtották állataikat új uraik mellett. S mindaz a tapasztalat, amelyet még uralkodó korukban gyűjtöttek, s melyet elődeiktől kaptak s továbbfejlesztettek, nem tűnt a semmibe, hanem átadták új uraiknak, akik tovább őrizték az évezredek során felgyülemlett szellemi értékeket. Az Európa által is megcsodált és rettegett hadszervezet, fegyelem és hadi taktika nem a mongolok találmánya volt, hanem örökség, amelyet Belső-Ázsia népei adtak tovább évszázadról évszázadra. Az állattartás kultúrája, a ruhakészítés és sátorverés, a tejtermékek készítése és a tejpálinka párolása mind egy hatalmas kultúrkörhöz kapcsolódik, amelyet Belső-Ázsia lovasnomádjai alakítottak ki.

Nem volt ez másképpen a hiedelemvilág, a mítoszok, a rítus és a kultuszok esetében sem. Bár, mivel Belső-Ázsia lovasnomádjainak igen kevés írásos emléke maradt ránk, s a kínai források sem bőbeszédűek, csak sejtethetjük, vagy rövid, elejtett megjegyzésekből bizony gyaníthatjuk, hogy a mongol hiedelemvilág, a mitológia számos alakja a már semmibe tűnt népek hiedelemvilágát gazdagította.

De nemcsak a lovasnomádokét. Ázsia lovasnomádjai mellett a Bajkál környéki erdőségekben vagy még északabbra élő népek is örökölték egymás szellemi kultúráját, s a nyelvi különbségektől függetlenül, burjátok őrizték napjainkig a valaha török vagy éppen tunguz nyelvű népek hiedelemvilágának az emlékeit.

Ha tehát a mongol mitológiáról vagy burját mítoszokról beszélünk, mindig a tudatában kell lennünk, hogy ez nem tisztán mongol vagy burját találmány; a burját sámánok és mongol énekmondók sok évszázad szellemi örökségét őrizték meg számunkra.

4. A mitológia forrásai

Mivel erről a kérdésről előbb már részletesebben beszéltünk, most csak igen röviden érintjük. A mítoszok fellelésének fontos területe a sámánanyag, azaz sámánénekek, imák, a samanista kultusz és a népi buddhizmus emlékeinek a vizsgálata. A samanista panteon alakjainak egy része ugyanis megegyezik az ősi mítoszok alakjaival, s a buddhista köntöst levéve ősi istenek állnak előttünk. Sajnálatos, hogy a samanizmus anyagából csak a buddhizmus előtti panteon alakjaira, azok esetleges funkciójára és a samanizmus gyakorlati lényéből adódóan a számukra előírt rítus vagy kultusz módjaira következtethetünk. A sámánanyag mítoszokat nem vagy csak elvétve tartalmaz.

A mítoszok igazi lelőhelye a verses hősepika. Elsősorban burját területen számos darabjuk nyert hősepikai feldolgozást, s így költői áttételeken érkeznek hozzánk a szebbnél szebb mítoszok. Igaz, hogy ilyen esetekben többnyire tudatos költői szerkesztés és feldolgozás eredményeként jelentkeznek, ez azonban nem sokat változtat valódi tartalmukon.

Burját területeken gyaníthatóan létezik még a verses hősepika mellett egy sajátos műfaj, a verses mítosz is, amely a hősepika formájában dolgoz fel tisztán mitologikus eseményeket. A szerző ulan-udei tartózkodása idején a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Burját Filiáléjának kéziratárában talált ilyeneket, azonban tekintettel arra, hogy a verses hősepikai alkotások - énekek - is szép számmal tartalmaznak tiszta mitológiai részleteket - bevezetők stb. -, nem tudta eldönteni, hogy az említett verses mítoszok önálló műfajt képeznek-e, vagy pedig egyéb verses hősepikai alkotások mitologikus témájú részletei. Mindenesetre gyanítani lehet, hogy a verses hősepikát burját területen a verses mitológia előzte meg, s ezeket a mitologikus témákat dolgozta fel később a verses hősepika saját, lényegesen embercentrikusabb látásmódjának megfelelően.

Ilyen verses mítoszt találunk monguor területen is, amely bár tibeti eredetire vezethető vissza, mégis azt mutatja, hogy a műfaj nem volt idegen a mongolok számára sem. S ez a sajátos műfaj, amely időben megelőzte a verses hősepikát, alakíthatta ki annak formáját is legalábbis burját területen.

Végezetül a mitológia forrásai között találunk idegen eredetű anyagokat is, amelyekről minden esetben megemlékezünk a megfelelő helyen.

I. A halász-vadász (nemzetségi, ősközösségi) társadalomban élő mongolok mitológiája

Korábban már említettük, hogy a nemzetségi társadalom legtovább a Bajkál-tótól nyugatra eső területeken, a burját-mongolok körében virágzott. Megszűnése különböző okokra vezethető vissza, amelyek részben a társadalom belső fejlődésében, részben pedig idegen hatásokban keresendők. A Bajkáltól keletre élő burjátok körében már röviddel a dzsingiszida világbirodalom kialakulása után megindult a nemzetségi társadalom felbomlása, amely megközelítőleg egy időben zajlott le az állattartásra való teljes áttéréssel. A nagyállattartó lovasnomádok számára a nemzetségi (ősközösségi) társadalom csak akadályokat jelentett - akadályozta pl. a szigorúan katonai alapon irányított hadszervezet kialakítását - az átmenet azonban így is hosszú évszázadokig tartott.

A Bajkál-tótól nyugatra eső területeken a nemzetségi társadalom bomlásának a kezdete körülbelül az orosz hódítással egy időre tehető, s lényegében a Nagy Októberi Szocialista Forradalom kitöréséig tartott. Csak a forradalom győzelme szüntette meg a nemzetségi vagy sámánarisztokrácia még úgy-ahogy megmaradt hatalmát, amely furcsa módon kapcsolódott a feudálkapitalista orosz kizsákmányolással. A burjátok egy része az orosz hódítás utáni időkben áttért a földművelésre, s a nemzetségi viszonyok bizonyos mértékű fennmaradása mellett alá kellett hogy vesse magát a nagybirtokosok, kereskedők, prémfelvásárlók kizsákmányolásának.

Az általunk ismert nyersanyag, amely a burját mitológiai kutatások számára elengedhetetlen fontosságú és a kutatások alapját képezi, részben XIX., részben pedig XX. századi gyűjtés eredménye. E viszonylag későn gyűjtött anyag is híven tükrözi azonban a korábbi évszázadok hiedelemvilágát, hiszen azok a törzsek is, amelyek áttértek a nagyállattartásra vagy a földművelésre, változatlanul megőrizték és szájról szájra adták ősi énekeiket (*üligerek*), amelyek a mitikus képzetek valódi kincsesbányái.

E rövid bevezető után következze maga, az énekekből élénk táruló mitikus világ.

1. A három ég istenei

A hierarchia szemléltetésére a legcélszerűbb az egyik legnépszerűbb burját hősének, a Geszer-ének egyik változata bevezetőjében található mítosz ismertetése.

A változat az ún. ungai típusú énekek közé tartozik, amely énekeknek az a sajátosága, hogy szorosabb kapcsolatban állnak a keleti mongolok megfelelő alkotásaival, mint a többi burját törzseké. Az Unga folyó mellett elterülő pusztákon élő burjátok többnyire állattartással foglalkoztak, s kapcsolataik a mai Mongol Népköztársaság területén élő mongolokkal szorosak és állandó jellegűek voltak. Gyakori volt az évszázadok folyamán az ide-oda vándorlás, a vándorló törzsek magukkal vitték szellemi kultúrájukat, s ezzel együtt új szint vittek új szomszédaik kultúrájába is.

Az ungai énekeken mindenesetre erőteljes keleti mongol hatás figyelhető meg, amelynek a jelentőségére később még visszatérünk.

Íme a mítosz (I):⁹

„Ez a történet olyan irdatlan régen esett meg, amikor még a *Szümber*¹⁰ hegy akkora volt, mint egy göröngy, amikor az óriási hal még csak kicsinyke halfióka, a tejtenger pedig csak aprócska pocsolya volt. Ebben az időben a világban még ismeretlen volt a háború, sem a keleti, sem a nyugati istenek nem perlekedtek egymással, nem viseltek háborút egymás ellen.

Eszege Malán isten szakállá még nem volt ősz, *Eke Üren* anyja is fiatal volt s *Hán Hurmasz* ereje sem volt még megfogyatkozott.

Ebben az időben a nyugati égben 55 isten élt, akiknek a vezetője *Hán Hurmasz* isten volt. Apja a hatalmas *Eszege Malán*, annak idején térdein ringatta gyermekét, játszott vele, nevelte és dajkálgatta, mígnem vitézzé cseperedett, s elfoglalta vezető helyét az istenek között. *Hán Hurmasz* anyja, *Eke Üren* (Üren Anya) jó anyához méltóan nevelte, mosdatgatta, fürösztgette, szoptatgatta a fiát, míg csak felnőtt hőssé nem növekedett.

Az istenek felett *Manzan Gürme* ősanya uralkodott, maga a Jóság és a Bölcsesség, kezében ezüsből készült kelyhet tartott a Jóság és a Bölcsesség cseppjeivel.

Az istenek harcos seregét *Eszege Malán* fia, *Hán Hurmasz* vezette, kit felesége, *Gere Szeszen* gondozott, tartott rendben.

Hán Hurmasz három vitéz legénynek volt a büszke atyja, három igazi legyőzhetetlen vitéznek, és három fekete szemöldökű szépséges leányszónak, ezen kívül harminchárom legyőzhetetlen vitéznek a parancsnoka.

Legidősebb fia fehér volt, mint a gyolcs, gyors, mint a fekete vihar, mint a sólyom, ha áldozatára lecsapni készül. *Lelke* lány és segítőkészséggel volt tele, számtalan jótettet hajtott végre, irtotta a gonoszságot, ahogy csak tudta. Messzire hajtotta a sötétséget és a ködöt, gyűlölte a csalást és a gonoszságot.

Második fia vörös volt, mint a nyugati égbolt, hegycsúcson lakott felhők között, nyaka vastag, mint a bikáé, keze erős, vállalai szélesek, szíve nem rettent meg a legnagyobb veszélyek közepette sem. Ő volt a vitéz *Bühe Beligte*.

Legfiatalabb fia legszívesebben a hegyek szorosai között sétálgatott, értelme éles volt, mint a kés pengéje. Apja, amikor megszületett a *Habata Gerel* nevet adta neki.

Legidősebb leánya olyan csodálatos tulajdonsággal rendelkezett, hogy a súlyos betegeket egy szemvillanás alatt meg tudta gyógyítani, feltámasztotta a halottakat, az ostobáknak értelmet varázsolt a fejébe, a szegényeket pedig gazdaggá tette. A hőködő vitézeket szempillantás alatt taknyos kölykökké tudta változtatni, paripáikat pedig rühes csikóvá. A férfiak tisztelték, a nők pedig a legtökéletesebbnek tartották maguk között. A büszke *Erzsen Góhon* nevet viselte.

Középső leánya, *Duran Góhon* maga volt a szépség és a tisztaság. Fiatal arca ha valahol feltűnt, álmélkodók tömegei siettek megcsodálni.

Harmadik leánya *Szebel Góhon* keze alatt égett a munka, reggeltől estig dolgozott, s amerre csak járt, minden ragyogott a tisztaságtól.

Hán Hurmasz kiterjedt rokonsága köréből három testvérét érdemes még megemlíteni, a földi világ három uralkodóját.

⁹ Hivatkozásaink megkönnyítésére az ismertetett mítoszokat megszámoztuk.

¹⁰ Szankszrit *Sumeru* az indiai mitológia világhegye, amely a földkerekség közepén helyezkedik el.

Legfiatalabb volt közöttük *Szargal*, akinek a birtokában volt a varázskönyv, amelyből meg lehetett ismerni a jövőt s az elkövetkező évek titkait. Arca tiszta volt, mint gondolatai. Lová éppen olyan hófehér volt, mint ő maga, aki a Fehér Ország uralkodója volt, s a fehér úton szokott lovagolni, amely fehér felhőkből volt kirakva.

Középső testvére *Szuragta* ország uralkodója, ahol még az utak is feketék voltak, fekete felhőkből készítve. Ravasz volt és tisztességtelen, kedvelte a csalást és a gonoszsgot, s ezért a neve is *Hara* (Fekete) *Zutan* volt.

Harmadik testvére *Tegesin* ország uralkodójaként élte életét, szelíd volt és jóakarátú, téven szokott lovagolni, s birtokosa volt a varázslatos Kék Könyvnek.

Hán Hurmasz harminchárom vitéze közül a legnevezetesebbek, *Bujdan Ulán*, *Bürgü Sumar*, *Erzen Sumar* és *Bege Bujlan* voltak.

A nyugati ég istenei mellett a keleti égbolton is éltek istenek; negyvennégyen. A negyvennégy isten vezetője *Ataj Ulán*, kinek az apja *Abarga Szagán* volt. *Abarga Szagán* kezdettől fogva maga nevelte a fiát, térdén ringatta, feldobálta a levegőbe, játszott és tréfálkozott vele; egyszóval híres vitézt és bátor harcost nevelt belőle.

Felesége *Günger Szeszen*, lelke és gondolatai tiszták voltak, mint a patak friss vize, szeretettel gondozta és nevelgette gyermekét. Nehéz munkájában segítette őt a keleti istenek legfőbbike és parancsolója, *Hara Manzan* őszanya, aki szeretettel óvta és dédelgette leszármazottját, pelenkázgatta, mosdatgatta, még a szélétől is óvta.

*Ataj Ulán*nak három vitéz fia és három csodálatos szépségű leánya volt. A legidősebb fiú fehér, mint a patyolat, kihez fogható még nem született az égi világ istenei között. Erős volt, hogy erejéhez semmi nem volt mérhető, hatalmas, hogy hatalma alatt roskadozott az égi világ! Születése óta a *Szagán* (Fehér) *Haszar* nevet viselte.

Középső fia piros volt, mint a keleti ég, értelme mély kút, amelynek nem találni a fenekét. Birtokában volt minden szemfényvesztésnek és varázslatnak, s mindenfelé tiszteletet ébresztett, amerre csak foltos lován elvágtatott. Ő volt *Sara* (Sárga) *Haszar*.

Legfiatalabb fia erős volt, mint a medve, nyaka vastag és megtörhetetlen, fekete ruhát hordott, mivel kedvenc színe a fekete volt. Kedvelte a ködös utakat, amelyeken fekete felhők gomolyogtak, hiszen a neve is *Hara* (Fekete) *Haszar* volt.

Legidősebb lánya *Altan Hurabsa*, igen értette a mesterségeket, különösképpen a szabáshoz és a varráshoz értett. Akkora darabka selyemből, mint egy asszony tenyere, húsz ruhát is képes volt varrni - így ismerte a ruhakészítés minden csínját-bínját.

Középső leánya *Müngen Hurabsa*, a varázslásnak és a viszálykeltésnek volt a mestere, kisujjában volt a tudomány, hogy egyetlen intésére amerre csak jár, veszekedés, békétlenség űsse fel a fejét.

Legkisebb lánya a jólelkű és szépséges *Üin Szeszen* volt, kinek szépségétől még a tükör is elsápadt, ha belepillantott. Lelke érzékeny és széles volt, mint a tenger.

*

A nyugati és a keleti égbolt között húzódott egy csendes és boldog ország, amelynek az ura a tiszteletreméltó *Szegen Szebdeg* isten volt. Feleségével *Szeszen Ugán* asszonnyal éldegélt békességben a két égbolt között, s elutasította mind a nyugati ég csábítását, mind a keleti ég isteneinek a sürgetését, hogy csatlakozzék hozzájuk.

Népe boldog volt és megelégedett, mindannyiuk asztalára jutott étel akár napjában háromszor is. Tisztelték is érte uralkodójukat, a dicsőséges Szegen Szebdeget.

Éppen abban az időben történt, amikor a keleti ég isteneinek a hatalma igen megnőtt, s a nyugati istenek sem érezték éppen gyengének magukat, hogy Szeszen Ugán, Szegen Szebdeg felesége teherbe esett, és ragyogó szépségű leánykát szült; *Szeszeg Nogónt*.

Ezalatt a keleti és a nyugati istenek vezetői Hán Hurmasz és Ataj Ulán mindegyre azon vitatkoztak, hogy melyikük terjessze ki a hatalmát Szegen Szebdeg és népe fölé. Mindegyre csak vitatkoztak, fenyegették egymást anélkül, hogy a semleges istent megkérdezték volna. Végül húsz évi marakodás után sem tudtak megegyezni.

*

Ezekben az években esett, hogy *Naran Dulán* (Meleg Nap) vitéz házában felnőtt a vitéz leánya, egy gyönyörű szép hajadon, aki maga volt a Fény. Apja a Nap volt, aki legyőzte a sötétséget, az éjszakát, s sugár-vitézeket bocsátott ki minden irányba, hogy arassanak győzelmet a homály felett.

Ataj Ulán, aki csodálatos varázserő birtokosa is volt, megtudta, hogy Szegen Szebdeg istent csak úgy lehet uralma alá kényszeríteni, ha sikerül beteggé tennie a Nap lányát *Naran Góhont*. Elővette régi varázsiratait, beléjük olvasott, és ott is azt találta megírva, ha Naran Góhon meghal, akkor a keleti istenek hatalma kiterjed majd nemcsak Szegen Szebdeg középső egére, hanem a nyugati égbolt ötvenöt istene is hatalma alá kényszerül.

Ataj Ulán titkos varázsereje következtében Naran Góhon rövidesen köhécselni kezdett, s lassan fogyott, mint a mindig égő gyertya. Az ötvenöt isten hiába próbált a segítségére sietni, nem tudtak rátalálni a gyógyítás módjára.

Akkor az ötvenöt gyógyító isten tehetetlenségtől hajszolva Manzan Gürme ösanyához, legfőbb parancsolójához sietett, akinek kezében ott volt az ezüstcsésze telve minden jósággal és bölcsességgel.

Manzan Gürme felütötte szent jós könyvét és beleolvasott. Hosszasan töprengett az olvasottakon, majd így szólt a türelmesen várakozó ötvenöt istenhez: - Az északnyugati magas égben, ahol a ragyogó nap sugarai bevilágítják a legelrejtettebb zugokat is, ott repdes és énekel a csodálatos pacsirta, az *Azarga*. A madárka mellén ezüstbetűs írás olvasható, vékony, mintha csak finom tollal írták volna oda, hátán pedig arany írás van, amely sárgán ragyog a napfényben. Ha ezt a madarat megfogjátok s a Nap lányához viszitek, hátát a lány hátához, mellét a lány melléhez értetitek, meg fog gyógyulni! A betegség átszáll a madárba!

Így tanácsolta Manzan Gürme ösanya. Aztán végignézett a figyelmesen hallgató vitézeken, a vitézek vezetőjén: unokáján, Hán Hurmaszon és Búhe Beligtén, s tovább magyarázott.

- Ha Naran Góhon meghal, a sötétség uralkodik majd felettünk, és eltűnik a fény. Helyettetek, ötvenöt vitéz, a keleti égbolt negyvennégy vitéze uralja majd az egész égboltot. Ha azonban az istennő, a Nap lánya, ismét visszanyeri egészségét, a napsugarak megerősödnek, az ötvenöt nyugati isten uralmát pedig semmi sem fenyegeti. Ha az istennő meggyógyul, messzire űzi majd az éjszakát, s megment bennünket a félelemtől.

Hallottátok, amit mondtam! Az északnyugati égbolton él *Azarga* pacsirta, amelynek a hátán és a mellén ezüst és arany varázssírás olvasható. El kell fogni a madarat, hogy a segítségével meggyógyíthassátok Naran Góhont. De vigyázzatok! A madarat élve kell elfognotok! Ha elfogtátok, fektessetek mellre mellett, hátra hátat, s gyógyítsátok meg vele a leányt! Ha mindent úgy tesztek, ahogy mondtam, vissza fogja nyerni az egészségét!

Bühe Beligte, Hán Hurmasz középső fia figyelmesen hallgatta a tanítást, amelyet az égi anyó mintha egyenesen hozzá intézett volna.

- De hát hol lehet megtalálni ezt a csodálatos Azarga madarat? - kérdezte Bühe Beligte csodálkozva, amikor az őszanya befejezte a tanítását. - Én már vadásztam valamennyi égben, amely csak a széles föld felett végighúzódik, de még csak a nyomát sem láttam a csodamadárnak. Hol lehet hát a fészke, merre lehet kedvenc fája, amelyen lakik?

Az őszanya azonban többet nem volt hajlandó mondani, és csak annyit válaszolt még Bühe Beligte kérdésére:

- Keresd meg apádat, Hán Hurmaszt, ő majd részletesen elmond mindent! Ha valaki tudja, hogy merre szálldos a madár, akkor ő az!

Bühe Beligte akkor odafordult atyjához, a hatalmas Hán Hurmasz istenhez. Az isten meghallgatta a kérdést, majd elgondolkozott.

- Amikor még fiatal voltam, mint most te - kezdte végül a magyarázatot -, egyszer régen találkoztam a madárral... Ott, ahol az éjszaka elválik a nappaltól, az északnyugati égbolton, ott történt a dolog. Ott láttam meg Azargát, amint a mellén és a hátán csillogott az ezüst és az arany írás a napfényben. El is olvastam az írásokat, de a madarat elfogni nem tudtam, eltűnt az, mintha sohasem találkoztam volna vele...

Bühe Beligte nem is kérdezősködött tovább, csak útnak indult, hogy elfogja a madarat, s meggyógyítsa vele a Nap lányát. Magához vette íját és nyilát, és olyan sebesen vágatott az égi utakon, hogy mint késpenge előtt, szakadt szét a köd, amely ott terjengett az égi mezőkön.

*

Belgen, Bühe Beligte táltos lova az ég és a föld között repült, olyan gyorsan, mint a sólyom. Aztán egyszerre odaért lovasával, ahol az éjszaka elválik a nappaltól, ahol a Nap sugarai elárasztják a lenti világot. Bühe Beligte akkor megállította a lovát; az északnyugati ég legeslegvégén ott repült előtte a pacsirta, mellén és hátán az ezüst és az arany írással. A vitéz éles eszével azonnal felfogta, hogy nem egyszerű madárral van dolga, amelyet minden nehézség nélkül csak úgy egyszerűen el lehetne fogni.

Leszállott hát a lováról, dicső elődeihez fohászkodott, elővette íját és nyilát és rájukolvasott:

- Repülj vesszőm, repülj, hozd el nekem a madarat a csodálatos Azarga pacsirtát, de vigyázz, meg ne sértsd, épen hozd ide a kezemre!

Aztán kibocsátotta nyílveszejét. Repült, repült a hosszú, Hangajban vágott vessző, s repülése nyomán ablak keletkezett a sűrű felhőkben. Aztán egyszerre visszafordult. S a vessző végén ott ült a pacsirta, Azarga, bántatlanul és sértetlenül!

Bühe Beligte akkor megfordította a lovát, s a madarat óvatosan a kezében tartva megindult visszafelé.

Rövid vágatás után visszaérkezett az őszanyához, Manzan Gürme anyóhoz, aki körül még ott voltak a sorsuk miatt aggódó istenek. Az anyó örömmel vette kezébe a pacsirtát, s elkezdte a madárral gyógyítani a Nap lányát, mellet a mellre, hátat a hátra fektetett. S íme, csoda történt! Ettől a naptól kezdve a Nap lánya abbahagyta a köhögést, szemlátomást erősödött s napról napra egészségesebb lett.

Amikor aztán véglegesen meggyógyult, az égi őszanya eleresztette a madarat, s elbocsátotta gyógyult betegét is. És ettől az időtől kezdve a nyugati égben ismét boldogság és béke uralkodott.

*

Röviddel ezután történt, hogy Hán Hurmasz beleunt az állandó marha- és birkahúsba s erdei vadak friss húsára vágyakozott. Előkészítette lovát és híres fegyvereit, és elindult, hogy a vadászat előtt még ellenőrizze gazdaságát, pásztorai körmére nézzon. Elégedetten állapította meg, hogy amióta elhárult a veszély a nyugati ég isteneinek a feje fölül, azóta a nyájak soha nem tapasztalt módon szaporodnak, s később a vadászszákmány is olyan gazdag lett, mint még soha annakelőtte.

*

Hán Hurmasz azután, hogy unalmát elűzze, elhatározta, meglátogatja szomszédját, Szegen Szebdeg istent, aki makacsságában nem volt hajlandó alávetni magát egyik szomszédja akaratának sem. Irigykedve látta, hogy a középső ég birodalmában béke, nyugalom honol, mindenfelé szapora nyájak legelésznek.

Szegen Szebdeg és felesége, Szeszeg Nogónnal palotájuk előtt fogadták az érkező istent s terített asztalukhoz invitálták. Az asztal mellett a bölcs és a békés viszonyoknak megfelelő szavakat ejtettek valamennyien.

Éppen ebben az időben történt, hogy a keleti istenek ura, Ataj Ulán is befejezte nyájai megsemmisítését, és ő is elhatározta, hogy meglátogatja szomszédját. Szegen Szebdeg őt is illendően fogadta s terített asztalához vezette, ahol már ott ült Hán Hurmasz.

Az istenek kilenc napig békésen lakomáztak és itták a pálinkát. A tizedik napon, amikor már valamennyien kissé lerészegedtek, Hán Hurmasz és Ataj Ulán ismét elővették a régi dolgot, és megkísérelték rábeszélni Szegen Szebdeget a hozzájuk való csatlakozásra.

Szegen Szebdeg a sok rábeszélés hallatára végül is beadta a derekát.

- Legyen úgy, ahogy akarjátok! - mondta látszólag feladva eddigi ellenállását. - Ha a szent könyvben, a Sors Könyvében az van megírva, hogy csatlakozzam valamelyikökhöz, hát meg is teszem!

Ezzel elővette az idők során megsárgult lapokból álló Szent Könyvét és beleolvasott. Aztán összecsukta és a várakozó istenekhez fordult:

- A Szent Könyvben az van megírva, hogy ne csatlakozzam egyikökhöz sem. Én pedig követem a Sors Könyvének az előírásait!

Hán Hurmasz és Ataj Ulán alaposan csalódtak ugyan, de elleplezték csalódásukat. Amikor lejárt a vendégeskedésre szánt idő, hazafelé készülődtek. Ataj Ulánnak azonban nem fűlt a foga az egyedüllétbe, s meghívta Hán Hurmaszt a keleti égbe további lakomára. Tíz napig ettek és ittak tovább szünet nélkül, míg végre Hán Hurmasz elhatározta, hogy hazaindul.

Mielőtt azonban elhagyta volna a keleti égboltot, ő is meghívta magához Ataj Ulánt a nyugati égbe egy későbbi, meghatározott időpontra. Aztán elváltak egymástól, s Hán Hurmasz elindult hazafelé.

*

A nyugati istenek vezetője hazatérte után egészen megfeledkezett a meghívásról, úgyhogy a megadott időpontban ő maga ment vendégségbe, ahelyett hogy otthon tartózkodott volna. Ataj Ulánt megérkeztekor csak az üres palota fogadta, s a vendéget váró füstoszlopok helyett csak a hideg kémények magasodtak a palota tetején. E sértés láttán Ataj Ulán örök bosszút esküdött, s nem mulasztotta el, hogy hazatértében meg ne fenyegetse Szegen Szebdeget; lassan közeledik a vele való leszámolás ideje is!

Hán Hurmasz nemsokára hazatért felesége apjától, s megtudta feleségétől, hogy közben itt járt a keleti istenek vezetője és sértetten távozott. Hán Hurmasz nem tulajdonított nagyobb jelentőséget a dolognak, mert arra gondolt, hogy később majd kiengeszteli Ataj Ulánt.

Röviddel ezután történt, hogy Szegen Szebdeg isten legelőterületén véletlenül összetalálkozott Hán Hurmasz vörös-foltos és Ataj Ulán sötétszürke bikája. A két bika azon nyomban egymásnak esett, szarvaikkal döfködtek egymást, s arra törekedtek, hogy szarvaik hegyes csúcsát ellenfelük hasába mélyesszék. A küzdelemben végül is Ataj Ulán bikája bizonyuk az erősebbnek, s Hán Hurmaszé, hogy az életét mentse, sok sebből vérezve, kénytelen volt megfutamodni. A vörös bika üldözésére indult, s a nyugati égbolt határán túl már-már utol is érte, amikor egyszerre csak felbukkant előtte az éppen arra járó Hán Hurmasz, s úgy vágta fejbe, hogy a bika megtántorodott és súlyos sebbel a fején rémülten hazavágtatott.

Hán Hurmasz követte a bika nyomát, és ismét csak a középső égből, Szegen Szebdeg isten területén, találkozott a felháborodottan eléje siető Ataj Ulánnal. A találkozásnak hangos veszekedés lett a vége; súlyos sértéseket vagdostak egymáshoz, hogy a földön rémületükben a kecskéktől elfutottak a kicsinyeik, a madarak fiókái pedig félelmükben kiestek a fészkeikből.

Az istenek végül úgy döntöttek, hogy ellenségeskedésüket csak háborúval lehet folytatni. Meg is állapodtak a harc megkezdésének az időpontjában, aztán ki-ki hazatért.

*

Ekkortájt történt, hogy Szeszeg Nogón, Szegen Szebdeg leánya, aki soha nem látott szépséggé serdült, eladósorba került. A nyugati és a keleti égből egyaránt érkeztek vitézek Szegen Szebdeg udvarába, hogy megküzdjenek egymással bajnoki viadalban Szeszeg Nogón kezéért. Ez az alkalom éppen kapóra jött az egymással szembenálló isteneknek, hogy még a háború megindítása előtt párviadatok során, elégtételt vegyenek egymáson a vélt vagy valódi sérelmekért.

A párviadaloikat Hán Hurmasz legidősebb fia, *Zasza Mergen* és Ataj Ulán legidősebb fia, Szagán Haszar nyitotta meg. A viadal olyan heves volt, hogy az ég és föld beleremegett. Zengtek az erdők és a hegyek a fegyvercsattogástól, rengtek a steppék a vitézek lépteinek a visszhangjától. Végül is hatalmas küzdelemben *Zasza Mergen* bizonyult erősebbnek, Ataj Ulán fiát lefejezte, s a fejetlen testet, majd a fejet is ledobta az égből a földre.

Amikor a test a földre zuhant a Sárga-folyó környékén, azonnal földi kánná született újjá, akinek *Szagán Gerel* lett a neve.

Zasza Mergen pedig örvendezett az égből, hogy legyőzte az ellenséges égből legfélelmetesebb vitézét. Alig maradt azonban ideje, hogy egy kissé kifújja magát, máris rárontott Ataj Ulán középső fia, *Sara Haszar*, hogy megbosszulja testvérbátyja halálát. *Zasza Mergen*nek nem volt mit tennie, folytatnia kellett az imént abbahagyott küzdelmet.

Bár már sokat fogyott az ereje, mégis sikerült legyőznie ellenfelét, s *Sara Haszart* is lelökni a földre, a Sárga-folyó vidékére, ahol *Sara Gerel* kánná született újjá.

Zasza Mergen most már joggal hihette, hogy kipihenheti magát, amikor rárontott Ataj Ulán legfiatalabb gyermeke, *Hara Haszar*, hogy megkísérelje megbosszulni idősebb testvérei csúfos halálát. *Zasza Mergen* összeszedte ereje végső maradékát; sikerült is legyőznie utolsó ellenfelét és lelöknie a Sárga-folyó vidékére, ahol az *Hara Gerel* kánnaként született újjá.

*

Zasza Mergen ezután nem sokkal Szegen Szebdeg udvarában Szeszeg Nogónnal beszélgetett és nem is sejtette, hogy a középső ég felett ismét viharfelhők tornyosulnak. Ataj Ulán ugyanis meghallotta a hírt fia szomorú sorsáról, és arról, hogy Zasza Mergen óhajtja feleségül venni Szeszeg Nogónt. Dühösen kapott a lovára, hogy emlékeztesse Szegen Szebdeget megállapodásukra, amelyet húsz évvel ezelőtt kötöttek, s amelynek értelmében Szegen Szebdeg Ataj Ulánnak ígérte akkor még meg sem született leánya kezét. Most pedig a gyilkos Zasza Mergen büszkélkedik mindenfelé, hogy ő a vőlegény! Sőt, Hán Hurmasz is azzal dicsekszik, hogy húsz évnek előtte neki is odaígérte Szegen Szebdeg a lánya kezét!

Szegen Szebdeg azonban maga cáfolta meg a sok ezer égi buddha és vitéz előtt a két isten szavait. Nyilvánosan kijelentette, hogy egyiknek sem ígérte soha oda a lányát, sem tíz, sem húsz évnek előtte, a lány kezét az nyeri majd el, aki minden kérő között a legkülönbnek mutatkozik.

Az istenek, Ataj Ulán és Hán Hurmasz végül is úgy döntöttek, hogy párviadalt vívnak egymással, s a párviadal eldönti majd a legfontosabb, vitás kérdéseket.

Bühe Beligte, Hán Hurmasz középső fia azonban lelkében igencsak nyugtalankodott atyja miatt, s attól félt, hogy apja esetleg vereséget szenvedhet a küzdelemben. Elhatározta hát, hogy felkeresi a nyugati ég isteneinek az ősanját, Mazan Gürmét, és tanácsot kér tőle.

Az istenanya most is szívesen fogadta unokáját, a tűzhöz ültette, és elővette a Sors Könyvét. Beleolvast, s kiolvasta belőle, hogy Ataj Ulán varázsereje a jobb lábának a nagyujjában van. Ekkor Bühe Beligte szívében elhatározás született. Elbúcsúzott nagyanyjától és Szegen Szebdeg országa felé vette az útját.

*

Szegen Szebdeg széles mezőin eközben már tombolt a harc a két isten katonái között. Ömlött a vér, és hullottak a fejek, s amint a föld felé zuhantak, még a levegőben átváltoztak, s mint jégeső és kőzáró verték végig a Sárge-folyó vidékét.

Végül párviadalra került a sor Hán Hurmasz és Ataj Ulán között. Sokáig úgy látszott, hogy egyikük sem tudja legyőzni a másikat, csapás hullott csapás után, erejük egyre lankadt, fogyott. Már-már szétváltak, hogy majd pihenő után újra kezdjék a küzdelmet, amikor előbukkant egy égi domb mögül Bühe Beligte, és atyja oldalán beavatkozott a küzdelemben. Kardjának egyetlen csapásával levágta Ataj Ulán jobb lábának nagyujját, amelyben annak a varázsereje lakott. Ettől a pillanattól kezdve Ataj Ulán sorsa meg volt pecsételve.

*

Hán Hurmasz, ereje végső megfeszítésével felemelte a kardját, és egyetlen csapással levágta Ataj Ulán fejét. A fej legördült az ég magasából, s baljós süvítéssel lehullott a földre, ahol azon nyomban átváltozott. Belőle keletkezett az iszonyatos *Arhan Südher* szörnyeteg, amely le akarja nyelni a napot és a holdat.

Hán Hurmasz megszállott dühében tovább darabolta Ataj Ulán holttestét; levágott nyakából a tűzokádó *Gal Nurman* kán született, akinek mellén, hátán, de még kezén és lábain is sok ezer szeme volt, úgyhogy szinte lehetetlen volt legyőzni, birtokában volt minden ravaszságnak és gonosz varázslatnak, s csak egyetlen cél lebegett előtte: az emberi fajt írgagostul kiirtani a földről!

Ataj Ulán levágott jobbkezeiből született *Orgoli*, a rettegett tajgai tigris, aki lenyelt és szétépett minden útjába kerülőt, baljából pedig *Serem Minata* szörnyeteg, aki hatalmas száját kitátva elnyelt mindenkit vagyonával együtt.

Hiába születtek a veszélyesebbnél veszélyesebb szörnyetegek a földön, Hán Hurmasz csak nem akart megnyugodni. Levágta az elesett Ataj Ulán mellét és a földre taszította. A keleti ég istenének melléből született *Abarga Szeszen* mangadhaj, az emberek szörnyű ellensége, lábaiból pedig *Lobszogoldoj* mangadhaj és nővérei, a három *Enhoboj*. Senki sem sejtette még akkor, hogy a lehullott testrészek rövidesen csaknem az emberiség végét jelentik majd.

*

Valamennyi szörnyek legszörnyűbbje, Gal Nurman kán szörnyű esküvést tett, hogy megtisztítja a földet az emberektől. A Sárga-folyóban köveket keresett, szörnyeteg-harcosokká változtatta őket, ezáltal kilencven démonra tett szert, és szétküldte őket a szélrózsa minden irányába, hogy irtsák az emberiséget. S a szörnyetegek mesterien végezték a dolgukat. Megmérgezték a forrásokat és a folyók vizét, amelyek kiapadtak, s a vízhiány következtében elszáradtak a fák és a füvek. A hegyek között mérgeskígyók nyüzsögtek, s mérges köd terjeszkedett a föld felett. Az emberek és a nyájak ezrével hullottak a rájuk törő szörnyű járványokban. Valóban úgy tűnt, hogy az emberiség napjai megszámláltattak.

Az emberek akkor tehetetlenségükben és elkeseredésükben *Sajnarhan* sámánasszonyhoz fordultak, s megfenyegették, hogy vagy felderíti a szörnyűségek okát, vagy pedig felakasztják egy nyárfára az éhes varjak eledelül.

Sajnarhan sámánasszony elővette varázs-fakupáját, teletöltötte férfiak és asszonyok könnyeivel, majd a kupát sámánimák kíséretében feldobta az égbe. Szállt, repült a kupa, keresztültört a felhőkön s végül megállapodott Manzan Gürme anyó előtt.

Az égi ősanya nem tudta hirtelenjében, hogy kitől is származhatnak a könnyek, elővette hát varázstükrét és belenézett, hogy meglássa, mi történik a földi világban. Amit látott, az szörnyűséggel és szomorúsággal töltötte el jóságos szívét. Láttá, hogy ezerféle baj, járványok, betegségek, szörny-állatok kínozzák és irtják az embereket, s még a csecsemők iránt sem mutatnak könyörületet.

Harag lobbant jóságos szívében és tudni akarta, ki vetette le Ataj Ulán nyakát a földre, amelyből a legveszedelmesebb ellenség Gal Nurman kán született. Felkerekedett hát, hogy felkeresse az istenek atyját, Eszege Malánt, a Kopasz Atyát.

Eszege Malán tudta, hogy Hán Hurmasz lehet csak a bűnös, és ahogy tőle tellett, megnyugtatta az ősanyát, majd kihirdette mindenfelé, hogy hamarosan gyűlést rendez a csillagok felett valamennyi églakó számára, amelyen meghányják-vetik majd az emberek megsegítésének a módját.

*

A holdon és a csillagokon összegyűlt istenek és églakók abból is érezhették, hogy komoly a dolog, mivel maga Eszege Malán is megjelent a tanácskozáson, aki pedig öregsége miatt az utóbbi időkben már soha sem vett részt a gyűléseken.

A tanácskozás alatt az égi istenek többször is letekintettek a földre, s látták, amint a szörnyetegek pusztítják az emberiséget. Döbenten súgtak össze: - Nem mehetünk le mi a földre, hiszen a szörnyek sokkal erősebbek nálunk! Ha lemegyünk, soha nem térhetünk vissza az égbe, ott pusztulunk a földön valamennyien!

Eszege Malán azonban nem hallgatott a siránkozásra és csak röviden ennyit mondott: - Hán Hurmasz az oka mindennek! Menjen a földre Hán Hurmasz, és szabadítsa meg az embereket a szörnyetegektől!

Az istenek természetesen valamennyien megkönnyebbülten bólogtattak: - Valóban menjen csak Hán Hurmasz a földre, és tegye jóvá, amit elrontott!

Hán Hurmasz szóra akarta nyitni a száját, hogy valamiképpen megpróbáljon kitérni a feladat elől, de az istenek nem hagyták szóhoz jutni. Egymás szavába vágva ordítottak, kiabáltak: - Menjen csak Hán Hurmasz le a földre! Ha elrontott valamit, hát javítsa is meg!

Hirtelen felháborodott kiáltás hasította szét a láрма függönyét. Bühe Beligte a középső fiú kért szót:

- Ne bántsátok az apámat - mondta fenyegetően -, ami történt, megtörtént! És ha az apám nem akar lemenni a földre, s ha sem idősebb, sem pedig fiatalabb testvéremnek nincs érkezése a feladatot végrehajtani, akkor itt vagyok én! Magam megyek, ha más nincs, akinek nincs félelem a szívében!

- Helyes, helyes! - bólogtattak az istenek és az ezer égi buddha. - Menjen akkor Hurmasz fiai közül valamelyik!

Hurmasz erre azonnal cselekedett. Küldöncöt menesztett legidősebb fiához Zasza Mergenhez, hogy tüstént indulnia kell a földre sürgős megbízással. Nincs az égben vitézebb, mint ő, ő biztosan kiirtja majd az embereket fenyegető ártalmakat.

Zasza Mergen azonban visszautasította a megbízást. Hozott kifogást ezernyi, hogy ezért meg azért nem tud menni, s hogy van két fiatalabb testvére, akiknek kevesebb a dolga, mint neki, menjenek csak azok!

Hán Hurmasz akkor a legfiatalabb fiához Habata Gerelhez menesztett futárt. Habata Gerel meghallgatta apja üzenetét, majd ezzel utasította vissza: - A régi szokások szerint a legfiatalabb fiúgyermek feladata, hogy őrizze a családi tűzhelyet! Ha lemegyek a földre, ki tudja milyen hosszú időre, ki vigyázza majd az atyai tűzhely nyugalma?

Ekkor Hán Hurmasznak nem maradt más választása, minthogy középső fiát, Bühe Beligtét küldje a földre. Bühe Beligte felhágott a legmagasabb felhőre, s végigtekintett az elcsendesedett gyülekezeten: - Igen megrázott az emberiség szenvedése - mondta csendesen - és elhatároztam, hogy megszabadítom a szörnyetegektől. De ti, égi istenek, adjátok-e útavalóul, amit kérek tőletek?

- Megadjuk! - kiáltották a buddhák és az istenek.

- Adjátok-e velem idősebb bátyámat, Zasza Mergent, aki rettenthetetlen a harcban?

- Megadjuk! - felelte Hán Hurmasz nagylelkűen.

- Adjátok-e velem három nővéremet, akik a legszebbek és a legokosabbak az égi lányok között?

- Megadjuk! - kiáltották az istenek.

- Odaadod-e lovadat, a csodálatos Belgent, a táltosok táltosát?

- Odaadom őt is, csak menj! - mondta újra nagylelkűen Hán Hurmasz.

Bühe Beligte ezután még varázseszközöket kért az istenektől: varázserejű botot, pányvát, szantálfadarabot, varázskövet. Ezután következett a legnehezebb kérés.

- Velem adjátok-e a földi útra Naran Góhont, a Nap lányát, hogy sikerrel végezhessem feladatomat? - kérdezte Bühe Beligte.

Az istenek csak rövid ideig töprengtek, majd beleegyezően bólogtattak: - Ha mész, őt is veled adjuk!

S amikor Búhe Beligte végre befejezte kívánságainak a felsorolását, az istenek meghatározták a módját, ahogy meg kell majd érkeznie az emberek világába:

- Mivel a szegények között kell majd élnie, szülessék csak szegény családba, apja legyen öregember, anyja legyen öregasszony. S mivel az emberek eszével kell gondolkodnia, legyen ő maga is emberi csecsemő, s nevelkedjék az emberek gyerekei között! Legyen erős és vitéz, hogy megmenthesse az emberiséget!

*

Röviddel ezután a földi világ három kánja közül - akik valamennyien Hán Hurmasz testvérei voltak - a legidősebb, Szargal, megpillantott a Szümbér hegy lábánál egy szürke pacsirtát, amint vidáman énekelgetett. A pacsirta nem volt más, mint Naran Góhon, a Nap lánya, aki kismadár alakjában érkezett a földre, hogy segítségére legyen Búhe Beligtének. Búhe Beligte magához vette fegyvereit, társait, varázseszközeit és a földi útra készülődött.

Szargal, mivel maga is isteni származású volt, megértette, hogy a pacsirta isteni hírnök. Megütötte aranyos dobját, összegyűjtötte népét és testvéreit a másik két földi kánt.

- Isteni hírnök érkezett közénk - mondta az összegyülekezetteknek Szargal. - Ott repked a Szümbér hegy lábánál. Ha sikerülne valakinek elfognia és a földön szabadon eresztie, boldogság és szerencse szállna mindannyiunkra!

A gonosz lelkű Hara Zutan azonban csak nevetett Szargal szavain. Előkapta öles nyilát és íját, célba vette a játékosan röpködő kismadarat, s kilőtte rá a vesszejét. Zúgva repült a gonosz vessző a Szümbér hegy lába felé, sivított a levegő, amint menekült reszelt vashegye elől. A kismadár azonban nem tudott elmenekülni; nyíltól találva lezuhant a földre.

A három kán és a nép keresni kezdte a lelőtt pacsirtát, de milyen nagy volt a meglepetésük, amikor megsebzett madár helyett egy gyönyörű, vérző lányt találtak azon a helyen, ahol a madárkát akarták fellelni. Naran Góhon volt ő, a Nap lánya!

Akkor Szargal kán, az összefutott néphez és két testvérehez fordult: - Álmodtam valamelyik éjszaka - kezdte. - Azt álmodtam, hogy parancs érkezett az égi világból. A parancs pedig így szólt: - Ha megérkezik hozzátok a Nap lánya, Naran Góhon, vágjátok le egyik kezét, törjétek el egyik lábát, toljátok ki egyik szemét, tegyétek nyomorékká! Adjátok feleségül szegény testvéretekhez, *Szengelen*hez, hadd őrizze nála a teheneket, hadd fejje őket, és csináljon szegényes ételeket kunyhójában! Nyomorékká kell őt tennünk!

Szengelen, aki a legjobb szívű volt hármójuk között, nem tudott senkire gonosz szívvel kezdet emelni. Nem így a gonosz lelkű Hara Zutan. Nagy örömmel látott hozzá, hogy teljesítse a szívesen vállalt feladatot. Levágta a szépséges lány egyik kezét, eltörte a lábát, és kitolta az egyik szemét, majd a szelíd Szengelennel együtt messze űzte embernemjarta, lakatlan vidékre.

*

Az öregasszonnyá változott és nyomorékká tett Naran Góhon egyedül éldegélt embernemjarta vidéken, nyomorúságos kunyhóban az öreg Szengelennel. Nem volt se gyerekük, akit a térdükön ringathattak volna, sem kutyájuk, aki az ólálkodó farkasokat elriaszthatta volna, de még csak egy birkájuk sem volt, amely a kunyhó körül ugrándozott volna. Így éldegéltek nyomorultul, kettecskén.

Egy napon aztán hirtelen csoda történt. Úgy tűnt az öregasszonynak, mintha egyszerre megfordult volna vele a világ. Kaftánja hullámszíni kezdett, üresen lógó ruhaujjja megtelt, s mire

körülpillantott, nyomoréksága úgy elmúltott, mintha elfűjták volna. Kinőtt a keze, törött lába összeforrott, kitolt szeme helyén ott ragyogott a Nap lányának a szeme. Visszanyerte régi formáját és szépségét!

Naran Góhon megértette, hogy elérkezett a cselekvés ideje. Kifutott a kunyhóból, és látta, hogy friss hó borítja a világot, s a kunyhó mellett ismerős lábnyomok vezetnek a Szűmber hegy irányába.

A Nap lánya elindult a lábnyomokat követve, felkapaszkodott Szűmber hegyére, s elérte az istenek kastélyát, ahol azok éppen lakomához készülődtek a Kopasz atya, Eszege Malán vezetésével. Hán Hurmasz a subájáról verte le a havat, hiszen ő volt a látogató, akinek a lábnyomait Naran Góhon felismerte. Sokáig beszélgetett az istenekkel, meghányták-vetették a jövőt, majd a Nap lánya ismét visszaváltozott öregasszonnyá és visszatért az öreg Szengelen kunyhójába. Ettől a naptól kezdve a Nap lánya teherben volt, s tőle született később a világra Bűhe Beligte, földi nevén *Geszer bátor*.¹¹

*

A terjedelmes mítosz, amely az ungai Geszer-változatokat vezeti be, bepillantást enged az istenek hierarchiájába.

Ezen ungai elképzelések szerint, az égbolt három részre oszlik, a nyugati égre - itt élnek a jóindulatú istenek -, a keleti égre - ez a gonosz istenek birodalma -, és a középső égre, ahol a semleges isten, Szegen Szedbeg lakik, aki később csatlakozott, kelletlenül bár, a nyugati istenekhez.

A nyugati istenek élén Manzan Gürme ősanya vagy nagyanya áll, minden titkok tudója. Az ő fia Eszege Malán, a Kopasz Atya, felesége Eke Üren. Gyermeük Hán Hurmasz, az istenek valódi vezetője, felesége Gere Szeszen. Gyermekeik, Zasza Mergen, Bűhe Beligte, Habata Gerel és a három lány: Erzsen Góhon, Duran Góhon és Szebel Góhon. Említésre méltó még a három földi kán; Szargal, Hara Zutan és Szengelen, akik állítólag Hán Hurmasz testvérei. A nyugati eget ezen kívül egyéb istenek (összesen ötvennégy) lakják, égi buddhák ezrei és égi vitézek (harminchárom).

A keleti égben negyvennégy isten lakik, élükön Hara Manzan ősanyával. Az ősanya fia Abarga Szagán, akinek a fia Ataj Ulán, Hán Hurmasz nagy ellenfele. Ataj Ulán felesége Günger Szeszen. Három fiúgyermekük: Szagan Haszar, Sara Haszar és Hara Haszar. Leányaik: Altan Hurabsa, Müngen Hurabsa és Ün Szeszen.

A középső, semleges ég lakója és ura Szegen Szeddeg isten feleségével Szeszen Ugánnal. Leányuk a szépséges Szeszeg Nogón.

A mítoszban jelentős szerep jut még a Nap lányának, Naran Góhonnak.

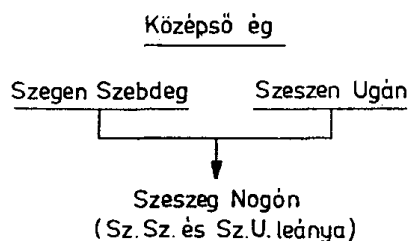
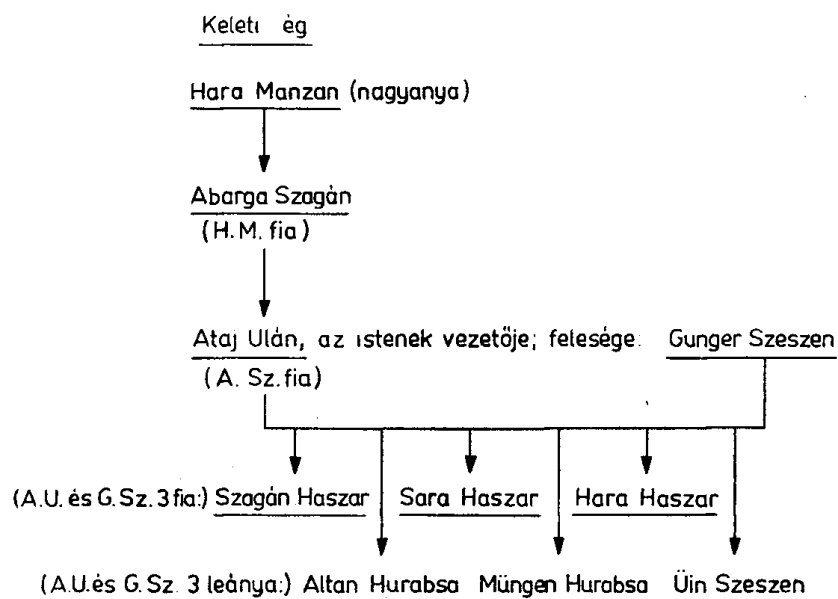
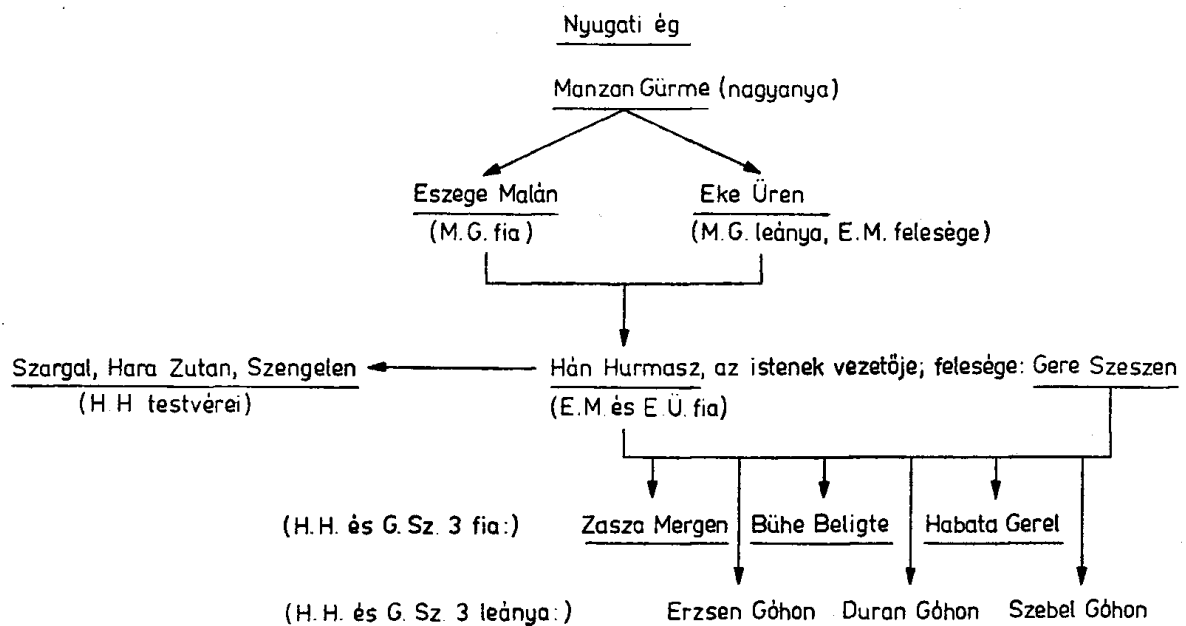
Az istenek rendjének felépítése tehát szemléletesen ábrázolva a következő:

Az istenek száma összesen kilencvenkilenc; a nyugati ég 54, és a keleti ég 44 istenéhez hozzájön még később a nyugatiakhoz csatlakozott Szegen Szeddeg. Így összesen kilencvenkilenc isten lakik az égben, az ungai burjátok elképzelése szerint.

Más burját népeknél az istenek személye és rendje nem teljesen azonos az ungai elképzelésekkel.

A kudai burjátok pl. másképpen építik fel az istenek hierarchiáját. Náluk a nyugati ég isteneinek a vezetője *Zaján Szagán tengeri*, míg a keleti istenek ura *Hamhir bogdo*.

¹¹ Geser, Burjatskij geroičeskij êpos, Perevod s burjatskogo SEMENA LIPKINA. Moszkva 1968.



Lényegében véve azonban valamennyi burját törzs elképzelése megegyezik az istenek számát tekintve (99), s abban is, hogy az istenek felosztását nyugati és keleti istenekre, ill. a két csoport közötti különbséget egy kezdeti egység utáni ellenségeskedésre vezeti vissza.

Ami az istenek vezetőinek a nevét illeti, feltehetően a kudai burjátok *Zaján Szagán tengerije* az ősbibb, míg a többi mongol törzs, ungai, ehirit-bulagat stb., mítoszainak Hán Hurmasz istene későbbi jövevény a mongol mitológiában.

Természetesen a mai forrásanyag ismeretében igen nehéz valamiféle eredeti ős-főistent megállapítani, amint azt W. Schmidt megkísérli a burjátok vallásával foglalkozó könyvében.¹² Schmidt megpróbálja egy ősi, teremtő-istennek a létét bizonyítani, amelyből aztán a többi istenek keletkeztek volna, s amellyel az általa kialakított ős-monoteizmus elméletét igyekszik alátámasztani. Schmidt Eszege Malán személyében véli ezt a teremtő istent megtalálni. Kétségtelen, hogy a később ismertető mítoszok alapján, Eszege Malán valaha jóval nagyobb szerepet játszhatott a burját mitológiában, mint a ránk maradt emlékekben, azonban bármiféle fő- vagy ráadásul teremtő-istenként való szerepeltetése erős túlzás.

Az ungai mítosz Hán Hurmasz istenének a neve kétségkívül idegen eredetű. Neve azonos az iráni *Ormazd~Kormuszda* istenével, aki török-mongol közvetítéssel érkezhetett a burjátok közé. Ez az út annál is inkább elképzelhető, mivel a mongol panteonba is bevonult Kormuszda (Ormazd), a hozzá tartozó 33 iráni istennel együtt. Bekerülése a burját panteonba tehát egyáltalán nem meglepő.

Meg kell azonban jegyezni, hogy azokban az esetekben, amikor az egyik mítosz isteneinek a nevei helyett másutt más nevek szerepelnek, a névcseré nem feltétlenül jelent valamiféle funkcióváltozást. Az ungai és a kudai mítosz esetében, Hán Hurmasz személye és funkciója tökéletesen megfelel *Zaján Szagán tengeri* funkciójának, a két isten teljesen azonos, neveik különbözősége ellenére. A különböző nevek alatt lényegében véve minden burját törzsnél azonos istenek rejteznek, s az istenek hierarchiájáról alkotott elképzeléseik is lényegében azonosak.

2. Az istenek elkülönülése

Az ismertetett mítosz (1) szerint az istenek már a kezdetektől két csoportra oszlottak - nem számítva a középső égben Szegen Szebdeget -: keleti és nyugati istenekre, de a mítosz nem említi hogy miképpen jött létre ez a kettősség. Más mítoszok azonban olyan elképzeléseket is tartalmaznak, amelyek jobban megvilágítják ezt a problémát.

G. N. Potanin közöl egy alar-burját mítoszt (2), amely az istenek szétválásának sajátos magyarázatát adja.

„*Hán Tjurmuszen* (Hán Hurmasz) istennek három fia volt (az alar-burját elképzelések szerint ő volt az istenek között a legidősebb és valamennyi isten vezetője!): *Singibil*, *Tolti hán* és *Szagadai*, az öreg. A három fiú apja Hán Tjurmuszen elhatározta, hogy öregségére való tekintettel lemond az istenek vezetőjének a tisztről és azt fiai közül valamelyikre ruházza. A választás jogát nekik engedte át.

A három fiú azonban nem tudott megegyezni, mindegyikük maga szeretett volna a magas méltóságra kerülni, ezért megegyezés helyett csak egymást szidták, sértegették.

¹² W. SCHMIDT, *Der Ursprung der Gottesidee*, Band X. 3. Abteilung: Die Religionen der Hirtenvölker IV. Münster i. W. 1952. (A burjátokról a 141. oldaltól.)

Végül az apa, Hán Tjurmuszen belátta, hogy hibás lépésre szánta rá magát akkor, amikor fiaira bízta a választás dolgát, ezért, hogy helyrehozza ballépését, megparancsolta fiainak, hogy most már az ő parancsát kövessék. Mindegyikük kezébe nyomott egy-egy aranyedényt a következő szavak kíséretében:

- Menjetek, és térjete éjszakai nyugalomra! Lefekvés előtt mindegyikötök tegye aranyedényét fekvőhelyével szemben a földre! Amelyikötök edényéből reggelre virág sarjad, az foglalja majd el a helyemet, az istenek élén!

Az éjszaka kellős közepén Singibil felébredt, és döbbenet tapasztalta, hogy legfiatalabb testvérének az edényéből sarjadt ki a virág. Gyorsan leugrott hát fekvőhelyéről, kicserélte az edényeket és nyugodtan visszafeküdt aludni.

Amikor a hajnal első sugarai felébresztették az alvókat, valamennyien látták, hogy a virág a legidősebb testvérük edényében hajladozik.

A legifjabb testvér azonban nem nyugodott bele a dologba. Felütötte varázskönyvét, és kiolvasta belőle, hogy a virág az ő edényében sarjadt ki, csak bátyja az éjszaka folyamán eltulajdonította. Elkecseregésében idősebb testvérehez fordult, és szigorú szavakkal ezt mondta neki:

- Bátyám, bátyám, elloptad tőlem a virágomat! Mostmár azonban késő a döntést megváltoztatni, légy hát te az istenek vezetője, én majd leereszkedem az alsó világba és én leszek *Erlig kán*, az alvilág ura! De azért bosszúm nem kerül el senkit közületek! Mindent megteszek, hogy az emberek, akiket pedig annyira szerettek, ne élhessenek száz évnél tovább, az állatok pedig legkésőbb negyvenéves korukban dögöljenek meg! Ezen kívül a legnemesebb embereket s a legkiválóbb állatokat magammal viszem évről évre birodalmamba!”¹³

A mítosz kétségkívül erős buddhista hatásról árulkodik, azonban e hatás sajátos szinkretizmusban olvadt fel, amint a helyi mitológiával érintkezésbe került. Az alar-burját terület a Bajkál-tó keleti partján lévén, erősebb buddhista befolyás alá került, mint a Bajkál nyugati oldala, s így a szinkretizmusnak itt is olyasféle formái alakultak ki, mint a keleti mongolok körében.

Maga a főisten Hán Tjurmuszen felismerhetően Hán Hurmasz, azaz végső soron Ormazd-Kormuszda, akiről már korábban esett szó. Legidősebb fia Singibil pedig nem más, mint Sigemüni, azaz Sakjamuni buddha. Buddhista hatásnak tulajdonítható, hogy a buddhista egyház és hierarchia főalakja Sakjamuni foglalta el az istenek vezető helyét a mítoszban, a régi mítoszok valamely alakjának a hatására azonban ezt nem valami tiszteletreméltó módon tette. A buddhista filozófiának és a buddhista-lámaista egyház tanításának gyökeresen ellentmondó és eléggé el nem ítéhető módon csalással szerezte meg hatalmát az istenek felett. Ugyanakkor elnézte, hogy csalása következményeképpen fiatalabb testvére az alvilág kánja legyen és bosszút esküdjék az emberiség ellen. Márpedig, ha ez így van, akkor a felelősséget ő viseli az embereket később ért bántalmak miatt, ami pedig a lámaista egyház tanításával gyökeresen ellenkezik.

Ebben az esetben sem lehet másképpen tehát, minthogy a buddhista-lámaista panteon alakjai befurakodtak egy régebbi mítoszba - amelyben az istenek még bemutathatták „emberi” gyengéiket és hibáikat -, s a régi istenek neveit kítúrva a helyükről maguk játsszák a mítosz szerepeit, a régi szereplők bizonyos, a lámaista egyház tanításával szöges ellentétben álló tulajdonságainak részbeni megtartása mellett.

¹³ G. N. POTANIN, *Očerki-severo-zapadnoj Mongolii*, IV. 329.

Említésre méltó még, hogy e mítosz nem beszél sem az istenek számáról, sem pedig az istenek elválásának későbbi kihatásairól. Mindenesetre abból, hogy a fiatalabb testvér az alvilág kánjává lett, s hogy az emberiséget igenis konkrét és valós fenyegetésekkel illette, a Gonosz megszületésére következtethetünk, ugyanúgy mint a keleti 44 isten tevékenységéből. Ez esetben is tehát az addig egységes isteni birodalom egy hibás lépés, meggondolatlan „emberi” gyengeség miatt kettészakadt, s ismét csak a különben ártatlan emberiség szenvedte meg az istenek torzsalkodásának következményeit.

Új alak a mítoszban az alvilág kánja, Erlig, aki a buddhista-lámaista elképzelések szerint az alvilág ura és a bűnösök bírása, de alakjában a buddhista panteon figurájának és régebbi, buddhizmus előtti elképzelések bizonyos isteneinek a tulajdonságai keverednek, amelyekről még majd később esik szó.

M. N. Hangalov az elsőhöz közel álló változatát közli az Istenek elválása mítoszának (3):

„A burjátok gyakran beszélnek a keleti és a nyugati istenek elválásáról. A régi időkben a nyugati és a keleti istenek együtt éltek valamennyien, s semmiféle torzsalkodás nem volt köztük. Mind a 99 isten jó volt és »fehér«, s azon igyekeztek, hogy az emberek hasznára legyenek. Ebben az időben legidősebb isten *Aszarangi* volt valamennyi (98) istennek a vezetője. Amikor Aszarangi meghalt, Hán Tjurmasz és Ataj Ulán összevesztek, mert mindegyik magának követelte a vezérséget az istenek felett. E veszekedés következtében 53 isten Hán Tjurmasz oldalára állt, 43 pedig Ataj Ulánt támogatta. Egy isten igyekezett csak semleges maradni, Szegen Szebdeg, vagy más néven *Obo tengeri*, aki hosszú ideig nem csatlakozott egyik csoporthoz sem. Végül a nyugati istenek csatlakozásra kényszerítették, így számuk 55-re emelkedett. A másik csoport, a 44 isten, nem akarta alávetni magát a többiek hatalmának, elvonult a keleti égbe, s ott megalapította a keleti istenek birodalmát. Közülük választották ki aztán Ataj Ulánt, aki a keleti istenek vezetője lett. Ettől az időtől kezdve a nyugati ötvenöt isten látta el az emberek védelmezőjének a szerepét, míg a keleti 44 isten gonosszá változott, s az emberek megrontására tört.”¹⁴

J. Curtin az istenek szétválásának a történetét Eszege Malán istenhez, a Kopasz Atyához kapcsolja (4).

„Eszege Malán istennek kilenc fia volt, akik nem tudtak megegyezni, hogy ki kövesse apjukat az istenek vezetőjének a trónusán. A fiúk két csoportra oszlottak; négy állott az egyik, négy a másik oldalon, középtű pedig, egyelőre nem csatlakozva egyik csoporthoz sem, az ötödik a sorban: *Mahai Dandin*.

Mahai Dandin hosszas habozás után végül is a négy fiatalabb oldalára állott, s a később bekövetkezett küzdelemben idősebb fivéreit ledobálta a földre, akikből ott, az emberiségre ártalmas szörnyetegek keletkeztek.”¹⁵

Ez utóbbi mítosz lényegében az elsőhöz hasonlít annyiban, hogy a ledobált istenfiakból keletkeztek az ártalmas szörnyetegek, és hogy a bűnösnek kellett leereszkednie a földre elrontott dolgát rendbehozni.

Egyes burját elképzelések szerint az istenek két csoportja között fellángolt harcot Szegen Szebdeg isten leánya, Szeszeg Nogón kezéért vívott küzdelemre vezethetjük vissza (5).¹⁶

¹⁴ M. N. CHANGALOV, *Sobranie Sočinienij*, II. Ulan-Ude 1959. 117.

¹⁵ J. CURTIN, *A Journey in Southern Siberia*. London 1909. 122.

¹⁶ W. SCHMIDT, i. m. 254.

Igen érdekes és tanulságos elképzelés az istenek elválásával kapcsolatban az, amelyet W. Schmidt közöl J. Curtin nyomán.¹⁷ Eszerint Eszege Malán istenben (aki itt a fő- és feltehetően a teremtő-isten lenne) három lény létezik: a nyugati ötvenöt isten, a keleti negyvennégy isten és a középső *Szagadé Ügügün*. Mind a három Eszege Malán lényéhez tartozik, ő foglalja magába e három részt egy egységes egészben.

Az ilyen fajta elképzelések merőben szokatlanok a burját mitológiában és keletkezésüknek csak kétféle magyarázatát adhatjuk. Vagy a közlő J. Curtin értette félre valamiképpen az anyagközlő magyarázatát, s a keresztény vallásfilozófia elképzeléseinek mintájára próbálta értelmezni a számára nem világos összefüggéseket, vagy pedig valóban a keresztény ideológia befolyásának hatására alakult ki Eszege Malánnak mint valami fő- vagy teremtő-istennek a tisztelete - legalábbis egyes elszigetelt esetekben -, s a szentháromsághoz hasonlóan benne is három különböző funkcióval rendelkező lényt képzeltek el. Bármelyik is legyen a jelenség keletkezésének az oka, el kell különítenünk az eredeti burját mitológia vizsgálatától, mint kései, idegen hatásra létrejött elképzelést.

E jelenségről pedig még csak annyit, hogy W. Schmidtnek, aki mindenképpen az ősi, teremtő-isten alakját igyekszik fellelni Eszege Malán személyében, kapóra jött ez a vitatható elképzelés, s később mint a burjátok ősi, monoteista vallásának maradványát prezentálta.

Az istenek elválásának okával kapcsolatban tehát a következő elképzelések állapíthatók meg:

a) Az istenek elválása régtől fogva való, talán öröktől fogva, - erre utal az ősi, vagy nagyi, vagy nagymama megfogalmazása -, a köztük kialakult ellenséges viszony az oka a nyugati ég istenének *sértő viselkedése* a keleti ég vezetőjével szemben: meghívta lakomára, de maga elment hazulról, majd megsebezte a keleti ég főistenének a bikáját. Az okok között jelentős szerepet játszik még a középső ég istenének *Szegen Szebdegnek a megnyeréséért vívott vetélkedés*. (1. mítosz.)

b) Az istenek elválásának az oka *öröklési problémákra* vezethető vissza. Hán Tjurmuszen, visszavonul az uralkodástól, s legidősebb fia még a családtól sem riad vissza, hogy az utódja lehessen. A csalásra fény derül, s kialakul a Jó és a Gonosz ellentéte a világban (2. mítosz), vagy Aszarangi főisten halála után szakad ketté az istenek addig homogén csoportja, s alakul ki az ellentét a nyugati és a keleti istenek között, ill. alakul ki maga az istenek két csoportja (3. mítosz), vagy Eszege Malán, a Kopasz Atya kilenc fia vész össze az utódlás kérdésében (4. mítosz).

c) Egyes elképzelések szerint a középső ég istenének Szegen Szebdeg lányának a kezéért vívott küzdelem vetette el az ellenségeskedés magvát a két égtáj istenei között (5. mítosz), amely elképzelés nem egészen világos formában az 1. mítoszból is fellelhető.

d) Végül meg kell említenünk bizonyos idegen hatású elképzeléseket, amelyek szerint a főisten három „személyből”, három részből áll, s e részek vívnak harcot egymás ellen, mint egy személy egymásnak ellentétes tulajdonságai.

Ezekre az okokra vezeti vissza tehát a burját mitológia az istenek elválását és harcuk kialakulásának indítékait.

¹⁷ W. SCHMIDT, i. m. 251.

3. Az istenek égtáj szerinti felosztásának problémája

A mítoszok ismertetése nyomán világossá vált, hogy a legtöbb esetben kozmogóniai mítosszal van dolgunk vagy legalábbis a ránk maradt mítoszok mélyén - ha a ráakódott későbbi rétegeket lefejtjük - ősi kozmogóniai elképzelések húzódnak meg. A nyugati és a keleti istenek harca kétségtelenül a sötétségnek és a világosságnak a küzdelmét, az éjszakának és a nappalnak a harcát eleveníti meg, amelyek a jóság és a gonoszság attribútumait is magukon viselik.

Ami e kozmogóniai elképzeléseket illeti, meglehetősen furcsa, hogy a burját mítoszokban egyértelműen és kizárólag a keleti oldal istenei a gonoszak, az emberiség ellenségei, a nyugati istenek pedig a jóindulatúak, az emberiség megmentői.

W. Schmidt idézi U. Harvát, aki az altaji népek vallási elképzeléseivel kapcsolatban értetlenül állapítja meg, hogy „meglepő módon a burjátok, minden szokással ellentétben, a gonosz lényeket keleten, a jókat pedig nyugaton képzeli el”.¹⁸ Schmidt ismertet néhány ezzel kapcsolatos magyarázatot is, miszerint Harva, Grünwedel nyomán bizonyítja, hogy az indiai világkép szerint is a démonok világa (dvipa) az északkeleti irányban húzódik. Egy másik elképzelés, ill. magyarázat szerint a nap sohasem jár északkeleten - különösen nem nyáron -, s így ez az irány ilyenkor a homály és a sötétség birodalmához tartozik.

Nem szolgálhat magyarázatul, legalábbis megnyugtató magyarázatul, az a megoldási kísérlet sem, amely e furcsaság okát a lovasnomádok tájolási rendszerében keresi. A lovasnomádok jurtáik ajtaját ugyanis déli irányba állítják, s így a jurta hátulsó része néz északi irányba. Ha tehát valaki a jurtaajtóval szembe fordul a keleti irány bal kéz felé, a nyugati irány pedig jobb kéz felé esik. (A jobb a „jó” a bal a „rossz” oldal.) Ez a tájolás azonban Kínából került a lovasnomád birodalmak egyikébe-másikába, s a magyarázat gyengéje ott mutatkozik, hogy a burját mítoszok még abban a korai időben keletkeztek, amikor a jurtakészítés és ezzel együtt a lovasnomád életmód nem volt általánosan elterjedt a Bajkál nyugati oldalán, tehát valamiféle lovasnomád tájolást bajos számon kérni az ősi burját törzseken még akkor is, hogyha esetleg más népek kultúrájának a továbbélésére gyanakodnánk. Nem tehetjük ezt azért sem, mert hiszen a lovasnomádok szerint nem a keleti oldal a gonosz és a nyugati a jó, hanem - ha egyáltalán van ilyen elképzelés -, akkor éppen a fordítottja az igaz.

A magyarázattal kapcsolatban vissza kell térnünk a burját törzsek földrajzi elhelyezkedésére.

Köztudott dolog - s ezt W. Schmidt is megemlíti vizsgálataiban -, hogy a burját és a hozzájuk közel élő ojrát törzsek ősi lakóhelye a Bajkál-tótól nyugat felé eső, erdős, ligetes, steppékkel is tarkított vidék volt, amelyen azonban leginkább az erdőhöz és a folyókhoz kapcsolható életmód volt a domináns. Ezen itt élő törzsek számára a Bajkál-tó túlsó partja, tehát a keleti part, idegen volt és ismeretlen, ahonnan veszélyek fenyegették az erdei népeket. A Bajkálon túlról, a keleti oldalról jöttek az újabb és újabb nomádok, s terjesztették ki uralmukat, vagy legalábbis igyekeztek kiterjeszteni a Bajkál nyugati oldalán élőkre. A hunoktól kezdve, egészen a dzsingiszida hódításig szinte minden évszázadban újabb veszedelmes keleti hódító bukkant fel, vagy ha éppen nem volt ilyen, még elevenen élt az emlékezetben az elmúlt évszázadok minden hódítási kísérlete.

Ezen a tényen mit sem változtat, hogy a későbbi időkben a Bajkál keleti partja is benépesült, többnyire a steppei övezetből felhúzódtak nomádokkal. Számukra a keleti oldal veszélyessége másképpen alakult, mint a nyugati oldal lakói számára, s például a szelenga burjátok hiedelemvilágában van olyan elképzelés is, hogy a keleti istenek is „jó” istenek.

¹⁸ W. SCHMIDT, i. m. 164.

Az utóbbi évszázadok során ez az eredetileg igen valós alapokon nyugvó tájolási rendszer aztán elvesztette eredeti jelentését, s minden funkció nélkül hagyományozódott tovább. Így magyarázható, hogy a környező népek hiedelemvilágával valamint a logikával ellentétben a keleti ég istenei a gonoszak, a nyugatiak pedig a jók, az emberiség segítői.

4. A szoláris mítosz

Az összehasonlító mitológiai kutatásokból tudjuk, hogy az emberiség legősibb mitikus elképzelései közé tartoznak a szoláris mítoszok, amelyek a napot személyesítik meg elsősorban, s minden természeti jelenségek legfontosabbikát, a nappalnak és az éjszakának a változásait bizonyos, a Nappal, mint élőlénnel kapcsolatos cselekvésekre vezetik vissza.

Ha az 1-es számú mítoszt (Hán Hurmasz és Ataj Ulán története) vesszük vizsgálat alá, a mítoszban több, egymásra rakódott réteget különböztethetünk meg.

Bár a mítosz fő cselekménye látszólag az istenek összekülönbözése és harca, majd a harc következményeként az emberiségre zúdult csapások elhárítása, tüzetesebb vizsgálattal egy sokkal korábbi rétegben, ősi, szoláris mítosz maradványára bukkanunk.

Az idézett mítoszban az istenek mellett nem jelentős, sőt meglehetősen háttérbe szorított szerepet játszik a Nap. Nem történik ugyan világos említés arról, hogy ki is ő, de létezik, sőt leánya révén később némiképpen előtérbe is kerül. Kétségtelen, hogy a mítosz szerint már nem isten, hiszen nem tartozik az istenek közé, bár ami a lánya későbbi tevékenységét illeti, a nyugati, azaz a jó oldalhoz áll közel. Élőlényként való ábrázolása egyébként nem szokatlan a burját mitikus elképzelésekben.

A Napnak lánya születik, aki a mítosz szerint a fényt jelenti; „maga a fény”. Személyével kapcsolatban két lehetőséggel kell számolnunk. Vagy valóban a napfényt kell keresnünk az alakjában, vagy pedig az eredeti ősi Nap-mítosz későbbi formálódása következtében, esetleg éppen a matriarchátus viszonyai között a Nap személye kettészakadt s a férfi oldal helyett a női került előtérbe. Így érthető, hogy a Nap lányának a megbetegítése okozza a mítoszban bővebben kifejtett tragédiát, s nem a Napé.

A Nap lánya, Naran Góhon (Szépséges Nap) szerepével szemben az apáé teljesen passzív, nem vesz részt tevékenyen a cselekményben.

A keleti istenek vezetője, Ataj Ulán, kiolvassa jóskönyvéből, hogy csak úgy tudja uralmát biztosítani nemcsak a középső, hanem a nyugati égbolt felett is, ha a Nap lányát (aki a nap összes funkciójával rendelkezik) beteggé teszi. A gonosz isten köhögést bocsát Naran Góhonra, akit csak a varázspacsirta hátára és mellére írt írás segítségével lehet meggyógyítani.

A Nap lányának megbetegítése elképzelhetetlen csapásokkal jár. A nyugati istenek hatalmas meggyengül, mindenünnen előkúsznak az árnyékok, és a fény az égből is és a földön is egyaránt csökken. A gyógyulás után azonban minden megváltozik, a nyugati istenek visszanyerik hatalmukat és erejüket, s ha áttételes formában is, csak e gyógyulás után lehetséges a keleti istenek legyőzése, majd a föld lakóinak a szörnyektől való megszabadítása.

Nem nehéz felismerni, hogy a két világtáj isteneinek a harca, a Nap lányának a megbetegítése, az éjszakának és a nappalnak a mindig megismétlődő, megújuló harcát magyarázza.

A magyarázatban mindenesetre zavart jelent a furcsa, feljebb említett burját tájolás. Azonban biztosra vehető, hogy a szoláris mítosz kialakulása korában, talán éppen nem is a burjátoknál, hanem azóta egy ismeretlenség homályába süllyedt belső-ázsiai népnél még a keleti égbolt volt a pozitív és a nyugati a negatív. A szoláris mítoszok cselekményét és jelentését ismerve

nem is lehetett ez másképpen. Amikor aztán az ősi, szoláris mítoszra ráakódott a másik, az újabb réteg, amely az emberiséget fenyegető veszélyt már más okokra vezeti vissza, a keleti és a nyugati irányok elvesztették a szoláris mítoszban meghatározott funkciójukat, s a reális élet talaján egészen másfajta jelentést kaptak.

Az ősi mítoszban a keleti istenek voltak a jók, ők képviselték a fényt, a nappalt, amely védelmet nyújt a szörnyek, a démonok, egyszóval minden veszély ellen, amelyet az éjszaka csal elő rejtkehelyéről.

A gonosz istenek (akkor a nyugatiak) azonban merényletet követtek el a Nap ellen, beteggé tették, a Nap elvesztette a fényét, beköszöntött az éjszaka, a szörnyek előkúsztak a sötétség leple alatt, és az emberiségre bajok szakadtak.

A fény isteneire, a keleti istenekre hárult a feladat, hogy a Napot megszabadítsák a betegségtől, visszaadják az erejét, elűzzék róla a rontást. Bühe Belige a hős, aki ebben az ősi mítoszban is szerepelhetett, teljesíti a feladatot, s a Nap ismét visszanyeri uralmát, a gonosz istenek pedig vereséget szenvednek. Igaz ugyan, hogy a vereség nem végleges, mert ismét, másnap újra csak beteggé teszik a Napot, de a szabadító is újra megjelenik, s bár a rontás nem szűnik meg véglegesen, mindig ott a szabadító, aki az emberiség létét, a Nap állandó megszabadulását biztosítja.

Lényegében ennyi az az ősi tartalom, a mítosz legalsóbb rétege, amelyet még biztosan megállapíthatunk. Akadnak még ezenkívül szép számmal nem megfejtett, de feltehetően lényeges jelentéssel bíró mitikus személyek és események, mint pl. a középső ég és Szegen Szebdeg isten szerepe (W. Schmidt különféle csillagalakokkal azonosítja), azonban minden kísérlet, amely eredeti funkciójának a meghatározására irányul, a jelenlegi anyag alapján sajnos csak a bizonyíték nélküli találgatások birodalmába tartozik.

A mítoszban az elmondottakon kívül megállapítható egy későbbi, középső réteg is, amely az emberiségre zúdult szerencsétlenségek okát csak igen áttételesen kapcsolja össze a Nap szerepével. E réteg keletkezése idején a szoláris mítosz már kezdett elhalványodni, s a különben nyilván népszerű alapcselekményre újabb magyarázatok rakódtak. Az istenek párviadalokat vívnak (ami a nemzeti társadalom jellemzője), s a párviadatok nyomán, a gonosz istenek földre hullatott testrészeiből keletkeznek a démonok stb., akik az emberiség romlását okozzák. Az istenek tehát maguk zúdítják a bajt az ártatlan emberiség fejére, ha úgy tetszik, ostobaságukban. Ezt a bajt aztán maguknak kell felszámolniuk, amely folyamatban a Napnak látszólag már nincs is szerepe.

A mítosz legújabb rétegéhez tartoznak azok a ránk maradt elképzelések, amelyek az istenek szétválásának okait magyarázzák. E réteg létrejöttének az idején már az ősi szoláris mítosz jelentése megszűnt vagy legalábbis olyannyira elhalványodott, hogy a keleti és nyugati ég istenei funkciójukat veszítve egyszerűen felcserélték égtájakat. A két istencsoport már nem képviseli a nappalt és az éjszakát, kezdetben még a gonosztságot és a jóságot sem, hanem csak egyszerűen az eget lakják.

Már szó esett a két istencsoport elválásának az okairól; küzdelem egy leány kezéért, küzdelem a hataloméért (Szegen Szebdeg feletti uralom), küzdelem az istenek feletti hataloméért (ki örökölje a vezérséget), sértődöttség stb. Ezek a nagyon is emberi indítékok egy már olyan átmeneti társadalom viszonyait tükrözik, amelyben kialakult az egyének homogén tömegéből kiemelkedett előkelők rétege, a vezetők és a vezetettek ellentéte, a hatalom örökölhetővé vált, s a vitézek párviadalokat vívtak egymás vagy más vagyonaért, lányok kezéért.

Ez a legutolsó réteg a nemzeti társadalom bomlásának és az osztálytársadalom kialakulásának az átmeneti korszakát tükrözi, azt a korszakot, amelyben a társadalmi mozgások, úgy tűnik, háttérbe szorították a természeti mozgásokat, s a szoláris mítosz is jelentőségét vesz-

tette. A nappal és az éjszaka, a Nap és a varázslat helyét fegyveres istenek harcai foglalták el, a földi társadalom mintájára kialakítva az égi társadalom képét, amely a társadalmi és a természeti mozgások által kiváltott bajok okait már realisabb indítékokban kereste, mint a szoláris mítoszok.

5. A szoláris hősosz

A mítoszok legősibb rétegének kiemelkedő figurái a szoláris hősoszok. E hősoszok, hősök, minden esetben szoros kapcsolatban állnak a Nappal; vagy maga a Nap ereszkedik le a földre, hogy megmentse a szenvedő emberiséget vagy annak egy részét, esetleg egy törzset, amelynek később ősatya lesz (törzsi mítosz a Nap fiáról), esetleg kultúrhérosszá válik (megtanítja az emberiséget bizonyos alapvető tevékenységekre). Más esetekben nem maga a Nap az, aki a szoláris hősosz szerepét játssza, hanem a Nappal rokoni kapcsolatban álló mitikus személy: a Nap fia, lánya stb.

Az említett mítosz legősibb rétegében még fel lehet ismerni Bühe Beligte személyében a szoláris hősosz alakját. Bár Bühe Beligte eredetileg nem a Nap fia, van apja és anyja, s látszólag semmi kapcsolatban nincs a Nappal, figurájában mégis megőrződött az ősi, szoláris hősosz emléke.

Ezt az emléket őrzi maga a feladat is, hogy neki kell megszereznie a pacsirtát, amely a Nap lánya gyógyulásának a feltétele. Személyének elhivatottsága is valamiképpen a Nappal való szorosabb kapcsolatának a bizonyítéka. Hogy a mítosznak ebben a részében miféle ősi hiedelmek tükröződnek, ma már nehezen kideríthető.

A mítosz másik része azonban világosan mutatja a szoláris hősosz jelenlétét. Az istenek nem egészen bölcs tevékenysége következtében bajok zúdultak az emberiségre, s az istenfinak le kellett ereszkednie a földre, hogy megszabadítsa tőlük a földi világot. A szoláris mítoszból e bajok a Nap betegsége következtében állottak elő, amint már erről korábban szó esett. Bühe Beligte, a későbbi Geszer bátor elindul a földre, de még indulása előtt az istenek furcsán határoznak: szegény családba kell hogy szülessék, s földi gyermekként kell felnevelődnie.

Ekkor azonban Bühe Beligte is kérésekkel fordul az istenekhez: többek között azt kéri, hogy a Nap lánya, Naran Góhon, aki csak az imént gyógyult meg betegségéből, legyen a földi anyja, tőle szülessék a földi világra. A megriadt istenek eleget tesznek a kérésnek, s Naran Góhon pacsirtává változva a földre siet.

A szoláris mítosz maradványa lehet Szargal furcsa és homályos álma is, aki parancsot ad a gonosz Hara Zutannak a Nap lányának a megcsonkítására. Zutan bármennyire is gonosz, csak az istenek parancsát teljesíti, akik Szargal álmán keresztül közölték akaratukat. A Nap lányának megcsonkítása mögött nem kell feltétlenül valamiféle mélyebb értelmet keresnünk, bizonyára csak a születendő hős alacsony és egészében véve földi születését hivatott kiemelni, ill. az anya isteni eredetét elrejteni.

A Nap lánya a földön teherbe esik - az apa személye különben bizonytalan -, s tőle születik a földre Bühe Beligte, azaz Geszer bátor.

A Nap lányának kiválasztása a földi anya szerepére nem a véletlen műve. Mivel Geszer Naran Góhontól született, ő maga is a Nap rokonává vált, ha úgy tetszik a Nap unokájává. Ezen az unokán keresztül a Nap az tehát, aki boldogságot hoz az emberiségnek, még abban az ősi mítoszból, amelynek a töredéke ez a „legalsó réteg”. Geszer tehát legősibb funkciójában szoláris hősosz, a Napot képviseli, amely az emberiség hajnalán még minden jószág és minden élet forrása volt.

6. A mitikus hős, kultúrhős

Bár az ismertetett mítosz megőrizte még bizonyos maradványát azoknak az elképzeléseknek, amelyek szerint Geszer bátor mint a Nap unokája érkezett a földre, ennek a jelentősége már nem emelkedik ki a mítoszból.

A szoláris hős eredeti funkciója, hogy ti. a sötétség, az éjszaka és az árnyak ellen harcoljon, hogy elhárítsa a Nap felé küldött ártalmakat, hogy megmentse a Nap betegsége vagy fenyegetettsége által, s ezek következményeiben szenvedő emberiséget, elhalványult, azonban megmaradt mitikus, kultúrhősi funkcióját.

Egyéb burját törzseknek, a hős földre érkezésével kapcsolatos mítoszai elhagyják a Nap lányának személyét, s helyette különböző földi asszonyok - megcsonkított (!) földi lány, egyszerű öregasszony - szerepelnek. Érdekes megemlíteni, hogy a csonkítás eleme, amely a szoláris mítoszból a nem földi eredet álcázására szolgált, megmaradt, egyes változatokban természetesen funkcióját veszítve, s a három kán egyszerű, földi származású asszonyt csonkít meg, majd az asszonyt a harmadik testvérnek adják, hogy tőle születhessék a vitéz.

Az isteni eredetű hős tehát földi anyától és égi apától születik a földre, s kultúrhősi funkciója nem a *tanításban*, hanem a *megmentésben* mutatkozik. Igaz, hogy a klasszikus kultúrhősök funkciója elsősorban az emberiség tanítása, ismeretek közlése, de feladatuk az emberiség óvása, a közölt információk nyomán létrejött anyagi és szellemi kultúra megvédése, s magának az emberiség létének az oltalmazása is.

A kultúrhősök tettei elsősorban a hősepikai alkotásokban maradnak fenn. A kultúrhősök - amint azt Meletinszkij megállapítja - bizonyos vallás előtti jelleggel rendelkeznek. „A kultúrhős fejlődhet teremtő-istenné (amikor az archaikus mítosz religiózus mítosszá vagy legendává alakul). Az esetek többségében mégis a kultúrhős nem válik vallásos kultusz tárgyává, és megmarad a népi epika keretei között.”¹⁹

A mongol mitológia ilyen kultúrhőse Bühe Beligte, a későbbi Geszer bátor, aki a mítoszok legalsóbb rétegében még szoláris hős volt, később elvesztette szoláris jellegét, s kultúrhősi funkciója egy részének megtartása mellett „megmaradt a népi epika keretei között”.

Bühe Beligte ilyen irányú változására igen szemléletes példa az ehirit-bulagat Geszer-hősné bevezetője, a már ismertetett (1.) mítosz változata, amelyből már teljes egészében hiányzik a Nap-mítosz, de amely még így is a mongol népi epika egyik kiemelkedő alkotása. Következzék most a megfelelő mítoszcsoport:

Geszer születése

Nyugati égből született
Nyugodt, jó, ötvenöt isten
Legidősebbje, hú ura,
Legyőzhetetlen vitéze
Hánhán Hormosz isten volt biz.
Keleti égből született
Kegyetlen, negyvennégy isten
Ármányt szövő, ádáz ura
Ata Ulán isten volt biz.
Közöttük meg, ki született,
Két ég között nevelkedett
Szegen Szebdeg isten volt biz.

¹⁹ Folcloristica I (Bp. 1971), 15.

Undok háborúság támadt,
Uralma alá ki veti
Szegen Szebdeg szabad istent?
Két ég ura döntést hozott;
Kemény harcra, küzdelemre.
Ki győz majd kegyetlen tusán,
Uralmába hajlíthatja
Szegen Szebdeg szabad istent.
Hatalmasan határoztak,
Hazafelé elvonultak.
Nyugati égben született
Nyugodt, jó, ötvenöt isten
Legidősebbje, hű ura,
Hánhán Hormosz, tanács-kérni,
Haditervét kiforralni
Mindentudó nagyanyóhoz,
Malzan Gürméhez elindult.
Északnyugati, ragyogó
Égbolton lakott az anyó.
Rokonának örvendezett,
Rikkantott is örömében.
Hánhán Hormoszt vendégelte,
Hűs pálinkával itatta,
Hat napon és éjszakán át
Hatalmasan berugatta.
Ármányt szövő, ádáz szívvel
Ataj Ulán isten csak várt
Viadal kijelölt helyén.
Várakozott három éjjel.
„Nyugati égben született
Nyugodt, jó, ötvenöt isten
Legidősebbje, Hán Hormosz,
Veszteségét, vérhullását,
Vereségét megérezte,
Viadalra jönni nem mert!”
Irkájából papírt tépett,
Írónadját előkapta,
Így írt vele a papírra:
„Dühödt ellenem legyőztem,
Darhán címet is elnyertem,
Szegen Szebdeg, alattvalóm!”
Irkájából tépett lapját
Így megírta, elolvasta,
Nyárfa törzséhez kapcsolta.
Nyugati eget legyőzve
Igyekezett hazafelé.
Így beszélnek az öregek!

*

Abaj Geszer, vitéz legény,
Alig múlt csak három éves.
Bölcsőjében heverészett,
Bóbiskolt vagy gügyörészett.
Egyszerre csak felriadott,
Esze-szíve tüzet fogott:
„Hol késik vajon az apám?
Hatalmas Hormosz főisten?
Tán az ellenség legyőzte,
Talán ő nyert Darhán címet?”
Nem is sokat töprenkedett,
Puha párnáját otthagytá,
Pihe-paplanát lerúgta,
Kimászott a bölcsőjéből.
Jobb kezébe kopját kapott,
Jó kardját vállára vette,
Játékosan próbálgatta.
Nyergeletlen lóra kapott,
Nyaka-büszke paripára
Ménes-szépe hókájára.
Kelet felé vette útját,
Kemény ellent űzni indult.
Három nap és három éjjel
Hajszolta a paripáját,
Harcra biztatta hókáját.
Keleti, kegyetlen égnek
Komor urát, Ata Ulánt,
Keleti égnek közepén
Harmadik nap utolérte.
Kopjáját reászegezte,
Kardjával feléje vágott.
Kopja hegye eltalálta, s
Kínjában hogy hadonászott,
Lezuhant a széles földre.
Geszer vitéz visszafordult,
Gyors vágtára fogta lovát.
Puha párnájára feküdt,
Pehely paplan-takaróján
Édesen elszenderedett.

*

Hat nap múltán, hűs hajnalban
Hűvös széllel szállt a mámor.
Hánhán Hormosz, részeg isten
Hetedik nap éjszakáján
Józanságát visszanyerte.
Szánta-bánta bűnös tettét;
„Vendégségbe jöttem hozzád,
Viadalról tanács-kérni,
Vitézségem erősíteni.

Hat napon át én csak ittam,
Hatalmasan ellustultam,
Horkoltam és részeg voltam.
Mi lesz mostmár a csatával,
Mi a dicső Darhán címmel?”
- Kérdezgette Gürme anyót.
Malzan Gürme mérge támadt:
„Ha szó esik viadalról,
Dicsőséget hozó harcról,
Derék vitéz tíz napig vár!
Csata földjén csúcsos sátrát
Csillagok alatt felveri,
Ellenfelét kémlelgeti.
Hét napig egy szót sem szóltál,
Horkoltál csak s újra ittál,
Igyekezz most a csatába!”
Így korholta unokáját
Nyugati istenek urát,
Malzan Gürme égi anyó.

*

Hánhán Hormosz míg vágatott,
Híres, ezer égi buddha
Holdra szállt és gyűlést tartott,
Csillagokra telepedett,
Beszélgetett, vitatkozott,
Bölcs tanácsot emígy tartott.
Bölcs tanácson, gyors gyűlésen
Hormosz legidősebb fia
Dasin Sohor, híres vitéz
Gondterhelt szavakat szólott,
Gorombán reájuk rontott:
„Ata Ulán földre zuhant...
Ármányt szövő átkozottját
Ki vetette le az égből?
Ármányt szövő gyászos testén
Átok ült, mely a földre szállt.
Baj és bú megsokasodott,
Betegség elszaporodott,
Földi népek megritkultak!
Feleljen, ki e bajt tette!”
- Így ágált ott Dasin Sohor.
„Földre vajon ki lökhette?
Apád urad most is részeg...
Átkozottját le nem dobta...
Föld-vidékre félelem szállt,
Farkát tépi bukott isten, s
Fejét harapja a nyájnak.
Menekül mind, ki csak élő,
Mászik, csúszik félelmében...

Égi vitéz, Dasin Sohor
Ereszkedj a lapos földre,
Írmagostul irtsd ki nyomban!
Átkozotton nincs ki győzzön,
Abaj Geszer csecsemő még...”
Dasin Sohor haragja nőtt.
„Csecsemő még - azt mondjátok?
Csecsszopó még - hazudjátok!
Pedig ő volt, ki lelökte,
Büszke Darhán címét vette,
Bánat magját elvetette!”
- Így dohogott Dasin Sohor.
„Jöjjön tüstént Abaj Geszer,
Igazat szóljon a szája!”
Csizma nélkül, harisnyában,
Ruha nélkül, paplanjával
Futott máris Abaj Geszer,
Felelni a szörnyű vádra.
Szemrehányás szava szisszent;
„Ata Ulánt te győzted le?
Vagy tán más volt ki ezt tette?
- Kérdezgették, tudakolták.
Hároméves Abaj Geszer
Hamis szókat sosem szólott:
„Átkozottját én győztem le,
Apám ezüstös kardjával,
Ártó fején én csaptam meg!
Ezüstből vert jó kopjámát
Lendítettem, lódítottam, s
Lelöktem a széles földre!”
„Abaj Geszer, szegény gyermek,
Győztél bár, de bajt csináltál!
Dasin Sohornak kell menni
Dermedt földről messze úzni,
Démon-lelkét eltiporni!”
Ezer fényes, égi buddha
Erős szókkal ijesztgette,
Lágy igékkal csalogatta.
„Széles földre le nem megyek,
Szörnyű harcra nem készülök,
Menjen az, ki a kárt tette!”
- Haraggal szólt Dasin Sohor,
Hátát mutatva hazatért.
„Így hát fiú nincs mit tenni,
Ijedt földre le kell menni!”
- Parancsolt az ezer buddha, s
Próbáltak tanácsot adni,
Fényes csillagokon ülve
Friss gond miatt összegyűlve.
„Ha a földre le kell menni,

Harcban igazságot tenni,
Adtok-e, mit kérek, nékem?
Sok adományt sem sajnáltok?”
- Kérde őket Abaj Geszer.
Ezer buddha összenézett s
Erős hangon így ígérték:
„Amit csak kívánsz, megadjuk,
Sok adományt sem sajnálunk,
Sorold fel a kívánságod,
Szíves-kedvvel teljesítjük!”
„Három jó nővérem, sorban,
Három kakukká változzék,
Lelkem egyre erősödjék!”

*

Abaj Geszer, vitéz legény,
Alakját átváltoztatta;
Fekete hollóvá válva
Fényes, három kakukk, körben,
Kísérték a széles földre.
Zambi tágas, hideg földjén
Zúgó szélben, útnak vágott.
Zúzmarában, búban-bajban,
Zambi bánatverte földjén
Buzgón kereséshez látott.
Gyermekek közt nem találta,
Gyalogolt reggeltől-estig,
Amíg végre megtalálta.
Hatvanéves öregasszony,
Hetvenéves öregember,
Hajlott korban szülők lesztek!
Geszer ismét átváltozott;
Öregasszony méhébe bújt.
Ötödik hónap hogy elmúlt,
Ördögadta Geszer-legény:
„Sapkád kapd le!” - kiáltotta.
„Száradjon ördög a nyelved!” -
De a sapkát csak lekapta.
Geszer újra átváltozott,
Gőzgomolyként fel az égbe,
Anyja fejéből kiszállott.
Ezer égi, fénylő buddha
Csillagokon gyülekezve
Hold tetején helyezkedve,
Hosszasan tanácsot tartott.
Geszer vitéz hogy érkezett,
Gyűlés színén hogy megjelent,
Ezer buddha hozzá fordult:
„Csecsemő-fí, deli legény
Csillagokra miért hívtál?

Csecset szopni tán szeretnél?
Ötödik hónapja múlt csak
Öregasszony fonnyadt méhén,
Öregapád dicsőségén
Öröm-fényben hogy megbújtál
Miért jöttél tanácsunkra,
Csillagokra miért hívtál?”
„Vitéz buddhák, fényes ezer,
Vigyázóan rám nézzetek,
Varázs-erővel óvjatok!
Anyám méhébe hatoltam
Apám sorsában osztottam.
Harminchárom vitéz társam,
Hű barátim jöttem kérni!”
Ezer buddha választ adott:
„Mikor téged elengedtünk,
Mikor széles földre küldtünk,
Segítségünk megígértük.
Amit csak kérsz - néked adjuk,
Adományunk nem sajnáljuk,
Mindenünk szívesen szánjuk.
Amit mondtunk, meg is tartjuk,
Adományunk most is adjuk.
Hideg földre hogy leszálltál,
Harcra, viadalra vártál,
Türelmetlen várás tűi
Szúrták tested anyád méhén?
Ne aggódjál kicsiny hősünk,
Néma tűrés, tudjuk, nehéz.
Harminchárom hű barátod,
Harminchárom hites társad
Hosszú sorban hozzád mennek,
Ha az idő erre érik!” -
Így beszéltek, tanácskoztak,
Bölcs egyezsége jutottak.
Geszer fordult, újra indult;
Anyja méhén hogy nyugodjék,
Apja sorsán hogy osztozzék.
Vörös hajnal fénye lobbant,
Vidám nap sugara táncolt,
Öreg apja, öreg anyja,
Örömében így kiáltott:
„Ismét érzem! Visszatért ő!”
„Ijesztett talán csak minket?”
„Sapkád soha le ne vessed
Sovány fejedről ne vegyed!
Kapcsát ruhádnak ne kapcsold,
Kezed égre fel ne tartsd!”

*

Hetedik hónapnak múltán
Harsogott már Geszer hangja:
„Bontsd ki anyácskám a kaftánt
Nem bontotta - szorította!
Geszer hangja újra hallott:
„Vesd le anyácskám a sapkád!”
Nem vette le - szorította!
Sápadt holdkaréj hogy tellett,
Sovány teste kövéredett.
Tizedik hónapba érve
Törött teste teljesedett.
Tizedik hónap reggelén
Hetvenéves öreg-apó
Hányta vetette a dolgot;
„Három csapdát állítottam,
Nézni mostmár lassan kéne,
Nyúl a csapda vasán függ-e?”
„Ráérsz holnap is azt nézni,
Rágja hátam sűrű fájás,
Ágyékomat feszegeti,
Ágyba dőlni mostmár kéne...
Nem lehetne holnap nézni?”
Hatvanéves öregasszony
Hetvenéves öreg ura,
Fejét rázva ezt felelte:
„Főzni, sütni semmink sincsen,
Forróvízbe mit forralnál?
Három csapdám szemlélem csak,
Hátha nyulacska vagy tán más
Horgas vasán fennakadott?”
Baltáját kezébe kapta s
Ballagóra fogta dolgát.
Hatvanéves öregasszony
Három-csapda-néző időn
Gyönyörűszép leánykát szült;
Gyenge bőre tarka volt, mint
Gyöngyös-csőrű kakukk tolla.
Ám nem maradt bölcsőjében,
Ágynak tetejére hussant.
„Bölcső-ágyban jobb feküdni,
Mint az ágy tetején ülni,
Gyere lánykám, szemem fénye!”
- Kezét óvatlan emelte;
Kacagott az s égbe röppent!
„Óh, átkozott, rozzant vénség,
Ostoba, rút, öregember!
Ha nem megy el csapdát nézni,
Horpadt nyelvű baltájával,
Nem röppent volna az égbe!
Itt aludna bölcsőjében!”

Csapda-néző csendes órán
Csak született másik lányka
Csendesen feküdt az ágyban.
Sárga aranyból a melle,
Sápadt ezüsből a háta,
Tarka, mint kakukk madárka.
Bölcsőjében hogy nyugodott,
Bélelt, hely-takaróján,
Mozdult egyet, majd még egyet,
Moccant egyet s ágyon termett.
Hatvanéves öreg anyja
Hajlott háttal kérlelgette,
Hímes szókkal szólongatta:
„Gyere vissza tündérlánykám!”
Gyermek-kakukk csak kacagott,
Épp így tett a harmadik is s
Égbe röpött mindörökre.
Végül Geszer is született,
Véres magzat megérkezett.
Kiszakadt anyja testéből,
Keservesen vén méhéből.
Hatalmas erős kezei
Hátához voltak ragadva,
Hosszú, egyenes lábai
Hasához odatapadva.
Mint a béka feküdt Geszer
Meredt szemmel s csak ordított.²⁰

(Lőrincz László fordítása)

Geszer bátor tehát ugyan még isteni eredetű hősként szerepel az ehirit-bulagat mítoszban, azonban már „csak” és kizárólag istenfi, az ehirit-bulagat változat tehát a mítoszok azon rétegét képviseli, amelyben a szoláris jelleg már teljesen a feledés homályába merült.

A kultúrhérosz jellegzetes megjelenési formája a csodás születés, valamint a nyomorékság, amely az isteni elhivatottság jegyei közé tartozik (pl. a sámánok, garabonciások születési rendellenességei, fölös csont, foggal születés stb.). A mítosz, majd később a hősénekek elhivatott Geszer bátorra eleget is tesz isteni megbízatásának, s megmenti az emberiséget a rátörő veszedelemtől. A mítoszban azonban nemcsak ő maga, hanem utódai is az emberiség védelmezőjének a szerepét kapják, s később maga is vallásos kultusz tárgyává válik (Geszer-kultusz).

7. A dualizmus

A keleti és a nyugati ég isteneinek a harca, amely a keleti istenek vezetőjének a legyőzése után a nyugati istenek és a keleti istenekből keletkezett szörnyek harcává alakul át, a mítosz korának sajátos dualista szemléletét tükrözi.

²⁰ Abaj Geszer hűbűn. Ulan-Ude 1961

A dualista szemlélet kialakulásában elsődleges szerepe a természet megfigyelésének és e megfigyelések absztrakciójának volt. Az egymást váltó éjszakák és nappalok, a tél és a nyár, a hideg és a meleg befolyásolták a természethez közel álló ember gondolatvilágát, aki e természeti jelenségek mögött megbúvó istenalakokat sejtett. A nappal jó volt, mert fényes volt a világ, az éjszaka félelmetes és szörnyetegekkel teli, amelyek csak a fény eltűnésére vártak, hogy zavartalanul előbújhassanak rejtekhelyükről. A tél hidege gonosz volt, a nyár melege jó. Így aztán a jelenségek lényegének elvonatkoztatása révén született meg a jó és a rossz, a jóság és a gonoszság fogalma, amely még konkrétan kapcsolódott a megfelelő jelenségekhez.

Így bújik meg a nap, a nappal és a fény mögött a jó istenek csoportja, az éjszaka mögött a gonoszoké, a nyár és a tél változásait ugyancsak a nap megbabonázására vagy elrablására vezették vissza. A nappal szorosan kapcsolódott a jóság, az éjszaka pedig a gonoszság fogalmához, amelyek harcban állnak egymással, s e harc tétje maga az emberiség.

E két szemben álló félnek, a jónak és a gonosznak a harca adja a dualista világszemlélet lényegét, amely harc később a vallás kialakulásával további absztrakciók következtében elidegenedett a természettől, s ettől független létező természetfeletti hatalmak, testetlen, helyhez nem kötött, már-már okatlan harcává vált.

A dualista világszemlélet lényegéből adódóan a harcnak egyszer egy meghatározatlan időben vége lesz, ez azonban egyszersmind a világ létének végét is jelenti. A harc elmúltával, amikor a jó győzedelmeskedik a gonosz felett, beköszönt az örök boldogság korszaka, amely egycsapásra megoldja az emberiség problémáit.

A burját dualizmus azonban nem jutott el az absztrakció ilyen fokára, bár a természeti jelenségek mögött megbúvó vagy nem is annyira rejtőzködő istenek szoros kapcsolatának a mai rendelkezésre álló anyagban már csak nyomai vannak. Az istenek már csak áttételesen képviselik a természeti jelenségeket, s az istenek harca elvesztette régi, az emberiség hajnalán kialakított értelmét. A természeti jelenségek magyarázata egyre inkább társadalmi jelenségek magyarázatává vált, s a harc oka a tükrözött társadalom valóságos okaiban keresendő.

Az ősi dualista szemlélettől már annyiban is különbözik e burját dualizmus, hogy - a mítosz feloldódásával a hősepiában - a harcnak egyszer egy konkrét időben vége is szakad, e végnek azonban már semmi köze a nappal és az éjszaka változásaihoz, a Naphoz, s e győzelem következtében az emberiség békében él tovább, a hősök pedig elnyerik méltó jutalmukat.

A burját dualista szemlélet tehát az ősi, a szoláris mítosz korában kialakított dualista szemlélettől jelentősen eltávolodott, az ellentétes pólusok harca két egymással ellenséges istencsoport földi indítékokkal magyarázott harcává alakult át, a harc elvesztette állandó, lényegében soha véget nem érő voltát, s a cél valósággá vált; olyan társadalom vagy életmód kialakítása lett a cél, ahol az emberiséget fenyegető inkább társadalmi jellegű veszélyek nélkül, jó és igazságos kánok vagy nemzetségi arisztokraták uralkodása alatt beköszönt az örök boldogság korszaka.

E gondolkodás pedig már az osztálytársadalom kialakulása felé megtett rövid út tudati visszatükröződését jelzi.

8. A nyugati ég jóindulatú istenei

A) Manzan Gürme nagyanyó

Az istenek ősanyja a mítoszok tanúsága szerint Manzan Gürme, valamennyi isten legfőbb parancsolója. Bár a forrásokban elég gyakran szerepel, alakjának jelentős tetteket tulajdonít a mitológia, mégis hatalma viszonylag rejtve marad a mítoszokban. Olyannyira, hogy W.

Schmidt például meg sem említi az istenek között, melynek oka nem utolsósorban az istenanyának W. Schmidt elméletével össze nem egyeztethető voltában keresendő.

Manzan Gürme a mítoszok tanúsága szerint maga a jóság és a bölcsesség, szíve tele jóindulattal az istenek és az emberiség iránt. Az ungai mítoszban pontosan meghatározható a rokonsági foka; ő Hán Hurmasz nagyanyja, Eszege Malán anyja, tehát a hérosz Bühe Beligte, a későbbi Geszer bátor dédanyja.

E rokonsági fokmeghatározás azonban, úgy hisszük csak egy későbbi, erőszakos kreáció eredménye. Ezt látszik támogatni Manzan Gürme és a keleti istenek között lévő megfelelőjének az egyedülállása, nevezetesen az, hogy egyiküknek sem esik említés a férjéről, az özanyák egyedül állnak, és egyedül is élnek. Soha egyetlen mítoszban sem szerepel a férjük.

Az özanyák minden bizonnyal egy korábbi állapotot tükröznek, mint amilyen társadalmi feltételek között az istenek hierarchiája, viszonyaik és kötöttségeik módja kialakult.

Arról sem tudunk, hogy az özanyák előtt lett volna valaki, egyetlen mítosz sem tesz említést az özanyák megjelenése előtti helyzetről. Úgy tűnik, hogy feltűnésük előtt nem volt semmi, velük kezdődik az istenek uralma. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy az özanyák valamiféle démiurgoszi, teremtő isteni funkciót töltenének be. Egyetlen mítoszban sem esik szó arról, hogy az özanyák hozták volna létre akár a többi istent, akár pedig a világot.

Mégis, az özanyákban többet kell látnunk, mint egyszerű isteneket. Manzan Gürme alakja kétségkívül a matriarchátus, az anyajogú társadalom maradványa, amelyben a családok, nemzetségek leszármazását egy kezdetben nőtény állat-ösre, később pedig egy özanyára vezették vissza. Ez az elképzelés tökéletesen megfelelt a matriarchátus mindennapi gyakorlatának, ahol a társadalmi viszonyok az anyajog alapján álltak. A matriarchátusban minden nemzetségnek megvolt a maga asszonyi őse, özanyja, s természetes, hogy az istenek nemzetségét is egy ilyen özanyától származtatták.

A patriarchátus kialakulásával aztán, ahogy a társadalomban a matriarchátus elemei lassan jelentőségüket veszítették, bár még az elemek jelentős része erejét és hatalmát veszítve sokáig fennmaradt, az istenek világában is csökkent az özanya szerepe. Valaha nyilván tevékeny szerepét általános passzivitás váltotta fel, tulajdonképpen keveset tesz, csupán sajnálkozik az emberek szomorú sorsa felett, és nem utolsósorban bölcs tanácsokat ad. Az aktív cselekvést egyre inkább a férfiak veszik át, Eszege Malán, Hán Hurmasz és később Bühe Beligte.

Az özanya bár passzív, hatalma azonban korántsem elhanyagolható. Birtokosa például a *varázskönyvnek*, amelyből kiolvasható a jövő. Varázskönyvéből tudja meg, hogy a Nap lánya meggyógyításának egyetlen módja a csodapacsirta elfogása és a betegség átvitele a pacsirta testébe.

Valószínű, hogy hatalma teljén csak neki volt varázskönyve, ő lehetett a minden titkok tudója, mint az anyajogú társadalomban a mitikus özanyák. A patriarchátus egyeduralmukodóvá válásával aztán a varázskönyv közkinccsé vált, s a Geszer-változatok kialakulása idején szinte minden isten rendelkezik egy valamirevaló varázskönyvvel, amelyből értesülhet a jövőről. Ezt a régi, egyedüli birtoklást jelzi azonban az a tény, hogy bár Hán Hurmasz is rendelkezik varázskönyvvel, sőt Eszege Malán is, mégis a nagyanyótól kérnek tanácsot. Sőt egy mítoszban az öreganyó olvassa ki könyvéből, hogy Ataj Ulán ereje annak lábujjában van, s csak így tudja legyőzni a gonosz istent Bühe Beligte.

Az özanyának bizonyos teremtő erőt is tulajdonítanak. Ha nem is a világot vagy az isteneket, bizonyos kozmikus tárgyakat azonban a mítoszok szerint mégis ő teremtett. M. N. Hangelov összegyűjtött munkáiban található Geszer-változat részlete pl. szemléletesen ábrázolja az istenanya teremtő erejét.

„A kínai császárnak, *Gümen* kánnak meghalt a felesége *Gomo Szeszek Hatan*. *Gümen* kán keserűen elsíratta az asszonyt és minden alattvaló számára szigorú parancsot adott, hogy hozzá hasonlóan el kell siratniok a halottat. Aki otthon tartózkodik, annak otthon kell siratnia, aki pedig éppen a pusztában van, a steppén állva kell gyászolnia. Ekkor a kínai kán, *Gümen*, valamennyi alattvalója nekikezdett a meghalt kánné siratásának. Aki éppen otthon volt az otthon siratta, aki pedig a steppén tartózkodott, megállt és álló helyében gyászolta. Maga a kínai kán *Gümen* éjjel-nappal siratta elhalt feleségét, csak feküdt a halott mellett, átölelte és meg sem próbált felkelni. Az alattvalók pedig szörnyen szenvedtek és lassan tönkrementek. Akkor aztán a palotabeliek csendben egymás után elhagyták a gyászoló kánt és tanácskozásba kezdtek. Mit lehetne tenni a kánnal, hogy abbahagyja végre a gyászt?

Akik felszólaltak a tanácson, azt javasolták, hogy követeket kell küldeni *Abaj Geszer*hez, a szent kánhoz (*Bühe Beligte*) és tanácsot vagy segítséget kell kérni tőle, miképpen szabadulhatnának meg nagy bajukból. Valamennyien meg is egyeztek ebben. Ezután arról kezdtek tanácskozni, hogy kit válasszanak követül, ki menjen *Abaj Geszer* szent kánhoz megkérni őt, hogy szabadítsa meg őket nagy bajuktól. Végül kiválasztották *Hozsir*nak a fekete kovácsnak a hét fia közül a legfiatalabbat, *Hatalza Harát*.

Hatalza Hara felkészült az útra, és el is indult arra a földre, ahol *Abaj Geszer*, a szent kán tartózkodott. Sokáig utazott *Hatalza Hara*, mígnem végül is elérkezett egy fehér-ezüst palotához, amely a *Hatan* nevű szakadék felett magasodott. Itt lakott *Abaj Geszer*, a szent kán.

Hatalza Hara bement a palotába, ahol *Abaj Geszer* éppen a fehér-ezüst trónusán ült, térdre ereszkedett a trónus előtt, és fejét lehajtva lábait megroggyantva hajlongott.

- Honnan jössz és mi dolgod velem? - kérdezte kán az előtte állót.

Hatalza Hara, a fekete kovács így válaszolt:

- A kínai kán, *Gümen* alattvalói küldtek hozzád, hogy tanácsodat és segítségedet kérjem, hogy elháruljon fejünk felől a baj, amely bennünket sújt. Kánunknak *Gümen*nek meghalt a felesége *Gomo Szeszek Hatan*, s a kán bánatában olyan parancsot adott az alattvalóknak, hogy ők is kénytelenek megállás nélkül az elhaltat siratni. Akik otthon tartózkodnak, azoknak otthon kell ülniük és a kánnét siratni, akik pedig a pusztán vannak, azoknak ott kell siratni az elhunytat, megállás nélkül, állva. Az alattvalóknak nincs idejük gazdaságukkal foglalkozni, csak siratják megállás nélkül a meghaltat, lassan elszegényednek és tönkremennek. Hát ezért küldtek engem hozzád, hogy a segítségedet kérjem!

Abaj Geszer szent kán akkor ezt mondta:

- Ahhoz, hogy megtegyem amit kérsz, szükségem van *Hozsir*, a fekete kovács hét fiának a levágott fejére. Csak ha teljesítitek a kívánságomat, akkor megyek és szabadítalak meg benneteket a bajtól!

Hatalza Hara igen megijedt, amikor meghallotta *Geszer* szavait. Hazaérkeztek az alattvalóknak, hogy *Geszer* nem akar segíteni, nem akar eljönni ezüst trónusáról hozzájuk.

Éjszaka pedig így beszélt a feleségéhez:

- *Abaj Geszer*, a szent kán azt mondta nekem, hogy szüksége van a mi fejünkre, a hét fekete-kovács-fi fejére. Hogyha levágják a fejünket és elküldik neki, akkor talán eljön segíteni!

Amikor elmondta a titkot, ráparancsolt a feleségére, hogy az égvilágon senkinek el ne merje beszélni. A feleség azonban tovább mesélte a történetet sógornőjének, férje bátyjai közül az egyik feleségének, aki természetesen továbbmondta azt a másik feleségnek, és így rövidesen valamennyi kovácsfeleség értesült a titokról. Közülük a legutolsó továbbadta egy hozzá igen közel álló asszonynak. Hamarosan aztán a titkot megtudták az alattvalók is és a kínai kán tisztviselői is.

A tisztviselők erre összebeszéltek, elfogták a fekete kovács mind a hét fiát, levágták a fejüket, s Hozsir hét fiának a levágott fejét elküldték *Zudak Sara bátorral*, száz lovon, Abaj Geszer kánhoz.

Zudak Sara bátor a száz lóval s a hét fekete-kovács-fi hét levágott fejével elindult Abaj Geszer bátorhoz. Nagyon sokáig tartott azonban az út, a száz ló kimerült és sorban elhullott az út viszontagságaitól. Amikor pedig az utolsó ló is megdőglött, Zudak Sara vitéz gyalog folytatta útját. A hosszú úton leszakadt a csizma a lábáról, s kénytelen volt mezítláb továbbmenni, véres lábnyomokat hagyva maga mögött. Végül már a hús is lehullott a lábáról s pusztasajátjainak segítségével vonszolta magát előre.

Nagynehezen így is sikerült elérnie a hatalmas szakadékot, *Najzsint*. A szakadék mellett a fáradságtól a földre omlott, s nyersen enni kezdte egy ott heverő, elhullott kanca húsát.

Ebben az időben történt, hogy Geszer bátor 33 vitéze közül egy éppen arra járt, s megpillantotta a szakadék szélén heverőt: - Ki vagy és hova indultál? - kérdezte tőle.

Zudak Sara vitéz erre mindent elmondott magáról, hogy mi minden történt vele az úton, s hogy a kínai kán, Gümen alattvalói küldték őt Geszerhez a fekete kovács, Hozsir, hét fiának a levágott fejével.

Abaj Geszer vitéze akkor meggyógyította Zudak Sara sebeit és azonnal magával vitte Abaj Geszer kánhoz. Zudak Sara átnyújtotta a kánnak Hozsir kovács hét fiának a levágott fejét. Abaj Geszer, amikor megkapta a hét levágott fejet, megparancsolta Zudak Sarának, hogy menjen haza, ő is rövidesen követni fogja.

Ezután Abaj Geszer kán hét rézüstben főzni kezdte a hét fejet, hogy alaposan megtisztíthassa őket. Amikor megtisztította a hústól, hét ivókupát készített belőlük, arannyal és ezüsttel rakva ki az oldalát. Így a hét fejből hét gyönyörű ivókupa keletkezett, amelyeket erős pálinkával töltött tele.

Ezután Abaj Geszer fogta a hét ezüsttel és arannyal kirakott kupát az erős pálinkával, keblébe rejtette és felemelkedett az égbe Manzan Görmő anyóhoz, aki fehér ezüst trónszéken ült, fehér ezüsből készült palotájában. Úgy hajlongott előtte Geszer kán, hogy feje a ruhája gombjait érintette, térde pedig a lábfejehez ért. Manzan Görmő anyó ekkor hozzáfordult:

- Miért jöttél hozzám földi unokám, miben tudnék a segítségedre lenni?

A ravasz Abaj Geszer kán csalárdul válaszolt nagyanyjának, Manzan Görmőnek:

- Azért jöttem az égbe, hogy erős pálinkával vendégeljelek meg, amelyet az unokád feleségei készítettek.

Ezzel Geszer kán előhúzta ruhája öléből a hét ezüsttel és arannyal kirakott ivókupát, valamennyit pálinkával töltve, s megvendégelte vele nagyanyját, Manzan Görmő anyót. Az anyó kiitta mind a hét kupát és lerészegedett.

Akkor Abaj Geszer kán így szólt az öreganyóhoz:

- Gümen kán, a kínaiak kánja azt mondta nekem, hogy országában az Arany hegy tetején van egy arany malom, amelyik magától forog. Fehér ezüst hegye tetején egy fehér ezüst kecske, fehér ezüst láncsal a nyakán, ott jár körben a hegy tetején és legeli a fűvet. Azt is mondta, hogy a *Guli Ezüst* hegy tetején egy sárgaréz-ezüst róka van, amely sárgaréz-ezüst nyakörvet visel a nyakán, a hegy tetején jár körbe és szaglászik, míg a *Zet Ezüst* hegy csúcsán egy vörösréz-ezüst kutya él, vörösréz-ezüst békóval a nyakán, ott jár körbe a Zet Ezüst hegy tetején és megállás nélkül ugat!

Manzan Görmő anyó erre csak legyintett:

- Hogy lehetnének ezek a csodálatos varázstárgyak a kínai Gümen kánnál? Honnan szerezhetette volna őket? Nálam van ez valamennyi, úgy bizony!

Ekkor meg azt kérdezte Geszer kán:

- Hol vannak hát a drágaságok, hogy én még sohasem láttam nálad őket?

Manzan Görmő nagyanyó erre azt dörögte, hogy a varázstárgyak ládába vannak zárva, s elpillervedve a megivott pálinkától visszavonult aludni.

Akkor Geszer, a szent kán csendesen a ládához lopózkodott, s amíg a nagyanyó aludt, előkereste a láda kulcsát, kinyitotta vele a ládát, kivette belőle a drágaságokat, a kebelébe rejtette valamennyit, s hozzálátott, hogy leereszkedjék a földre.

Nem sokkal ezután Manzan Görmő anyó felébredt álmából és megszólalt:

- Hol vagy fiacskám, csak nem ereszkedtél le újra a földi világba?

Ekkor valami gyanú is férközhetett a szívébe, mert a ládjához ment, és azonnal észrevette, hogy Abaj Geszer, a szent kán, ellopta a drágaságait. Gyorsan kisietett az utcára, s látta, hogy Geszer bátor éppen ereszkedik lefelé, s már éppen félúton van az ég és a föld között.

Manzan Görmőt szörnyű méreg fogta el, amikor megbizonyosodott róla, hogy ellopták a varázseszközöket, s kegyetlen átkot küldött Abaj Geszer után:

- Mivel elloptad a drágaságaimat, megátkozlak, hogy vagyon és utódok nélkül halj meg! Egyenesen keletre repülj, az albinok (démonok) földjére, az albinok poklának a bejáratához, s zuhanj le a hasadékon keresztül!

De ez még mind nem volt elég! Geszer után dobta a hét kupát is, amely a hét fekete kovács fejéből készült a következő szavak kíséretében:

- Mutassátok az évszakok járását és az időt éjszakának idején!

Ebből a hét kupából keletkezett aztán a Hét Öregember (Göncölszekér) csillagképe.

Abaj Geszer bátor pedig csak repült ellenállhatatlanul kelet felé, ahol az albinok földje terül el. Ekkor Manzan Görmő anyó ismét lepillantott az égből, s megsajnálta a lefelé zuhanó Geszer bártort.

- Túlságosan is megbüntettem soványka és ostobácska unokámat! - mondta elgondolkozva, majd tejet fejt ki a jobb melléből és utána öntötte.

Ekkor a szent kán, Abaj Geszer magához tért ájulásszerű zuhanásából, s hazafelé vette útját. A tej pedig, amelyet Manzan Görmő öntött az égre, a Tejúttá változott.”²¹

*

Manzan Görmő anyó nem ritkán beavatkozik a földi küzdelembe is, ha unokáját vagy déd-unokáját (gyakorta keveredik a kettő) valamiféle veszély fenyegeti. A Geszer-hősének egyik változatában Geszer bátor távollétében ellenség rohanja meg a vitéz birodalmát, s a feleségét is elrabolja:

„Ezután az ellenséges hadsereg körbefogta *Urma Góhon Abahaj* palotáját. Ekkor az asszony is fegyvert ragadott, szabályával az ajtó elé állott, s mindenkit, aki be akart hatolni a palotába, darabokra vágott. Az ellenség sehogyan sem tudta megfogni őt. Ekkor odajött az ellenséges vitézekhez a mohó *Szuta úr* és az ostromló katonákhoz fordult:

²¹ M. N. CHANGALOV, i. m. II. 276-281.

- Egyszerre rohanjátok meg a palotát, akkor nem tud valamennyiőtöket levágni. Ha nem így tesztek, apránként megöl mindannyiőtöket!

Ekkor az ellenség minden katonája egyszerre rávetette magát a palotára, annyian voltak, hogy Urma Góhon Abahaj nem tudta őket a szablyája élére fektetni, így végül is a túlerő legyőzte, és fogságba esett.

Amikor elfogták Urma Góhon Abahajt, vaskocsira ültették, amelyet három paripa húzott, így szállították. Még elfogatása előtt történt, hogy Abaj Geszer kán harminchárom vitéze közül az egyik legvitézebb, aki véletlenül emberi vért ivott és ezáltal tisztátalanná vált, a sárga tengerhez kúszott, hogy igyék a tisztító vízből. Ivás közben azonban hátulról levágták a fejét és magukkal vitték.

Amikor aztán az ellenség dolgát végezve hazafelé indult, *Erhe Anzan bátor* fejét kopja hegyére tűzték és játszadoztak vele. Útközben Urma Góhon Abahaj elkérte Erhe Anzan vitéz fejét, hogy megnézzze, aztán így szól kíséreihez:

- Egyik a kocsiban ül és unatkozik, a többiek pedig vidáman játszadoznak! Én is játszani akarok Erhe Anzan fejével!

Ekkor a kísérők nála hagyták Erhe Anzan vitéz fejét, hogy játszadozzék vele. Urma Góhon Abahaj pedig magához vette Erhe Anzan bátor fejét s imádkozni kezdett:

- Emelkedj fel az égbe a nyugati ötvenöt istenhez, a legidősebbjükhöz, Hán Tjurmasz istenhez, s ess le Manzan Görmő anyó lépcsőfeljárata előtt!

E szavak kíséretében feldobta a levágott fejet a levegőbe, amely életében a tizenöt éves Erhe Anzan bátor feje volt. Fel is repült az a magas égbe, az ötvenöt nyugati istenhez, közülük a legidősebbhez, Hán Tjurmaszhoz, s végül leesett Manzan Görmő nagyanyó lépcsőfeljárata előtt.

A nagyanyó, amikor kiment az utcára, megpillantotta a lépcsőfeljáró mellett heverő fejet, amely a tizenöt éves Erhe Anzan bátoré volt, nagyot kiáltott elkeseredésében, kezeivel dühödten a térdére csapott. Majd kezében tartva Erhe Anzan bátor levágott fejét, az utcán állva ily szókra fakadt:

- Úgy látszik, a földön nagy összevisszaság uralkodik, s a lent élő butácska és gyengécske unokámat legyőzte az ellenség, egyéves csikóját pedig megölte!

Ezután Manzan Görmő nagyanyó azonnal leküldte a földre a három *Hönür-burhan* nővért Erhe Anzan vitéz fejével, hogy segítsenek megvédelmezni Abaj Geszer szent kánt, ha az ellenség legyőzte volna.”

Az ének másik helyén Manzan Görmő anyó vitézeket küld a veszélyben lévő Geszer segítségére, amikor az *Gal Dölmö*, a démonok kánja ellen folytat már-már reménytelennek látszó küzdelmet:

„Abaj Geszer szent kán harminchárom vitéze levágta az ellenség megszámlálhatatlanul sok vitézének a fejét, s ezután mind a harminchárom Gal Dölmö kán palotájához vágatott, egyedül Erzsín Sumar bátor kapaszkodott csak fel egy magas hegy tetejére, amelyen Abaj Geszer harcolt Gal Dölmö kánnal.

Abaj Geszer tele volt fröcskölvé vérről, nyerge is csupa vér, fehér lova pedig vörösnek látszott tőle. Amikor Erzsín Sumar bátor odavágtatott a küzdőkhöz, megdöbbenve látta, hogy ura és parancsolója, Abaj Geszer bátor elveszítette minden erejét, rekedten kiabál, mint a kecskebák, s zokog a küzdelemben, mint a gyáva kecskegida.

Ekkor Erzsín Sumar bátor lecsúszott a lováról, s a küzdők jobb oldalához futott, de nem tudott segíteni, majd a bal oldalukra ugrott, de ott sem tudott segíteni. Amikor látta, hogy semmiképpen sem tud Geszer mellett beavatkozni a küzdelembe, hangos szóval segítség után kezdett kiáltozni:

- Segítsetek nekünk segítők, legyetek velünk teremtők! Segítsetek ötvenöt nyugati isten, te a legidősebb és leghatalmasabb, Hán Tjurmasz isten, apácskánk, segíts rajtunk!

Így imádkozott és kiáltozott Erzsín Sumar bátor. A kiáltozást és a segélykérést meghallotta a nyugati ég legöregebb istene, Hán Tjurmasz és Manzan öreganyó is. Tüstént a földre küldték Abaj Geszer legidősebb testvérét, Habata Haszar Mergent, hogy húzza ki Geszert a bajból. Habata Haszar Mergen gyorsan le is ereszkedett az égből a földre.

Amikor ereszkedés közben éppen az ég és a föld között volt, elővette varázskönyvét a „Sors Sárga Könyvét” és olvasni kezdte. Ebben a könyvben az volt megírva, hogy Geszer vitéz haláláig már csak három óra maradt, és hogyha ez a három óra elmúlik, Geszer meg fog halni (ha nem segítenek neki).

Akkor Habata Haszar tovább olvasta azt a részt, ahol az volt megírva, hogy hol található Gal Dölmö kán lelke. A könyv megfelelő részében erről az volt olvasható, hogy Gal Dölmö kán lelke és ereje a háta közepén lévő nagy, fehér szemében van, amely ezer szemének a közepén helyezkedik el...”

Az idézett részletek mind azt mutatják, hogy az ősanja a hatalom tulajdonképpeni birtokosa, s ha ő maga tevékenyen nem is avatkozik a küzdelembe, a végső döntések, a segítség módja stb. tőle függenek. A patriarchátus uralkodóvá válásával később e nemzetségsős szerepe jelentősen elhalványult, s férfi „leszármazottai” gyakorolják a tényleges hatalmat az istenek felett.

Megjegyzendő még, hogy alakját igen szemléletesen, emberi módon ábrázolják a mítosz alkotói. Az anyó különleges vonzalommal viseltetik az alkohol iránt, hol fia (vagy unokája) Hán Hurmasz, hol pedig unokája (vagy dédunokája), Geszer bátor (Bühe Beligte) társaságában részegedik le, amely részegség egyetlen alkalommal sem múlik el következmény nélkül.

Teremtő erejét is érzékletesen ábrázolják a mítosz alkotói, a Tejút megteremtésének a mítosza - a nagyanyó mellének a tejéből - a matriarchátus költői szépséggel mintázott emléke.

A nemzetségi társadalomban élő mongolok mitológiája vizsgálatakor nem szabad megfeledkeznünk az istenanya szerepéről, az anyajogú társadalom maradványairól, amelyek személyéhez fűződnek, s korábbi, még nyomaiban fellelhető hatalmáról. Minden olyan kísérlet, amely az ősi egyistenhit bizonyítása miatt vagy mert személye látszólag logikusan összeálló isteni hierarchiát veszélyeztet, szerepét elhallgatja vagy kicsinyíti, történetietlen következtetések levonására csábít, s messze esik az igazságtól. Személye bizonyíték a mítosz egy matriarchátusbeli rétegének a meglétére, amely a patriarchátus uralkodóvá válásával jelentős változásokon ment keresztül.

B) Eszege Malán isten

Eszege Malán a mítoszok többségében Hán Hurmasz kán apja, Manzan Görmö (Gürme) anyó fia s Bühe Beligte, a későbbi Geszer bátor nagyapja. Vele kapcsolatban is meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez a rokonsági, ill. leszármazási rendszer egy későbbi rendszerezés eredménye, amely rendszer az ősi burját szoláris mítoszban aligha lehetett meg.

Mindenesetre érdekes megfigyelni, hogy ez az isten, a mítoszok mai fokán, meglehetősen jelentéktelen szerepet játszik. A Geszer-énekek mitikus részleteiben alig vesz tevékenyen részt, hatalma csupán arra korlátozódik, hogy leszidja fiát, a nálánál látszólag hatalmasabb

Hán Hurmaszt, amikor annak hibájából veszély szakad az emberi nemre, s megparancsolja, neki, hogy a földre kell szállnia megmenteni az emberiséget.

Más mítoszok darabjaiból viszont arra következtethetünk, hogy valaha, a mítoszok korábbi állapotában jóval nagyobb hatalommal rendelkezett, s csak később, esetleg éppen Ormazd (Hurmasz) alakjának bevonulásával a mongol panteonba, veszítette el addig élvezett hatalmát.

Ezt a lehetőséget használja ki W. Schmidt, hogy személyében találja meg az ősi „burját monoteizmus” bizonyítékát, a teremtő egy istent, aki természetesen nem lehet más, mint a mítosz korábbi fokán korlátlan hatalommal rendelkező, de később hatalmát veszített Eszege Malán isten.

Kétségtelen tény, hogy Eszege Malán személyének a meghatározása nem könnyű feladat, hiszen a mítoszok éppen vele kapcsolatban rendkívül szűkszavúak, s az is igaz, hogy egyes mítosztörödékek alapján megállapíthatóan nagyobb szerep jutott neki a korábbi időkben, azonban ennek ellenére nem bizonyítható semmivel sem korlátlan egyistenhatalma, nem használható fel semmiképpen mint az „ősi monoteizmus” bizonyítéka.

Eszege Malán neve jelentése szerint „Kopasz Atya”, amely elnevezés esetleg magas, tiszteletre méltó korára utalna. W. Schmidt szerint emögött a „kopasz”, felhőtlen égbolt meg-személyesítése húzódik meg, amely feltevés nem lehetetlen ugyan, de nem is bizonyítható.²²

Annak a megerősítésére, hogy Eszege Malán a teremtő isten, W. Schmidt idéz egy J. Curtin által közölt teremtmítoszt:

„Kezdetben Eszege Malán volt a legfőbb isten és az ő felesége Ehé Üren Ibi (Eke Üren).

Kezdetben sötét volt és csend, és semmit sem lehetett látni vagy hallani. Eszege akkor felvett egy marék földet, kinyomta belőle a nedvességet, s ebből a vízből teremtette meg a napot. A holdat is hasonlóképpen alkotta.

A földre ezután élőlényeket és növényeket teremtett. A világot keleti és nyugati részre osztotta, meghatározva az istenek rendjét. Akkoriban az istenek nagyon szigorúak voltak, az emberek lovakat és kosokat kellett hogy áldozzanak nekik. Ha megdühödtek, azzal büntették az embereket, hogy betegségeket bocsátottak rájuk, különösen a gyerekeikre. A magasabb istenek egyike-másika betegséggel vagy szerencsétlenséggel sújtotta azt az embert is, aki megsértett egy helyi istenséget. Például ha valaki tanúnak hívott egy helyi istenséget vagy rá esküdött, úgy vagy ez a helyi istenség büntette meg őt, vagy a büntetés egy magasabb istenségtől származott, mivel egészen nagy bűnnek számított istenségre esküdni, hiszen az ember hamisan is esküdhet. (Akár hamisan akár igazan esküszik, mindegyik egyformán bűn!)”²³

Az idézett mítosz valóban egyedüli, teremtő istenként ábrázolja Eszege Malánt. Önmagában ez a tény még nem lenne meglepő, hiszen a politeizmus sem mond ellent a teremtő isten fogalmának. Idézett mítoszunkban ráadásul nem is egyedül él Eszege Malán a teremtés előtt, hanem feleségével, amely már akkori elképzelésekre utal, amikor a család megjelent a burját társadalomban.

E mítoszban Eszege Malán teremti nemcsak a földet és a mindenséget, a keleti és a nyugati isteneket, hanem ő is határozza meg a rendjüket. Ő osztja fel őket két részre, annak említése nélkül, hogy bizonyos megkülönböztető tulajdonságok lennének a két égtáj istenei között.

²² W. SCHMIDT, i. m. 178.

²³ W. SCHMIDT, i. m. 185.

Ez az elképzelés merőben ellentmond a többi mitikus elképzelésnek, amely szinte egyöntetűen állítja, hogy az istenek valaha egységesek voltak, s csak később - különböző okok következtében - szakadtak szét, s kezdődött közöttük örökös háborúság.

Megjegyzendő, hogy korábban éppen J. Curtin közölt egy olyan elképzelést, miszerint Eszege Malán alakjában tulajdonképpen három személy létezik, a nyugati ég 55, a keleti ég 44 istene, valamint a középső Szagadé Ügügün. Ez a burját hiedelemvilágtól idegen elképzelés igen valószínűen keresztény hatást mutat. Így ugyancsak a Curtinnél idézett teremtmítosz is a keresztény vagy más hiedelemvilág hatására alakulhatott ki.

Eszege Malánnak mint Kopasz Atyának és démiurgosznak a szerepeltetése kétségkívül már a patriarchátus és a férfijogú család kialakulásának a társadalmi viszonyait tükrözi. A mítoszban említés sem történik az ősanáról, Manzan Gürméről, valamennyi isten legidősebbje Eszege Malán. Manzan Gürme alakja eltűnt a mítoszból, helyette Eszege Maláné emelkedett ki, démiurgoszi funkciót kapott, s az istenek vezetőjévé vált.

Ez az elképzelés jóval későbbi társadalmi berendezkedésről árulkodik, mint azok a mítoszok, amelyekben az istenanya vagy ősanya az istenek nemzetségének az őse és a vezetője is. A vizsgált mítosz ennél később keletkezett, a társadalom fejlődésének olyan fokán, amikor a nők szerepe jelentősen csökkent, s a vezető funkciókat a férfiak kaparintották a kezükbe.

Nem valamiféle ősi állapotot tükröz tehát ez a mítosz, hanem éppen ellenkezőleg egy későbbit, amelyből még a keresztény teremtmítosz hatása sem zárható ki teljesen. Bár egyáltalán nem lehetetlen, ha bizonyítékunk nem is sok van rá, hogy léteztek ősi teremtmítoszok is, azonban ezekben a főszerepet feltehetően az ősanák játszották (lásd pl. a csillag-teremtésekkel kapcsolatban Manzan Görmő szerepét!).

Eszege Malán rokoni kapcsolatai sem engednek egy öröktől fogva egyedülálló, fő- és megközelíthetetlen teremtmő-istenre következtetni. Családi kapcsolatai a patriarchális családi viszonyokat tükrözik, tehát már az említett mítoszban történt teremtés előtt kiterjedt rokonsággal és családdal rendelkezett. E kettő pedig összeegyeztethetetlen. A feleséggel és családdal, patriarchális családdal, rendelkező Eszege Malán megteremti a világot és az élőlényeket... Ez az elképzelés nem más, mint egy valaha meglévő ősi teremtmítosz (amelyben a teremtmő az istenanya lehetett) későbbi, patriarchális átdolgozása, s e kettő keveredése révén a mítosz fejlődésének későbbi szakaszán, esetleg külső behatásra is (kereszténység) jött létre az idézett teremtmítosz.

Eszege Malán családjával kapcsolatban a következő személyeket szükséges megvizsgálni:

a) Felesége: Eke Üren (Ehé Üren Ibi)

A teremtmítoszban már mellette állott, ő Eszege Malán szépségű gyermekeinek az anyja. Szerepe igen halvány, egyes mítoszok szerint fiát, Hán Hurmasz istent dajkálgatta, pelenkázgatta, nevelgette. A mítoszokban később sem játszik jelentős szerepet.

b) Eszege Malán kilenc fia

Korábban már szó esett róla, hogy egyes hiedelmek az istenek szétválásának a történetét Eszege Malán fiaival hozzák összefüggésbe. Ezek szerint Eszege Malán utódlásának a kérdésében tört ki a viszály az istenfiak között, s a kilenc közül az ötödik, a középső, Mahai Dandin, négy fiatalabb testvére oldalára állva az idősebbeket ledobálta az égből, kikből az emberiségre ártalmas szörnyetek születtek.

E mítosz tulajdonképpen a Hán Hurmasz és Ataj Ulán közötti harc ismétlése más milióban. Az istenek két csoportja adott, Bühe Beligte helyét pedig Mahai Dandin, a „középső” fiú foglalta el. Ez a szerepkör egy kissé keveredik Szegen Szebdeg középső isten alakjával, akinek a birtoklásáért tört ki végül is a nyílt ellenségeskedés az istenek között, az ungai mítoszban.

Eszege Malán fiainak a története tehát nem más, mint a régebbi mítosz átdolgozása, az istenek harcának Eszege Malán családjára való visszavezetése. Ez a mítosz is a mítoszok későbbi rétegéhez tartozik, amikor is a patriarchális családon belül a családfő vagy nemzetségfő hatalmáért viszályok keletkezhetnek a gyermekek között, azaz a hatalom örökölhetővé vált. S hogy ez az örökség nemcsak jelképes volt, annak bizonyítéka Eszege Malán javainak a tömege, amelyről később még majd szó esik.

c) Eszege Malán lányai

M. N. Hangalov közlése szerint, Eszege Malán istennek fiaihoz hasonlóan kilenc lánya volt. „E kilenc lány először a *Törön* hegység csúcsán a balagan-burjátok földjén ereszkedett a földre. Mivel azonban a szél, a tevék és az arra vonuló nomádok kocsijai túlságosan nagy lármát csaptak, nem maradtak a hegyen, hanem elindultak új helyet keresni.

A három idősebb nővér *Ahan Ula* hegyén ereszkedett a földre vagy *Ahan Horhan* hegyén, az Oka folyó forrásához közel. A lányok később a folyó vizére szálltak, hogy megfürödjenek, amikor a vízen emberek jelentek meg nyírfakéreg csónakban, akik ismeretlen nyelven beszéltek, evezőjük és lapátjuk pedig aranyból és színezüstből volt. Az arany és színezüst evezőkkel óvatlanul felkavarták a vizet, lefröcskölve velük az isten leányait. A három lány csak egyetlen pillantást vetett a rendbontókra, aztán felnevetett.

S míg az ismeretlenek egyre locsolták őket, a három lány elővarázsolt valahonnan egy selyemkendőt és feldobta az égre. Északnyugaton, ahol a kendő az eget érte, megjelent egy fekete felhő, először csak akkora volt mint egy sapka, s ezzel egy időben feltámadt a szél. A fekete felhő gyorsan kiterjedt az egész égre, s a szél is megerősödött. Villámlani és dörögni kezdett, rengett a föld, majd olyan jégeső zuhogott a földre, hogy a lehullott jegek ivókupa és kosár nagyságúak voltak.

Az ismeretlen nyelvű evezősök pedig, akik rúdjaikat és evezőlapátjaikat aranyból és színezüstből verték, s lefröcskölték vele az isten lányait, sorban megfulladtak az Oka folyó tizenhárom mélységében. Egyikük az elsüllyedtek közül később az égi lányok tisztelője lett, neve *Hán Nahura*, fekete kabátot hord, sapkája pedig fekete báránybőrből készült.

A három legidősebb nővér *Uhan Ulan* hegyén ereszkedett a földre, nevük: *Halimdur Hatun* (vagy *Hán Hatan*), *Jalborgana Hatun* (vagy *Hathur Hatun*), *Halbargana Hatun* (vagy *Huta Hatun*).

A három középső *Obosinak* hegyén ért földet: *Örgötő Hatun*, *Osobsor Hatun*, *Ehe Hatun* a nevük.

A három fiatalabb nővér, aki a *Bjelaja* folyó forrásvidékén ereszkedett le: *Beleksi Hatun*, *Helder Hatun*, *Beseksi Hatun*.²⁴

Más mitikus elképzelések szerint Eszege Malán istennek három lánya van, akiktől különféle burját nemzetségek származnak.

²⁴ W. SCHMIDT, i. m. 182.

„A régi időkben élt két sámánasszony, *Aszuhan* és *Hütühen*. Amikor Hütühen megöregedett, elérkezett az ideje annak, hogy rajta is végrehajtsák az *ühe ünühülhét*, amelyet azokon az öregeken szoktak végrehajtani, akik utódok nélkül maradtak, s amelynek végrehajtása után a nemzetségbeliek betámasztják a meghalt ajtaját, betömik a jurta füsteresztő nyílását, s a szomszédok felosztják egymás között az öregasszony vagy az öregember vagyonát.

Amikor a sámánasszony betöltötte azt az időt, amelyet a gyermek nélkül maradt öregek még betölthetnek, a szomszédok összegyülekeztek, és elmentek hozzá, hogy végrehajtsák az *ühe ünühülhe* halálos ítéletét, s hogy elosszák egymás között a sámánasszony vagyonát.

Amikor az emberek a jurta felé indultak, Hütühen megneszelte a dolgot, bezárta az ajtót, és nem engedte be őket. Akkor az összegyülekezettek közül néhányan felmásztak a jurta tetejére és vizet öntöttek a tűzhelyre, amelyben azonnal kialudt a tűz. De a vizes hamuból égő szikra ugrott elő s Hütühen sámánasszony térdére esett, aki a szikrával ismét lángra lobbantotta a könnyörtelen szívvel kioltott tüzet.

S bár később a szomszédok erőszakkal behatoltak a jurtába, döbbsen látták, hogy a tűzhelyen ég a tűz. Így aztán nem ölheték meg az öregasszonyt, csupán csak a vagyonát osztották fel egymás között, nem hagyva neki mást, csak a tüzet a tűzhelyen és egy árva tehénkét...

Eszege Malán isten három lánya gyakran leereszkedett az égből a földre, hogy ott játszadozzék. Éppen ilyenkor történt egyszer, hogy a sámánasszony magára öltötte sámánfelszerelését és révületbe esett. Révületében levét vette a széles földnek (talán erdei bogyók levét?), amellyel aztán szóróáldozatot végzett.

- Miféle rítus ez és miféle varázslat? - kérdezte Eszege Malán isten legidősebb lánya.

- Ki tudhatja, hogy miféle rítusokat és varázslatokat végeznek a széles föld emberei - mondta erre Eszege Malán középső lánya.

- Ereszkedjünk csak le a földre és játsszunk! A széles föld levétől nincs miért undorodnunk! - mondta a legfiatalabb lány, s hogy szavainak nagyobb nyomatékot adjon, leereszkedett a földre, lenyelte a föld levét, amelytől nyomban teherbe is esett.

A történeteket meglátta és kihallgatta Hütühen sámánasszony. Ettől az időtől kezdve aztán számolni kezdte az időt. S amikor aztán elérkezett az ideje, hogy Eszege Malán legfiatalabbik leánya megszüljön gyermekét, Hütühen sámánasszony felemelkedett az égbe, és nem tágitott pillanatra sem Eszege Malán legifjabb leányának a palotája mellől. Éjfélkor aztán éles füle gyereksírást hallott. Óvatosan belopózott a palotába, megfogta a vasbölcsőt, amelyben a pólyás feküdt, kivitte az utcára és ledobta a földre, miközben ezt mormogta:

- Hogyha az a sorsod, hogy meg kell halnod, halj meg ismeretlenül, ha az a sorsod, hogy élj, ess a jurtám mellé!

Így beszélt Hütühen sámánasszony, és ledobta a vasbölcsőt a pólyással a földre... aztán felnevelte a gyermeket, akit *Boto Bumal*nak nevezték el később.”²⁵

Boto Bumal leszármazottai alkotják a *nojot* nemzetséget, tehát a mítosz a nemzetség isteni származását hivatott bizonyítani.

J. Curtin egy másik mítoszban másképp meséli el Eszege Malán három leányának a történetét:

„Eszege Malán három lánya három szépséges hatyú képében leereszkedett egy tóra fürödni. A tóparton levetették hatyúruháikat, s úgy fürödtek, mint három gyönyörű leány.

²⁵ M. N. CHANGALOV, i. m. III. 384-386.

Egy vadász járt éppen abban az időben arrafelé, meg is pillantotta a tóban fürdő lányokat s a parton hagyott hattyútollakat. Gyorsan ellopott a hattyúruhák közül egyet, s annak a tulajdonosa később nem tudott visszatérni vele az égbe. A vadász elfogta a lányt, hazavitte magához és úgy élt vele, mint feleségével. Rövidesen gyermekeik is születtek.

Egy napon a szépséges feleség erős pálinkával berúgatta a férjét, s addig kérlelte, amíg az részegségében visszaadta neki hattyúruháját. A feleség akkor késlekedés nélkül magára öltötte a ruhát, s azon nyomban elröppent a jurta füsteresztő nyílásán keresztül.

Az istennő gyermekei közül egy éppen a tűzhelynél dolgozott, s amikor meglátta, hogy anyja a füsteresztő nyíláson keresztül tovaröppen, kormos kezével utánkapott és sikerült is megfognia egyik lábát. Az istenasszony azonban kirántotta lábát leánya kezéből s elszállt, a korom azonban lemoshatatlanul ottmaradt a bőrén. Ezért van ma is, hogy a fehér hattyúknak fekete a lába.

Az anya ezután parancsot adott a lányának, hogy minden újhold idején tiszteljék meg őt az emberek pálinka és teaszóró áldozattal, s füstöljenek tiszteletére vörös dohányt. Tőle fognak majd a nyugati burjátok ősei megszületni.²⁶

Más mítoszok tanúsága szerint a három istennő különleges, mágikus tulajdonságokkal rendelkezik, képesek a szegényeket gazdaggá, a halottakat pedig élővé tenni. Mindhárman más funkciót képviselnek, pl. a halottélesztésnél: az idősebb keresztüllép a halotton, ráköp és fekete kendővel legyez felette, amitől a halott csontváza összeáll, szétszórt csontjai a helyükre kerülnek. Középső lánya ugyanezt csinálja, csak hogy az ő varázslata nyomán a halott visszanyeri előző formáját: a csontokon hús támad. A harmadik ugyanilyen külsőségek között visszaadja a lelkét az elhunyt vitéznek.

Hősepikei elemekkel keveredik az ősi mítosz a Garjulaj Mergen-énekben:

„A régi, boldog időkben élt egy testvérpár, *Garjulaj Mergen* és huga *Agu Nogón*. Boldogan és megelégedetten éldegéltek palotájukban, melynek csúcsos tornya az égig ért. Megszámílatatlan nyájaik örökké zöldelő legelőkön legelészték, alattvalóik megelégedettek és boldogok voltak.

Egy napon azonban a vitéz Garjulaj Mergen megunta a háziállatok húsát és vadászatra készülődött. Elővette szarvból készült kürtjét, hazahívta vele Altajban legelésző lovát, felszerszámozta és hozzákészülődött a vadászathoz.

Két napig járta a hegyeket megállás nélkül, fürkészte az erdőket és a pusztát, mégsem lelt zsákmányra. Végül a harmadik napon találkozott a mangadhajjal.

- Kinek a lelke jön mögöttem, a tiéd vagy a lovadé? - rikkantotta a mangadhaj.

Garjulaj Mergen hátrapillantott, hogy meggyőződjék róla, kinek a lelke követi a lovát, a ravasz mangadhaj ezalatt kihasználta az alkalmat, s egyetlen mozdulattal lenyelte a vitézt. Garjulaj Mergen fegyverei és ruhája azonban leesett a szája széle mellett a földre.

Garjulaj Mergen paripája ekkor felkapta a fegyvereket és a ruhát, s vad vágatában meg sem állott hazáig. Hiába üzte a mangadhaj, végül is elmaradt mögötte.

Agu Nogón rettenetes sírásra fakadt, amikor a hazavágtató lovat meglátta, s sírása csak fokozódott, amikor a táltos ló elmesélte neki a mangadhajjal történt találkozás szörnyű történetét. Agu Nogón hamarosan abbahagyta a sírást, felöltötte testvére ruháját és fegyvereit, s elindult a táltos lovon az Altaj felé.

²⁶ J. CURTIN, i. m. 98.

Alighogy belovagolt az Altaj erdejébe, ő is szembe találta magát a mangadhajjal.

- Kinek a lelke jön mögöttem, a tied vagy a lovadé? - kiáltotta oda a szörnynek.

A kiáltásra a meglepett mangadhaj hátrafordult, hogy meggyőződjék róla, valóban jön-e valaki mögötte. Amíg hátranézett, Agu Nogón előkapta a nyilát, s megölte vele a mangadhajt.

Hosszasan kereste bátyja tetemét a mangadhaj gyomrában, de nem találta. Végül táltosa tanácsára megtalálta a szörny jobbkezeének nagyujjában. Hazavitte a fehér csontokat, forrás-vízben lemosta őket, drága selyembe burkolta. Aztán kiválasztott számolhatatlan méneséből egy aranyhárgató kancát, hátára tette testvére maradványait, és elindult vele *Angaj* hegye felé.

Amikor megérkezett az Angaj hegy lábához, levágta a kancát áldozatul a hegy védőszellemének, s azt kérte, hogy rejtse el bátyja földi maradványait. Morgás támadt a hegy gyomrában, jelezvén, hogy a szellem szívesen fogadta az áldozatot, majd meghasadt a hegy szikla-oldala, készen rá, hogy magába fogadja az elesett vitéz csontjait.

Agu Nogón behelyezte testvére holttestét a hasadékba, amely azonnal ismét összezárult. Ekkor a lány felpattant a lovára és visszatért a hazai palotába.

Sokáig siratta elhalt testvérét, majd azon kezdett gondolkodni, hogy miképpen kelthetné életre. Hosszas gondolkodás után kitalálta, hogy csak Eszege Malán isten lányai tudják a halottakat feléleszteni, az ő segítségüket kell hát valahogyan megszereznie!

Gondolkodását azonnal tettek követték. Felöltötte bátyja ruháját, felcsatolta fegyvereit, felült táltos lovára, s elindult déli irányba, amerre Eszege Malán isten lakott. Annyira hasonlított a bátyjára, hogy senki nem tudta volna megmondani, ki rejtezik a csillogó páncél alatt.

Eszege Malán felé vezető útjában veszélyes ellenfelek várták Agu Nogónt. Találkozott egy teát főző asszonnyal, aki mérgezett teával akarta megölni, s akit lova tanácsára saját teájával itatott meg, hogy az maga halt bele gonoszságába. Találkozott egy fekete medvével, amelyet birkózás közben ölt meg. *Biltagar Hara Surgalzsan*, a hangyák kánja hálájáról biztosította, mivel a medve hosszú időn keresztül a hangyák népét pusztította.

Hosszas lovaglás után elérkezett egy magas hegyhez, amelynek csúcsai a felhőkben tűntek el. A hegy lába vastagon volt csonttal borítva, meghalt vitézek és elhullott lovak csontjaival. Agu Nogón összemérte a férfiak csontjait az övével, a lovak csontjait pedig a lováéval. Keserves sírásra fakadt, amikor látta, hogy az elhaltak valamennyien erősebbek és hatalmasabbak voltak nála.

- Hogy hajthatnám végre faladatomat, amikor nálam sokkal hatalmasabbak is itt pusztultak? - kesergett.

Végül, ha nagy nehézségek árán is, de sikerült a táltosnak felugratnia a hegy tetejére. Hátulsó patáját még a sziklacsúcs oldalába vágta, hogy a patanyom maradjon ott örök emlékeztetőül. Nyom nélkül megugratni egy szent hegyet soha meg nem bocsátható vétek lett volna!

A hegy tetején forrást talált Agu Nogón, amelyben az élet vize bugyogott. Ivott a vízből, hogy háromszor szebb lett, mint volt, lovát is megitatta, hogy az háromszor olyan kitartó lett, mint annakelőtte. Aztán tenyeréből jócskán locsolt a vízből a hegy lábánál heverő csontokra is, amelytől a halott vitézek egy szempillantás alatt feléledtek. Örök hálájukról biztosították Agu Nogónt, és megígérték, ha szükség lenne rájuk, egy emberként sietnek a segítségére.

Agu Nogón ezután továbbvágatott, s az élet vizével még felélesztett három fiatal vitézt, akik szükség esetén ugyancsak segítséget ígértek.

Magányos ház mellett vezetett el az útja, amelyből keserves sírás hallatszott ki az ablakon. Agu Nogón megállította a lovát, bement a házba, ahol három leányt talált. Egyikük sírt, a másikuk énekelt, a harmadik pedig nevetgélt.

Agu Nogón kérdésére a lányok elmondták, hogy apjukat legyőzte a hatalmas hal (*abarga zagahan*).

- Ma engem fog megenni a hal - mondta a síró legidősebb lány.

- Engem csak holnap fal fel! - mondta a gondtalanul énekelgető.

- Engem pedig csak holnapután! - nevetgélte a harmadik, hiszen azon a napon még olyan messze volt az a holnapután.

- Aztán melyik irányból jön majd az az óriási hal? - kérdezte a lányoktól Agu Nogón.

- Délkeleti irányból - felelték rövid gondolkodás után a lányok.

Agu Nogón akkor kissé eltávolodott délkeleti irányba, s amikor az óriás hal a ház felé közeledett, vesszejével megölte. Az így megmenekült három leány is hálát ígért Agu Nogónnak.

Agu Nogón találkozott még egy haldokló sárga kutyával (*Gunig Sara nohoj*), amelyet mérgezett teával itatott meg egy gonosz asszony. A lány az élet vizével őt is életre keltette, majd továbbment, s hamarosan megérkezett Eszege Malán udvarába.

Az isten udvarában már ott ült két vitéz, akik ugyancsak az isten három lányát szerették volna elnyerni feleségül. Nem volt mit tenni, meg kellett küzdenie velük!

Eszege Malán parancsára először birkózni kellett az egyik vitézzel. A leány kezdetben nem tudta mitévő legyen, hiszen birkózás közben felismerhették volna, hogy férfiruhába öltözött leánnyal van dolguk, meg aztán nem is volt olyan erős, mint a kijelölt vitéz. Ekkor azonban eszébe jutott az a három ifjú hős, akiket az élet vizével felélesztett ide vezető útján. Segítséget kérő hívását hallván hamarosan meg is jelentek, s egyikük láthatatlanná válva segítette Agu Nogónt a küzdelemben. A láthatatlanná vált hős segítségével aztán könnyedén le is győzte ellenfelét anélkül, hogy női mivoltát felfedezték volna.

A győzelem után Eszege Malán teljesíteni akarta ígéretét, s már-már odaadta három lányát Agu Nogónnak, amikor főszámánője megfenyegette az istent, hogy nagy hibát követ el, ha odaadja a győztesnek a lányait, aki nem férfi, hanem nő!

Eszege Malán engedett hát a számánő akarátának, és nyíllövési versenyt hirdetett. Agu Nogón a láthatatlanná változott vitézek egyike segítségével ezt is megnyerte.

Eszege Malán akkor elhatározta, hogy ő maga is tesz egy utolsó próbát. Pálinkát szolgáltat fel a versenyzőknek gondolván, ha Agu Nogón nő, hamarabb be kell rúgnia, mint a férfiaknak. Agu Nogón helyett azonban táltos lova itta meg a pálinkát, s amikor a többiek valamennyien lerészegedtek, Agu Nogón józan maradt.

Másnap azonban, amikor Eszege Malán lóversenyt hirdetett, a táltos a sok megivott pálinkától alig tudott magához térni. Agu Nogón ekkor a gunig sárga kutyát hívta segítségül, aki láthatatlanná válva segített a táltosnak megnyerni a versenyt.

Ezután a számánasszony tanácsára Eszege Malán medvékkel engedte össze a versenyzőket. A medvék megölték a két másik vőlegényjelöltet, míg a láthatatlan vitéz segítségével Agu Nogón ebből a bajból is sértetlenül szabadult.

Végül Eszege Malán, miután lányai keresztüllépve és leköpve a halottakat felélesztették őket, úszóversenyt hirdetett, hogy végre megbizonyosodjék róla, lány-e vagy férfi az a vitéz, aki Garjulaj Mergennek mondja magát (Agu Nogón).

Ismét csak a táltos ló sietett Agu Nogón segítségére. Az úszóverseny idejére sűrű ködöt bocsátott a folyó környékére, s a köd leple alatt a legtovább úszó Agu Nogónról senki sem vette észre, hogy nem férfi.

A sámánasszony azonban most sem hagyta annyiban a dolgot. Újabb követelésére Eszege Malán azt a feladatot adta a vitézeknek, hogy egy edényben összekevert fehér és piros magokat kell szétválogatniuk. A táltos tanácsa nyomán a hangyakán alattvalói segítségével ezt a feladatát is sikeresen teljesítette Agu Nogón.

Végül is, miután valamennyi feladatát megoldotta, Eszege Malán nem tudott mit tenni, bele kellett, hogy egyezzek a házasságba. Három napig kísért a lányait Agu Nogón hazája felé, a harmadik nap elmúltával aztán elbúcsúzott lányaitól, újdonsült „vejétől”, és visszaindult országába.

Eszege Malán lányait nagy csalódás érte a hazavezető útjukon, hiszen újdonsült férjük egyáltalán nem akart úgy élni velük, mint ahogy a férjnek a feleségeivel élni illik. El is határozták, hogy még útközben néhány próbát tesznek vele, hátha kiderül, hogy a vitéz valóban nő, mint ahogy a sámánasszony megjövendölte.

Első alkalommal parazsat tettek a mellére, majd álmában békát és kígyót dugtak az ágyába. Agu Nogón azonban nem rettent meg tőlük, csak kisöpörte őket az ágyából, mint ahogy vitéz férfiúhoz illik.

Amikor aztán már igen közel voltak a hazai legelőkhöz, Agu Nogón megparancsolta »feleségeinek«, hogy maradjanak hátra egy darabon, míg ő előresiet elrendezi az otthoni dolgokat, s előkészít mindent a fogadásukra.

Hazatérte után boldogan tapasztalta, hogy távollétében sem esett baja vagyonának, ménesei tovább szaporodtak, alattvalói boldogan élnek. Ekkor kiválasztott méneseiből egy hófehér kancát, Angaj hegyhez vezette, s kérte a hegyet, adja vissza bátyja holttestét. Majd a kancát feláldozta a hegy szellemének. Az áldozatot szívesen fogadó hegy megnyitotta sziklaoldalát, s kibocsátotta magából Garjulaj Mergen holttestét.

Agu Nogón hazavitte a fehér csontokat s a jurtában felravatalozta, majd maga a három istennőtől való félelmében nyúllá változott és az erdőbe szökött.

Eközben a három istennő megérkezett a hófehér, ünnepi jurtához, s amikor kinyitotta az ajtaját, meglátta a felravatalozott halott vitézt. Azonnal megértették, hogy a ravasz Agu Nogón becsapta őket, s csak azért volt szüksége rájuk, hogy felélesszék a halottat. Legszívesebben azonnal visszafordultak volna atyjuk udvarába, de féltek, hogy mindenki kineveti majd őket ostobaságuk miatt. Így aztán mit volt mit tenni, nekiláttak a halott felélesztésének.

A legidősebb lány háromszor leköpte, átlépte, majd fekete kendőjével megütötte Garjulaj Mergen csontjait, hogy azok azonnal összekapcsolódtak, a második nővér varázslata nyomán a hús visszatért rájuk, a harmadik pedig visszaadta a lelkét, ezzel végleg felélesztve a vitézt.

Garjulaj Mergen, amikor magához tért, azt hitte, hogy csak hosszú ideig aludt, de a három nővér felvilágosította az igazságról. Akkor a vitéz feleségül vette Eszege Malán isten három lányát, megkereste és visszaváltoztatta hűgát, akivel végül a három istennő is megbékült. Gondtalanul és boldogan éltek tovább.”²⁷

Az idézett éneknek csupán csak a gerince mítosz, az ősi mitikus téma alaposan felhígult hőseposz elemekkel. E felhígulás azt a folyamatot is mutatja, amelyben a mítosz fejlődése későbbi fázisán hőseposz feldolgozást nyer, s jelentősen eltávolodik eredeti tartalmától. A

²⁷ M. N. CHANGALOV, i. m. III. 216-232.

különféle varázselemek, a mandaghajok szerepeltetése, a halottak életre keltése elsőrendű hősepikai elem, amely csak később furakodott be a mítoszba.

Eszege Malán lányaival történt megismerkedésünk után érdemes még egy pillantást vetnünk a hozzá tartozó pásztorokra is. Három pásztora valószínűleg régi mitikus elképzelések maradványaként a gonosz lelkek, betegségek és vészek ellen óvja az embereket és nyájaikat.

*

Egyes, a Geszer-énekekbe foglalt mítoszok, Eszege Malán személyéhez kapcsolják Geszer földi küldetését is.

Korábban már említettük, hogy egyes mítoszokban az istenek feje Eszege Malán, akinek kilenc fia volt. „Kilenc fia összekülönbözött Eszege Malán utódlásának a kérdésében, s az ezután kirobbant harcban a később a fiatalabb testvérekhez csatlakozott ötödik fiú, Mahai Dandin, négy idősebb testvérét lehajította a földre, akikből ott az emberi nemre szörnyű veszélyt jelentő démoni lények születtek.

A démoni lények igen sokáig garázdálkodtak az emberek között, s nem volt senki, aki elpusztítsa őket. Eközben Eszege Malán, aki visszavonult az uralkodástól, építtetett magának egy hatalmas palotát, amely fényes ablakaiból fényt szórt az ég minden tája felé. Büszkén járta körül mindennap semmihez nem mérhető palotáját Eszege Malán.

Egyik reggel aztán nagy megdöbbenéssel tapasztalta, hogy a kastély egyik oldala beomlott. Azonnal összehívatta az ég-lakók gyűlését, hogy kinyomozza, ki volt közülük, aki büszkeségét megrongálta.

Mivel az égben 99 tartománya van, valamennyi tartomány egy istennel képviseltette magát a gyűlésen. Hiába tanácskozott azonban a 99 küldött, nem tudták ők sem megmondani, ki vagy mi okozhatta a sérüléseket a Kopasz Atya kastélyán. Végül Eszege Malán *Zarja Azargáért* küldött, a sündisznóistenért, aki igen okos volt, de lábatlan.

Zarja Azarga (vagy *Zarja Azergesa*) elhárította a meghívást, mivel attól tartott, hogy nemlétező lábai miatt kinevetik majd az összegyülekezettek. Ekkor a Kopasz Atya két láthatatlan szellemet küldött *Zarja Azargához*, hogy lessék ki minden szavát, vajon mivel indokolja a kastély romlását?

A két küldöncszellem éppen otthon találta a lábatlant, amint félhangosan motyogott, azt hívén, hogy egyedül van, és nem hallgathatja ki senki.

- Ez az Eszege Malán semmit sem ért - morogta a sündisznó. - Kilencvenkilenc isten felett uralkodik, de a négy idősebb fiának nem tud parancsolni... Amióta lementek a földre, annyi keserűséget okoztak az emberiségnek, s annyi könny ömlött ki miattuk, hogy a könnytenger hullámai az eget ostromolják. Ezekről a könnyhullámoktól puhult meg és omlott be a kastély fala! Ezenkívül az emberek naponta imádkoznak és mutatnak be áldozatokat, már saját vérüket is felfröcskölték az égre figyelmeztetésül, most pedig a könnyek árja csapott fel idáig... Hogyan lehetséges, hogy Eszege Malán nem tud erről semmit? És miért küld hozzám követeket, hogy én mondjam meg neki szerencsétlensége okát? Mindennek a négy fia az oka! Ők a felelősek a kiömlött könnyekért és a beomlott palotáért!

Amikor a két láthatatlan *solmo* (kísértet) befejezte a hallgatózást, késlekedés nélkül visszarepültek a Kopasz Atyához, és szóról szóra elmondták neki, amit a süntől hallottak. Ekkor Eszege Malán a földre küldte Mahai Dandin fiát, Geszer kánt. Madár alakjában körözött Geszer három évig a föld felett, de nem tudott leszállni a földet vastagon borító hullák döglletes bűzétől.

A Kopasz Atya ekkor legyeket bocsátott a földre, amik kukacokat tojtak, s a kukacok felfalták a dögöket, hogy a föld tiszta lett és kellemes. Ekkor a madár leereszkedett egy széles steppére, szürke bikává változott, és akkorát bögött, hogy a világ beleremegett. A földre hajított négy testvér meghallotta a bika hangját, és felismerték rokonukat:

- Ez a hang a rokonunk hangja, saját népünkől jött valaki ellenünk!

Ekkor közülük egy tarka bikává változott, és arra a steppére ment, ahonnan a szörnyű hang hallatszott. A két bika, ahogy meglátta egymást, menten összecsapott. A kegyetlen küzdelemben a tarka bizonyult erősebbnek, szarvaira kapta a szürke bikát, és akkorát hajított rajta, hogy az hosszas repülés után az Altaj hegység túlsó oldalán esett a földre.

A tarka bika elvakulva az üldözés mámorától megkerülte az Altajt, s előretartott szarvakkal rohant a szürke után, hogy megölje. S amikor már-már elérni látszott, a szürke bika beleváltozott egy ott heverő kőbe, s a pusztán maradt mozdulatlanul.

A tarka bika, aki látta az átváltozást, gondolkodás nélkül a kőre rontott, felöklelte, de öklelés közben letörött az egyik szarva. Keserű dühében, hogy nem tud bosszút állni megcsónkítóján, dühödten üvöltötte a széles pusztaságba:

- Légy átkozott, aki szürke bika képébe bújtál! Mostantól kezdve ellensége leszek minden állatnak, amely szarvakat hord a fején! - s ezzel visszatért testvéreihez.”²⁸

*

A mítoszban nyoma sincsen Hán Hurmasznak vagy más megszokott istenvezetőnek. A tényleges hatalmat visszavonulásáig Eszege Malán gyakorolja, s csak önkéntes lemondása után nyeri el azt fiai közül a fiatalabbak csoportja. Megjegyzendő, hogy a hatalom az istenek felett a családon belül öröklődik és csak férfiágon, tehát a mítosz a patriarchátust tükrözi.

Egyes hiedelmek szerint Eszege Malánnak van egy edénye az égben, amelyben gömbölyű kövek vannak. Ha ezeket a köveket a földre dobja, mennydörgés és villámlás támad. Egy alkalommal, amikor iszonyú szárazság sújtotta a földet, egy ügyes burját felmászott az égbe, kijátszotta a kövek őrzésével megbízott isten figyelmét, s néhány követ a ledobott földre. A kövek nyomán aztán hamarosan eső és kellemes időjárás enyhítette a szárazságot.²⁹

Egy másik mítosz szerint, Eszege Malán sem csálhatatlan, s többek között a tévedés és a mindent-nemtudás emberi tulajdonságával is rendelkezik.

„Az első fekete sámán Mörgön Kara (másutt *Boholi Hara*) olyan tökéletességet ért el a sámántudományban, hogy lelkeket volt képes megmenteni, akiket az alvilág ura, Erlig kán már magához rendelt. Az elrabolt lelkek miatt Erlig kán panaszt tett a sámán ellen Eszege Malánnál.

A Kopasz Atya elhatározta, hogy kipróbálja a sámán hatalmát. Elrabolt a földről egy lelket, beledugta egy üvegpalackba, s a hüvelykujját a palack száján tartotta. Amikor aztán a földlakó, akinek Eszege Malán elrabolta a lelkét, megbetegedett, rokonai Mörgön Harához fordultak segítségért.

Mörgön Hara elkezdte keresni a lelket, kereste a földön, leereszkedett érte az alvilágba, Erlig kán birodalmába, de ott sem tudta megtalálni. Végül is felült a dobjára, s felemelkedett rajta az égbe. Sokáig kereste ott is hasztalan, míg végre Eszege Malán üvegjében meglelte. A

²⁸ W. SCHMIDT, i. m. 186-187.

²⁹ W. SCHMIDT, i. m. 195.

ravasz sámán akkor darázssá változott, s megszúrta a Kopasz Atya homlokát. Eszege Malán ijedten kapott a szúrás helyéhez, s e mozdulat elég időt adott a sámánnak, hogy kiszabadítsa a lelket az üvegből.

A Kopasz Atya annyira felindult a fájdalomtól, hogy csak akkor vette észre a történetet, amikor a sámán a lélekkel együtt dobján ülve éppen a föld felé tartott. A dühös isten azzal büntette a ravasz sámánt, hogy kettészakította a dobját. Ezért van azóta a sámánok dobja csak egyik oldalán bőrrel behúzva.³⁰

Az idézettekén kívül még számos kisebb-nagyobb mítoszban esik említés Eszege Malánról. Lényegében véve azonban a további részletek már nem változtatnak az eddig kialakult képen: a Kopasz Atya a matriarchátus bomlása idején nyerte el legfőbb hatalmát, majd a későbbiek során egyéb istenek (Hán Hurmasz, Ormazd stb.) fellépése miatt háttérbe szorult. Soha nem volt azonban egyisten, mindig is egy gazdag panteon alakjai közé tartozott.

C) Hán Hurmasz isten

Hán Hurmasz az iráni panteon istenei közül vonult be a mongol mitológia istenalakjai közé. A burját hiedelemvilágba feltehetően a lovasnomád mongolok közvetítésével került. A balagani burjátoknál egy csapásra el is foglalta a fő-isten helyét, kitúrva a panteonból elődjét.

Az ungai mítosz tanúsága szerint ő Eszege Malán fia, ő gyakorolja a tényleges hatalmat az istenek felett. Az ungai mítoszban még megmaradt ugyan az istenek névleges férfiföhősének Eszege Malánnak az alakja, azonban lényegében minden hatalmát elvesztette, a cselekvés és határozás joga Hán Hurmasz kezébe került.

A panteonba való késői bekerülését mutatja, hogy az ungai mítoszban elfoglalt helyén és szerepén kívül szinte semmiféle egyéb mítoszban nem játszik szerepet. Imákban és rítusokban gyakran esik említés mindenféle konkrét funkció meghatározása nélkül. Gyakran előfordul, hogy egyes mítoszokban az események hősének teszik meg, azonban csak névleg, neve mögött más, könnyen azonosítható isten húzódik meg. Gyakran esik szó például Hurmasz lányairól, a három hattyúlányról, teljesen világos azonban, hogy Eszege Malán három lányának az apjává tették meg Eszege Malán háttérbe szorulása után Hurmaszt. Mindenesetre a panteon összeállítóinak leleményét dicséri, hogy az ungai mítoszban az idegenből érkezett új istent egy ötletes megoldással (megtéve Eszege Malán fiának) építették be a panteonba.

Ugyancsak hasonlóan jártak el a vele érkezett 33 istennel is. Tudjuk, hogy az iráni mitológiában Ormazd 33 isten vezetője, ill. ura. A balagani és ungai mítoszokban ugyanakkor Hán Hurmasznak 33 vitéze van, legyőzhetetlen hősök, akik később Geszer bátorral együtt leereszkednek a földre, hogy segítségére legyenek a hősnek feladata végrehajtásában. Az iráni panteon istenei átkerülve a mongol mitológiába isteni eredetű hőökké váltak, megőrizve függésüket iráni vezetőjüktől, Hán Hurmasztól.

Az iráni panteon isteneinek a beépülése a mongol mítoszba kései jelenség, valószínűleg csak a dzsingiszida világbirodalom utáni időkben mehetett végbe. Erre utal az istenek alakjának ez idő tájbeli megjelenése a lovasnomádok lakta területeken is.

³⁰ W. SCHMIDT, i. m. 198.

D) Egyéb főistenek

A nemzetségi társadalomban élő különböző mongol népcsoportok mítoszaiban különböző istenek foglalják el az istenek vezetőjének a tisztét. A balagani burjátoknál Hán Tjurmasz, az ungai burjátoknál névleg Eszege Malán, de a tényleges hatalmat Hán Hurmasz gyakorolja, sőt még létezik az ősi nemzetségős-istenanya Manzan Görmö is.

Más nemzetségek mítoszaiban azonban más főistenek szerepelnek. A főistenek funkciója lényegében véve mindenütt ugyanaz; igazgatniuk kell az alájuk tartozó 55 jóindulatú istent. Az istenek szétválásában ugyanaz a szerepük, mint a már ismertetett főisteneknek, úgyhogy lényegében véve ugyanazokkal az istenalakokkal van dolgunk mindenütt, csupán a nevük más.

A kudai burjátok főistene *Zaján Szagán tengeri*, a Sors Fehér istene. Hogy lényegében azonos Eszege Malánnal vagy a többi főistenként tisztelt alakkal, arra legyen példa a következő mítoszcsoport:

„Zaján Szagán tengerinek három fia volt, közülük az egyik *Böhö Muja*. Böhö Muja leereszkedett egyszer a földre, hogy hasznára legyen az emberiségnek. Megtudta ezt a keleti istenek vezetőjének a fia, *Böhö Teli*, tarka bikává változott, s ő is leereszkedett a földre, hogy leszámoljon ellenfelével, s ártson az embereknek. Ekkor Böhö Muja szürke bikává változott, s átváltozott alakjában igyekezett elmenekülni ellenfele elől. Az azonban nem hagyta annyiban a dolgot, árkon-bokron üldözte a szürke bikát, mígnem elérte és küzdelemre kényszerítette. A küzdelemben ő bizonyult az erősebbnek, azonban a szürke bika, azaz a nyugati főisten fia hirtelenjében egy közelben heverő kőbe változott bele.

A tarka bika észrevéve a változást, rárontott a kőre és szarvával beleöklelt. A szarv azonban gyengének bizonyult, s a baloldali le is törött. A keleti isten fia ekkor csonkasága felett érzett dühében és bánatában megátkozta a szarvasmarhát.”³¹

Az idézett mítoszcsoport szinte tökéletesen egybeesik azzal a részlettel, amelyet korábban Eszege Malán fiaival kapcsolatban idéztünk. A történet azonos maradt, csupán a szereplők nevei változtak egy másik nemzetség vagy népcsoport más isteneinek a hatására.

Más burját csoport panteonjában a nyugati istenek vezetője *Budurgu Szagán tengeri*.

„Budurgu Szagán istennek három lánya volt, akik egyszer leereszkedtek a földre, hogy megfürödjének egy tóban. Aszuhan sámánasszony értesülve a dologról beleeresztett a tóba egy darab vajat, amely akkorácska volt csak, mint egy bokacsont, amellyel a gyerekek játszani szoktak.

A három istennő közben jót fürdött a tóban. Egyszerre csak a legidősebb észrevette a vajat, amint a víz felszínén lebegett. Figyelmeztetően emelte fel a kezét.

- Vigyázzatok! - mondta intően fiatalabb testvéreinek. - Valami lebeg ott a víz tetején... Ki tudja, mi lehet az...

- Ki tudhatja, hogy miféle varázslat és ravaszság rejtezik emögött - mondta a középső lány is - , hiszen a földiektől minden kitelik...

- Ugyan már - mondta hitetlenül a legkisebb -, biztosan csak a föld zsírja... - s egyetlen mozdulattal bekapta a vajat. Ettől az időtől fogva az istennő teherben volt.

³¹ M. N. CHANGALOV, i. m. I. 291.

Ezután, amikor elérkezett az ideje, Budurgu Szagán isten legfiatalabb lánya megszülte gyermekét, bepelenkázta, vasbölcsőbe tette és lehajította a földre.

A gonosztettet meglátta *Höhö Mönhön tengeri* (Örökkévaló Kék Ég) fia, szürke bikává változott, s bika képében gondját viselte a csecsemőnek.

Aszuhan sámánasszony eközben révületbe esett, s révületében megtudta, hogy az istennő fia megszületett, vasbölcsőbe tették, lehajították a földre, s most egy szürke bika táplálja. Ekkor a sámánasszony bárány- és lóáldozatot mutatott be, mire a bika elhagyta védencét. Aszuhan a szabadon hagyott bölcst magához vette, és a csecsemővel együtt hazavitte. Otthon megpróbálta kiemelni a csecsemőt a vasbölcsőből, de a pólya szíjait nem tudta megoldani. Ekkor ismét révületbe esett, s megtudta, hogy a *törölgöt* (szüléskor végzendő rítus) kell végrehajtania.

Aszuhan úgy tett, mint a szülő asszonyok; lefeküdt fekvőhelyére, úgy helyezte magát, mintha csak szülne, s eközben elvégezte a törölgő rítusát. A rítus elvégzése után a pólya zsinórja magától megoldódott, s a sámánasszony kiemelhette a csecsemőt bölcsőjéből.

A fiúnak Boto Bumal lett a neve, ami annyit jelent, hogy »Az égből érkezett«.³²

Korábban ugyanez a mítosz Eszege Malánnal és három lányával állt kapcsolatban. Az egyes burját csoportok között tehát a mítoszok lényegében azonosak, csupán az istenek nevei mások bennük. A különböző elnevezések mögött azonos funkciójú istenek rejtőznek, s csak az egymástól való elszigeteltség, a gyakori helyváltoztatás következtében jelentkező idegen hatások, valamint a társadalmi-gazdasági fejlődés kisebb-nagyobb eltérései változtatták meg a megfelelő funkciójú istenek elnevezéseit.

E) Az istenek

Az égbolton lakozó istenek kilencvenkilencen vannak, s eredetüket és funkciójukat tekintve lényegesen különböznek egymástól.

Az istenekkel kapcsolatban előre kell bocsátanunk, hogy a 99-es szám fikatív, tehát valamiféle esetleges számmisztikán kívül nincs különösebb jelentősége. A 99-es számra (hogy az istenek száma miért éppen ennyi) találunk különféle magyarázatokat, azonban ezek közül egyik sem megnyugtató. Ugyanígy funkcionális szempontból sincs jelentősége, hogy a nyugati istenek ötvenöt, a keletiek pedig negyvennégyen vannak. A különböző szerzők megkísérlik valamiféle alap-kiindulópontból az istenek számát osztva és szorozva a számok logikus magyarázatát adni, azonban ezek a magyarázatok annyira bizonytalanok, hogy ismertetésüktől ezúttal eltekintünk.

A 99-es, 55-ös és 44-es szám tehát fikatív, ami annyit jelent, hogy az istenek csak mint ilyen számokkal jelzett egységek léteznek, külön-külön csak kevesen közülük. Más szóval, bár rengeteg mítosz tesz említést az istenek számáról, mégis a mítoszokban név szerint szereplő és meghatározott funkcióval rendelkező istenek száma ennél jóval kevesebb, tulajdonképpen csak a legfontosabb tíz-tizenöt istent ismeri név és funkció szerint a mitológia, a többiek elrejtőznek az istenek homogén tömegében.

A mítoszokon kívüli hiedelemvilág sem ismeri valamennyi istennek a nevét. Bár a hiedelemvilágban (kultuszok, rítusok stb.) jóval több isten neve szerepel, mint a mitológiában, ezek azonban többnyire csak puszta nevek, meghatározatlan funkcióval.

³² M. N. CHANGALOV, i. m. III. 386-387.

Azt hisszük, nem tévedünk, ha megkockáztatjuk a véleményt, hogy soha, egyetlen egyed tudatában sem létezett együtt, külön-külön név szerint és meghatározott funkcióval ellátva mind a 99 isten. Nem létezett, mert nem is volt erre szükség. A természeti jelenségek megismerésére ennél kevesebb isten is tökéletesen elég volt, a 99-es szám csak önmagában létezett, egy ma már elhomályosult hiedelem maradványaként.

A legutóbbi mongol kutatásokból, szóbeli közlés alapján, tudomásunk van róla hogy sikerült „összegyűjteni” mind a 99 isten nevét. Ez a 99 azonban nem a *99 isten*, hanem csak 99 isten, mert hiszen ennél még sokkal több istennevet is össze lehetne gyűjteni. Hogyne lehetne, hiszen a különböző nemzetségek vagy törzsek istenei azonos funkció gyakorlása mellett nem azonos neveket viseltek, s ha valamennyi nemzetség, valahol név szerint említett, valamennyi istenét összegyűjtjük, számuk jóval többet tesz ki, mint kilencvenkilenc. Ezek azonban soha nem léteztek egy személy tudatában egyszerre, soha nem állottak egymással kapcsolatban, soha nem foglalta őket senki rendszerbe, s mai késői tudományos rendszerbe foglalásuk egy soha meg nem lévő pszeudo-mitológia torz képét adná.

Az istenek elsősorban természeti jelenségek megszemélyesítései útján keletkeztek. Erre részben nevük, részben pedig funkciójuk utal. W. Schmidt nyomán a következőképpen osztályozhatjuk az ismert isteneket keletkezés és funkció alapján:³³

a) Az ég különböző megjelenési formái

Ündür Szagán tengeri (Magas fehér ég), a felhőtlen nappali ég megszemélyesítése. Alakjának az osztálytársadalom magasabb fokára lépett pásztornépek mitológiájában lesz nagyobb jelentősége, amikor is néhány társával együtt (az ég más megjelenési formáival összeolvadva) monoteista hatalomra tesz szert.

Hotogoi Mailgan (Meggörbült hát), amely J. Curtin szerint a széles nappali ég ellentétéként, az „összegörbült” éjszakai eget jelentené. Curtin szerint női alaknak képzelik s az emberek alkotójának. A csatlakozó mítoszt nem ismerjük. E két isten megjelenítésével kapcsolatban igen érdekes elképzelésre bukkantunk, amely elkerülte mind J. Curtin mind pedig W. Schmidt figyelmét.

E szerint az elképzelés szerint az ég a föld felett fekszik, nappal hasával, ill. mellével a föld felé fordulva. Ezért van világos és ezért kék az ég is. Éjszaka azonban az isten megfordul, a hátát mutatja a földnek, amely sötét, s ez okozza az éjszakát. A nappal és az éjszaka változásait tehát az ég-isten forgására vezeti vissza a mítosz. Ez lehetett hát az ősi elképzelés, amely még az istenek szétválása előtt keletkezett, amely a nappal és az éjszaka változásainak új magyarázatát adta egy olyan korban, amikor már az ősi mítosz lassan feledésbe merült, s a társadalmi viszonyok fejlődése a természeti jelenség új, modernebb magyarázatát kívánta meg. Az istenek harcos csoportjainak összeütközése, a nemzetségek, törzsek harcait tükrözi, s az osztálytársadalom kialakulásának a talaján született, megszüntetve a forgolódó ég-isten akkor már talán primitívnek tartott mítosztát.

Egyes magyarázatok szerint a *hotogoi* szó eredeti jelentésében *ohtorgoi* azaz éjszakai „ég” lett volna, ebben az esetben az isten neve az *éjszakai ég háta* vagy az *ég háta* lenne.

Dolón Höhő tengeri (a hét kék isten [ég?]) bocsátja az esőt a földre, tőlük függ az aszály, az árvíz vagy a kellemes időjárás. A vizek kánjai közbenjárásával lehet, természetesen áldozatok árán, kedvezően befolyásolni a hangulatukat.

³³ W. SCHMIDT, i. m. 260-268.

Galta Ulán tengeri (Lángoló vörös ég [isten?]) szárazságot, aszályt és ezzel együtt szenvedést képes az emberiségre bocsátani, úgyhogy egyes források a keleti, rosszindulatú istenek között említik. A mítoszok tanúsága szerint lánya Geszer második felesége lesz, majd elárulja férjét, s egy mangadhajjal szűri össze a levét. Végül is Geszer, miután megmenekült a neki szánt szomorú sorsból (a lány ugyanis a mangadhaj segítségével számárrá változtatta), bosszút állt az istennőn.

b) Villámlás és dörgés

Általában valamennyi főisten, Eszege Malán, Zaján Szagán tengeri, *Szahilgata Budal* stb. birtokában van a villámlás és a dörgés „tudományának”, e főisteni hatalom egyik külső megnyilvánulási formája (pl. Zeus), mégis a főisteneken kívül van isten, akinek kizárólagos funkciója e természeti jelenség előidézése.

Hohodoj Mergen hübüin (a vitéz hohodoi legény) a mitikus elképzelések szerint kilenc fiú és kilenc lány apja. E tizenkilenc gyermeknek van egy hatalmas paripája, amelynek a hátán vágat ide-oda a magas égben. E paripa patáinak a dübörgése okozza a dörgést, amelyet az emberek a földön hallanak.

A különböző mítoszok tanúsága szerint közvetlenül Eszege Malán parancsnoksága alatt áll, különböző gonosz lényeket, mangadhaj stb. semmisít meg villámnyilával a Kopasz Atya parancsára. Egyes mítoszok szerint valaha földi ember volt:

„Hohodoj Mergen bátor ember és vitéz íjász volt, aki a nyilazás művészetét igen magas fokra fejlesztette. Egy alkalommal történt, hogy elhagyta a családját és felmászott az égbe. Az égben magányos házra talált, amelyben letelepedett. Hamarosan négy istenfi jelent meg a házban, és arra kérték a vadászt, hogy legyen égi házuk őrizője. Ezzel együtt azonban megtiltották neki, hogy kinyissa a szoba sarkában heverő ládát, és hogy a falon függő madárruhát felpróbálja.

Hohodoj Mergen azonban alig várta, hogy magára maradjon, tüstént kinyitotta a ládát, amelyben sokszínű, nyílhegyformára kifaragott köveket talált. Ebben a pillanatban lepillantott a földre, és dühösen vette észre, hogy odalent valaki répát lop más kertjéből. Fogta, és az első keze ügyébe eső követ a tolvajra hajította, aztán mintha mi sem történt volna, őrizte a házat tovább.

Nemsokkal ezután az istenfiak hazatértek, és súlyos szemrehányásokkal illették Hohodoj Mergent, mert hiszen egy csekély vétség miatt egy egész falut felgyújtott.

Később a falon függő tollruhát is felpróbálta, megtanult vele repülni, s égi istenné vált maga is.”³⁴

Másik, hasonló mítoszban a négy istenfi helyett maga Eszege Malán szerepel.

c) Egyéb, az éggel kapcsolatos jelenségek

Zada Szagán tengeri (Zada fehér isten); a *zada* szó jelentése: könnyű, esőt és havat hozó tavaszi vagy őszi szél, amelyet különböző mágikus praktikákkal elő lehet idézni. Meghatározott gyökér vagy kő kiásásával és mágikus, kultikus ceremóniákkal az ember javára lehet fordítani.

³⁴ W. SCHMIDT, i. m. 264.

Budurgu Szagán tengeri (Fehér friss-havú ég) egyes mítoszokban a főisten, s a havas eget személyesíti meg.

Urak Szagán tengeri (Fehér urakat lebocsátó isten [?]) egyes magyarázatok szerint urakat (tejtermék) bocsát le a földre. Valószínűbb azonban, hogy szintén a havas eget jelenti, s a tejtermék csupán a hó fehér színét hivatott idézni.

Gurban Manan tengeri (Három köd-isten) a nyári ködöt jelenti, míg egyéb évszakok ködét más isteneknek tulajdonítják.

Gurban Emersin tengeri, *Gurban Halhin tengeri* - hármas istencsoportok, amelyek különféle évszakokhoz kötött és különböző irányú szeleket személyesítenek meg.

d) Csillagok

Meglepő módon kevés isten köthető csillagképhez, mindössze két istenről gyaníthatjuk, hogy vagy csillagteremtéssel kapcsolódik a megfelelő égitesthez, vagy pedig egyszerűen megszemélyesíti azt.

Szegen Szebdeg tengeri a két istencsoport között él a közbülső égben. Egyetlen mítosz sem említi, hogy kapcsolatban lenne bármilyen csillaggal is, W. Schmidt ennek ellenére az ungai mítosz cselekménye alapján úgy véli, hogy valaha valamiféle csillagot személyesíthetett meg, ami a szoláris mítosz fokán nem lehetetlen, bizonyíték azonban egyelőre nincs rá.

Szolbon tengeri az esthajnalcsillag istene. Valamennyi forrás egybehangzó véleménye szerint a főisten fia, vagy Eszege Maláné, vagy pedig Budurgu Szagán tengerié.

A burját hiedelemvilágban igen fontos és jelentős helyet foglal el; ő a lótartás és általában az állattartás védelmezője. Kedvenc ábrázolási módja szerint lovon vágat, kezében pányvát tart, hűsége csikósa, *Debedei* kíséri.

A burját hiedelem szerint ha ősszel, feljövele után méncsikó születik, szinte biztosak lehetünk benne, hogy kiváló paripává fejlődik. Amikor tavasszal a lovak haját és farkát nyírják, s amikor a tulajdonjogot jelző *tamgákkal* látják el a lovakat, áldozatot mutatnak be Szolbon istennek hús és tejtermék formájában.

Érdemes még megemlíteni szolgáját, Debedeit (*Döbedöi*, *Dögedöi*), aki a mítosz szerint megtanította az embereket a lótartásra (kultúrhérosz!). Egyes hiedelmek szerint egyszer hanyagul őrizte Szolbon ménését, a farkasok több lovat széttéptek, mire az isten olyan súlyosan megbüntette, hogy belesántult.

Szanzsejev tudósít róla, hogy egyszer Szolbon, aki kegyetlen isten hírében áll, lábának eltörésével büntette csikósát, mivel az vakmerőségében részt vett az istenek lakomáján.³⁵

Azt hisszük, nem tévedünk, mikor a már jelzett kultúrhéroszi funkcióval kapcsolatban ismeretlen mítoszok maradványára hívjuk fel a figyelmet. Nem lenne meglepő, ha a pásztort azért büntette volna sántasággal az isten, mert az az emberek számára közkinccsé tette a lótartást. Talán a jövő mitológiai kutatói világosságot derítenek erre a kérdésre is.

³⁵ G. SANDŽEJEV, Weltanschauung und Schamaismus der Alaren-burjaten: Anthropos XXIII (1928), 975.

9. A keleti ég rosszindulatú istenei

Az ungai mítosz tanúsága szerint az istenek élén a nemzetségvezető nagyanyó *Hara Manzan* áll. A nyugati ég nemzetségvezetőjével, Manzan Gürmével ellentétben semmiféle szerepe nincs nevének ritka említésén kívül. Feltehetően Manzan Gürme analógiás hatására jött létre mindenféle funkció nélkül.

Ugyancsak elhomályosult a funkciója az ungai mítosz *Abarga Szagán* istenének, Ataj Ulán apjának is. Eszege Malán analógiás hatására jelenhetett meg mint az istenek névleges férfi vezetője a keleti istenek nemzetségén belül.

A tényleges hatalmat *Ataj Ulán* tartja a kezében. Szerepére az istenek szétválásával kapcsolatban már részletesen utaltunk. Kezdetben jóindulatú isten volt, később aztán különböző okok következtében az istenek egyik csoportjával a keleti égbe költözött, megalapítva ezzel a keleti, rosszindulatú istenek nemzetségét.

Geszer vitéz, Hán Hurmasz fia megküzd vele, lehajítja az égből, s testének darabjaiból születnek a földön az emberiség kiirtására szövetkezett szörnyetegek. E tevékenységén kívül alig szól róla mítosz, nevének „*Ulán*” azaz vörös jelzője feltehetően a haragos, vihart jelző ég vörös színére utal.

Ataj Ulán gyermekei, fiai és lányai a mítoszok jelentős részében ismeretlenek, ahol szó esik róluk, ott is csak igen elnagyoltan, mintegy mellékesen megemlítve. Egyedül az ungai mítosz kapcsolja össze Ataj Ulán gyermekeit (fiai) a földet sújtó veszélyekkel, hiszen e mítosz szerint belőlük születik a három gonosz kán, akitől később a hősnek, Geszer bábornak kell megszabadítania az emberiséget.

A különböző mongol törzsek vagy nemzetségek mítoszaiban még a következő keleti istenekkel találkozunk:

Guzsir Bomo (Domo, Bogdo?) tengeri kapcsolatban áll a nyugati istenekkel, közülük vett el egy lányt feleségül, *Teme Nogónt*. Amikor az istennőt feleségül vette, vörös lovat és vörös tehenet adott érte cserébe, ezért a hiedelem szerint, a kudai burjátok a keleti isteneknek vörös lovat és tehenet áldoznak, sőt minden lánynak, aki férjhez megy, vörös lovat és tehenet ad az apja, amely a menyasszony személyes tulajdona marad.

A kudai burjátok így imádkoznak hozzá:

Te, aki 400 fejőstehén és 40 bika ura vagy!
Te üvöltő isten!
99 karám, 18 kerítés és 13 pányva ura!
Szabadíts meg minket a bánattól és a
betegségektől!
Tartsd vissza Ühin Borum istent!

Az idézett részből kiderül, hogy Guzsir Bomo kapcsolatban van az állattartással és a betegségekkel. Feltehetően neki tulajdonítják az állatvészeket.

Johon Suhan tengeri kilenc vérre szomjazó isten, az északkeleti ég lakói, a leggonoszabb istenek közé tartoznak. Jégverést és véresőt okozhatnak. Részlet egy hozzájuk intézett burját imából:

Vörös vér az italuk,
Emberi hús az ételük!
Fekete pálinka a bölcsességük!
Fekete katlanban főznek,
S az ételük is kátrányfekete!

A 13 Aszarangi tengeri; védelmezői a fekete, gonosz sámánoknak és kovácsoknak, közülük egyesek tanították meg az első földi kovácsot a kovácsmesterségre.

A 7 Hozsiringi tengeri közül néhánynak a neve ismeretes csak, különböző betegségeket, köhögés, láz stb. bocsátanak az emberekre.

Öhin Hara tengeri (Fekete leány isten) betegségekkel sújtja az emberiséget, különösképpen nemibajokkal. Az asszonyok meddőségét és a férfiak magtalanságát is ő okozza. Gyakorta vetéléseket okoz, s a terhes nőket a magzatra veszélyes betegségekkel sújtja.

Ganzo tengeri (az örültség istene) örületet és dühöngést bocsát az emberekre, ő okozza az állatok és az emberek veszettségét is. A veszettség gyógyításának módjai közé tartozik, hogy a beteget megfürdetik az Alja tóban, amely az alar-burjátok területén található, vagy bizonyos gyökereket etetnek vele. Ha veszett kutya egészséges kutyát harap meg, a megharapottat kenyér közé kevert kilenc apró öntöttvas-törmelékkel etetik meg, amely bizonyos esetekben segít.

A 3 Manan tengeri (Három köd-isten) sűrű köddel borítja a földet.

*

A keleti, rosszindulatú istenek részletes funkcióit még kevésbé ismerjük, mint a nyugatiakét. Bár kísérletek történtek mind a 44 keleti isten nevének és tevékenységének a leírására, ez természetesen nem sikerült és nem is sikerülhetett, hiszen csak a rosszindulatú istenek általános, az emberekre káros funkciói voltak ismeretesek a burjátok között, valamennyi isten, személyekre és funkciókra bontva, soha sehol nem fordult elő. A 44 tehát csak fiktív szám, amely mögött személyekre nem bontható, az emberiséget megromító tulajdonságok húzódnak meg.

10. A kánok (hán, hat)

Az istenek hierarchiájában az isteneknél alacsonyabb fokozatot foglalnak el. Egyes burját hiedelmek szerint az istenek fiai, tehát közvetlen leszármazottai, akik azonban nem érik el szüleik származási fokát, közvetlenül alattuk állnak és kötelesek az istenek parancsait végrehajtani.

A kánok parancsot teljesítenek, s a parancs végrehajtásának a területe a föld. A kánok a földön élnek, eltekintve azoktól a rövidebb-hosszabb égi tartózkodásoktól, amikor átveszik az istenektől a parancsokat, vagy felkészülnek feladatuk végrehajtására.

A kánok lényegében kultúrhéroszok, akik az emberiséget tanítják, oltalmazzák, vagy éppen káros tevékenységgel ismertetik meg, mert hiszen a kánok is, akárcsak az istenek, két csoportra oszlanak: nyugati és keleti kánokra, a keleti és nyugati istenek leszármazottaira.

Az istennel szemben, akik többnyire passzívak, a kánok aktívak, ők hajtják végre ténylegesen és tevékenyen az istenek utasításait. Az istenek csak kiadják a parancsot, hogy pl. az emberiséget meg kell tanítani a kovácsmesterségre, de nem maguk végzik el a feladatot, hanem kiadják azt elvégzés céljából a megfelelő kánnak, aki leereszkedik a földre, és ténylegesen végrehajtja megbízatását.

A források zöme furcsa módon nem említi az egyik legfontosabb kultúrhérosz-kánt, Geszert. Feltehetően azért, mert Geszer neve csak viszonylag későn került be a mongol panteonba, hiszen a név maga tibeti eredetű.

Geszter kultúrhérosz is az istenek fia, mégpedig a főistené, Hán Hurmaszé, s feladata, hogy megszabadítsa az emberiséget a rátörő szörnyetegektől. Geszter is a földön hajtja végre tevékenységét, s csak ritkán tér az égbe, többnyire tanácsért vagy segítségért, vagy azért, hogy a nyugati kovácsok keményre és győzhetetlenre kovácsolják elgyengült testét.

E funkció és tevékenység magyarázza Geszter káni címét is. Ismeretes, hogy a források (epikus hősi énekek) *kán* elnevezéssel illetik Gesztert már akkor is, amikor még szegénylegény alakjában éli földi világát. Ezt úgy is lehet természetesen magyarázni, hogy az énekes *előlegezi* Geszternek a káni címet, azaz visszautal a későbbi időkre, amikor Geszter már valóban földi káni címet visel. Mi azonban úgy hisszük, hogy Geszter káni címe származására is utal: kán ő abban az értelemben is, hogy az isten fia, kultúrhérosz, akinek a feladata az emberiséggel kapcsolatos. Mivel Geszter funkcióját és tevékenységét korábban már másutt ismertettük, róla most részletesebben nem szólunk. Szót ejtünk viszont a legfontosabb kánokról.

A) A nyugati (jóindulatú) kánok

Sargaj Nojon kán (Sárga-úr kán) eredete nem teljesen világos. Hangalov szerint ő Eszege Malán fia (ez később még nagyon fontos lesz!) aki különböző megbízatásokkal ereszkedett a földre. A megbízatások közül Szanzsejev a következőt ismerteti Sargaj Nojonnal kapcsolatban:

„Az istenek parancsára ereszkedett le Sargaj Nojon kán az égből a régi burját nemzetségekhez, hogy 77 férfinak megtanítsa a kovácsmesterséget, 33-nak pedig a sámántudományokat. A kovácsok olyan erősen kovácsolták ezután a vasat, a sámánok pedig olyan hangosan estek révületbe, hogy a föld beleremegett, az égen pedig megállás nélkül villámok cikáztak. Sargaj Nojon reggelenként sötétszürke bikán ereszkedett le az égből a földre, este pedig ugyancsak a bikán tért vissza ugyanoda.

Történt egy alkalommal, hogy *Elbite Hara*, Erlig kán egyik segítője leereszkedett a keleti égből, hogy megtudja a szörnyű földi lárma okát. Útja közben elfogott egy vemhes kutyát, s keresztülhúzta rajta nyílveszejét, hogy rendkívül mérgező erejűvé váljék. Amikor aztán elérkezett a *Szaján* hegység lábához, előhúzta mérgezett vesszejét, és kilötte nyilát abba az irányba, ahol a kovácsok munkálkodtak. A mérgezett vessző eltalálta és megölte Sargaj Nojon kánt. A kovácsok és a sámánok erre valamennyien szétfutottak, hogy elmeneküljenek Elbite Hara haragja elől.

Sargaj Nojon kán unokatestvéreinek eközben feltűnt, hogy a földön nagy a csend, s szóltak apjuknak, *Szoktó* kán istennek, aki azonnal észrevette a földön halott testvérét. Felütötte gyorsan varázskönyvét, amelyben az volt megírva, hogy különböző növények és szent víz keverékével életre lehet kelteni a meghaltat. Végre is hajtotta a szent könyv utasításait, életre keltette testvérét, aki azonban semmire nem akart emlékezni (nyilván a mérge hatása miatt), hanem otthagytá égi birodalmát, hogy végleg a burjátok között éljen, megtanítsa őket a tejtermékek készítésére, és hogy örökké a védelmezőjük legyen.”³⁶

M. N. Hangalov közöl egy másik mítoszt Saraj Nojon kánról, amelyben már egy másik kán, *Buha Nojon*, is szerepel. E mítosz még jobban rávilágít Sargaj Nojon tevékenységére:

„A kudai burjátok szerint az istenek régen embereket teremtettek a földre, óvták őket és gondjukat viselték. A földi emberek ebben az időben még nem ismerték a betegségeket és a vizzályokat, boldogan és megelégedetten értek meg magas öregkort.

³⁶ G. SANDŽEJEV, i. m. 940.

Ekkortájt történt, hogy a keleti istenek leereszkedtek a földre, s elhintették az emberek között a betegségek csíráit és a viszályok magvát. Az emberek pedig hullani kezdtek a viszályokban és betegségekben.

A nyugati istenek is értesültek róla, hogy teremtményeik alaposan megfogyatkoztak a rontások következtében, s elküldték a földre Hán Sargaj Nojont, hogy a segítségükre legyen. Ő azonban nem bírta egyedül a földet elárasztó gonosz kánokkal, lelkekkel, ezért visszament a nyugati égbe, s segítségül hívta *Buha nojin babajt*, majd amikor ketten sem voltak elegendők az ellenség ellen, még egy harmadik kán is a segítségükre sietett. Ettől az időtől kezdve az emberek halála ritkábbá vált, s a betegségek sem fogtak úgy rajtuk.

Ezt látván a keleti ég istenei, elhatározták, hogy elrabolják a nyugati ég isteneinek a húgát, hogy ezzel kényszerítsék a nyugati ég isteneit a védtelen emberek cserbenhagyására.

Amit kigondoltak, meg is tették, elrabolták a nyugati istennőt. Az istenek körében erre riadalom tört ki; azonnal visszarendelték a földről a három kánt: Sargaj Nojont, Buka Nojont és a harmadikat (neve nem ismeretes). A három kán felemelkedett az égbe, ahol tüstént megkapták a parancsot: vissza kell szerezniök húgukat!

Sargaj Nojon egyedül is vállalta a feladatot, s elindult a keleti ég isteneihez. Az istenek nagy lakomával fogadták, majd közölték vele, hogy versenyeket rendeznek, amelyeken ha a húgát vissza akarja kapni, neki is indulnia kell. Sargaj Nojon kán beleegyezett és részt is vett a viadalokon, s előbb lóversenyben, majd birkózásban győzte le sorra a keleti isteneket.

A keleti istenek akkor már szót sem ejtettek az elrablásról. Tisztelettel kérték Hán Sargaj Nojont, hogy illő nászajándék fejében adja hozzájuk a húgát. Hán Sargaj Nojon el is fogadta az ajánlatot, s nászajándékkul csupán egy vörös-fekete rókát kért. E róka fejében aztán a keleti isteneknél maradt menynek a nyugati istenek lánya.³⁷

Hán Sargaj Nojon személye megmagyarázza azt a furcsa jelenséget, hogy miért nem található a nyugati kánok között a hősi énekek és mítosztörödékek legnépszerűbb kultúrhérosa, Geszer kán.

Geszer kán személyéről tudnunk kell, hogy neve tibeti eredetű, s csak a viszonylag kései századokban, legkorábban a XVI. század környékén jelenhetett meg a burját hiedelemvilágban. Igen valószínű, hogy a lovasnomád keleti mongolok közvetítésével érkezett a burját törzsek közé, mivel a mongolok között ez idő tájt már népszerűek voltak Geszer bátor hőstettei.

Geszer nevének bekerülése a burját hiedelemvilágba háttérbe szorította Hán Sargaj Nojont, akinek a neve helyett elkezdtek Geszerét használni, s Geszert ruházták fel mindazokkal a funkciókkal, amelyek régebben Hán Sargaj Nojonhoz tartoztak.

Mi bizonyítja e név- és személycserét? Elsősorban az, hogy Hán Sargaj Nojon a kudai és a balagani burjátok között Eszege Malán fia, ugyanúgy, mint az ungai vagy ehirit-bulagat burjátoknál Geszer. Az ungai burjátok azonban a keleti területekről érkeztek az Unga folyó vidékére, s hiedelemviláguk erősen kapcsolódik a keleti mongolok, a lovasnomádok hiedelemvilágához. Ungai közvetítéssel kerülhetett tehát Geszer neve a burját hiedelemvilágba.

Egyes elképzelések szerint Hán Sargaj Nojon reggelente bikán érkezik a földre, este pedig visszatér az égbe. Neve is Sargaj, azaz sárga, kevés kétségünk lehet tehát afelől, hogy személyében a Napot, vagy a Nap valamely megszemélyesített alakját, fiát stb. kell látnunk, aki ősi szoláris mítosz maradványa. Emlékezzünk csak vissza, hogy Geszer is a Nap unokája az ungai mítoszban, hiszen a Nap lányának a fiaként születik a földre.

³⁷ M. N. CHANGALOV, i. m. I. 419.

Ugyancsak a két alak azonosságát bizonyítja a feladat is, amelyben az istenek lányát (az ungai mítoszban a Nap beteggé tett lányát) meg kell szabadítani elrablójától (ill. a betegségtől). Mindkét típusú mítoszban a kultúrhérosz megszabadítja az emberiséget a keleti istenek gonosz hatalmától.

Geszer alakja mögött tehát az ősi burját mitológiában Hán Sargaj Nojonnak, az ősi szoláris hérosznak az alakját kell keresnünk, akinek a helyét későbbi időkben a keleti-mongol hiedelemvilágból, ungai burját közvetítéssel érkezve, elfoglalta. Geszer és Hán Sargaj Nojon tehát egy és ugyanazon személy, s név- ill. alakcseréjük a különböző hiedelemvilágok egymásra hatásaként létrejött szinkretikus formák születését ábrázolja szemléletesen.

Buha-nojon hán (Bika-úr kán) a legnépszerűbb nyugati kánok közé tartozik. A hiedelem szerint régebben Elbite Hara névre hallgatott és az alvilág kánjának, Erlignek volt fő segítőtje. Később elhagyta urát és áttért a nyugati kánok közé. A vele kapcsolatos mítosz szépen őrzi az ehirit-bulagat törzs eredetmondáját:

„Élt egyszer régen egy *Molontoj* nevű ember, akinek elhaltak a szülei, s az akkor még gyermek Molontoj egyedül maradt árván. Gyermekkorát kolostorban töltötte, s a vidék három legtudósabb lámája tanította a szent vallásra. A három láma közül a középső azonban megharagudott Molontojra, féltékenység támadt benne, hogy az ifjú minden bölcsességet megtanult, amit eddig csak igen öreg lámák tudtak. Féltékenységében megátkozta a fiút és a legidősebb lámát, aki a titkos tudományokat felfedte a fiú előtt. A legöregebb láma varázseréjével értesült az átokról, s nehéz megbízatás teljesítésére kérte Molontojt. Megbízta, hogy menjen el a távoli tenger partjára és az ott lévő három nyírfa közül vágja ki a középsőt. Molontoj teljesítette is a megbízatást, kivágta a fát, amely a gonosz láma lelkét rejtette magában. A fa kivágása után röviddel a féltékeny láma súlyos betegségbe esett és belepusztult.

Molontoj, ahogy megmenekült a haláltól és az átoktól, megnősült, megöregedett, s békésen éldéglét számos gyermeke és unokája körében.

Hosszú életében gyakran megtörtént, hogy az alvilág kánja, Erlig érte küldte valamelyik megbízottját, hogy vigye le az alvilágba, hiszen Molontoj élete már régen lejárt volna a földön. Hogy, hogy nem, a küldöncök azonban Molontoj ravaszsága következtében minden egyes alkalommal tévedtek, s az öreg népes családjából vittek valakit magukkal Molontoj helyett.

Egyszer aztán Erlig kán megelegelte a dolgot, s legügyesebb megbízottját, Elbite Harát küldte az öreg Molontojért. Molontoj, amikor a megbízásról értesült, felkészült a nehéz harcra, mert tudta, hogy Elbite Harát egyszerű ravaszsággal nem lesz képes becsapni.

Molontoj ekkor felült szürke bikájára, kezébe vette szent varázskönyvét meg egy kalapácsot, s elindult Elbite Hara elé. Találkozott is vele az úton, s beszédbe is elegyedtek. Az öreg elmondta, hogy éppen Erlig kánhoz indult a bikáján, s Elbite Hara csúfolódását visszautasítva ama véleményének adott kifejezést, hogy az ő bikája sokkal gyorsabb, mint Elbite Hara paripája.

Elbite Hara, mivel nem látott Molontoj ravaszságának a mélyére, azt javasolta, hogy fussák körül a földet, ő a lován, Molontoj pedig a bikáján.

Hamarosan kezdetét is vette a verseny. S míg Elbite Hara üzte, vágta a paripáját, Molontoj leszállott a bikájáról, elővette varázskönyvét és a tanulmányozásába mélyedt. Ki is olvasta belőle, hogy merre fele jár Elbite Hara, és hogy kikkel találkozik útján. S amikor Erlig követe visszaérkezett, ő már ott ült bikája hátán az indulás helyén, s azzal fogadta a kimerült Elbite Harát, hogy íme, ő már régen visszaérkezett s csak ellenfelére vár. Elbite Hara hitetlenkedő szavaira aztán részletesen elmesélte, hogy a küldönc kivel találkozott útján.

Az ostoba Elbite Hara végül is kénytelen volt hitelt adni Molontoj szavainak olyannyira, hogy még a lovát is hajlandó volt elcserélni Molontoj bikájáért. A csere után Molontoj figyelmeztette, hogy a bikával úgy lehet a leggyorsabban elérni a kívánt célt, ha kalapáccsal homlokukra ütök, felvágják a hasát és belebújnak. Majd Molontoj felszállt Elbite Hara lovára, s mint aki jól végezte a dolgát, hazatért.

Elbite Hara pedig megtette, amit Molontoj javasolt; kalapácsával megölte a bikát, felvágta a gyomrát és belebújt. Egy pillanat alatt történt, ami ekkor esett: Elbite Hara maga is szürke bikává változott!

A bikává változott Elbite Hara ezután felment az égbe, s együtt élt Eszege Malán isten tehenivel. Az együttélésből borjak születtek, valamennyien egyformák. Eszege Malán értesült a dologról, s pásztoraival elűzte az ismeretlen bikát.

Elbite Hara akkor *Tajzsi* kán lánya után kezdett járni, aki viszonzta is az érzelmeit, s rövidesen gyermekük született. Elbite Hara magához vette az újszülöttet, vasbölcsőbe fektette, levitte a földre és a gondjaiba vette.

A gyermeket később sámánasszonyok nevelték fel, s az ő és későbbi barátjának a leszármazottai az ehirit-bulagat burjátok.³⁸

Elbite Hara később felvette a Bika-úr (Buha Nojon) nevet, s nagy tiszteletnek örvendett a burjátok körében.

Az eredetmonda mélyén meghúzódó mítosz bár őrzi, mégis tulajdonképpen keveset árul el Buha Nojon személyéről. Mindenesetre annyit elmond, hogy Buha Nojon állatisten, s Zeuszhhoz hasonlóan bika képében csábít el egy istennőt. Személye tériomorf elképzelések maradványait őrzi, s valószínűleg ő lehetett az ehirit-bulagat törzsek egykori totemállata is.

A hiedelem szerint soha nem tért vissza korábbi urához, Erlig kánhoz, hanem a nyugati istenek védnöksége alatt a bulagat törzs védelmezőjévé vált.

A monda egyébként a buddhista és a buddhizmus előtti hiedelemvilág egymásra hatása révén létrejött szinkretikus formák keletkezését is példázza. A mondában szereplő Molontoj nem más, mint a lámaista egyházi legendák *Molon tojinja* (Molon szerzetes), a szanszkrit egyházi szövegek *Maudgalajana* szerzetese, Buddha tanítványa, aki Buddha jóváhagyásával kiszabadította anyja lelkét a pokolból, legyőzte az alvilág kánját, Erliget. A buddhista legenda bevonult az ősi mitikus eredetmondába, s Molontoj alakja nyilván kiszorított onnan egy buddhizmus előtti ősi alakot.

Buha Nojon, úgy látszik, nem képvisel meghatározott funkciót, évente legalább egyszer azonban áldozatot követel. G. D. Szanzsejev 1926. július 20-án részt vett egy Buha Nojon tiszteletére rendezett sámánszertartáson:

„Az ünnepség délután négy órakor kezdődött. A földre akkorra már besúrtak kilenc erre a célra vágott nyírfát, s az előkészített kisebb állványra rátették az öntöttvas üstöt, amelyben majd az áldozati húst forralják. Amikor ez kész volt, előhozták a kilenc csikót Sargaj Nojon, Buha Nojon és a kecskebakot *Sara Tehe* számára. (Négy-négy csikót mindegyiknek!)

Este 8 órakor készek voltak a hús elosztásával, ugyanúgy a csontokkal és a katlannal, amiben a hús már huszonnyolc részre volt osztva; minden jurtának egy rész.

Ekkor lépett elő a sámán és vette kezdetét a tulajdonképpeni szertartás. A sámán először lélekösét hívta, hogy legyen segítségére a szertartás végrehajtásában, aztán Buha Nojon kánhoz fordult, s áldását kérte a nyájakra és a jelenlévők gazdaságaira.

³⁸ M. N. CHANGALOV, i. m. I. 420.

Eközben este 11 óra lett. A tüzes katlanokban lassan megfőttek a húsok, az áldozati állatok bőrei pedig lassan megszáradtak a kilenc nyírfán. A résztvevők jobbra, a tűz mellett helyezkedtek el, arcukat délre fordították.

A sámán ekkor eltávolodott a tömegtől, öt percig révületbe esett, aztán lehullott a földre. Ez volt a pillanat, amikor Buha Nojon beleszállt a testébe. Körülbelül három perces néma szünet következett, s mindenki lélegzetvisszafojtva a sámánt figyelte. Akkora sámán száját végre hangok kezdték elhagyni, rekedt bögés, szuszogás: egy dühödt bika hangjai. A tömeg még ekkor is néma csendben figyelt.

A sámán végre lassan felemelkedett a földről, fejét bikaként a földre szegezte, és képzeletbeli szárvaival a levegőbe döfött. Aztán lassan a tömeghez közeledett s egyenként mindenki felé öklelt egyet. A burjátok sorban eldőlték a földön, s amikor már valamennyien a tűz körül heverték, Buha Nojon az áldozati fához ment, megérintette, s ezzel mindenki értésére adta, hogy az áldozatot szívesen fogadja, s a következő év boldog lesz valamennyiük számára.”³⁹

Uhan hán (a vizek kánja). A vizekben is kánok élnek, az istenek leszármazottai, akik az égből ereszkedtek le, hogy a vizekben fejtsék ki kultúrhéroszi küldetésüket. Számukat és tevékenységüket a különböző források a legkülönbözőbben határozzák meg.

A Geszer-énekekbe foglalt mítoszrészletek szerint a vizek kánjainak a vezetője *Uhan Lobszon kán*. A Lobszon név tibeti eredetű, ezért valószínű, hogy e kései elnevezés mögött más nevű, korábbi istenalak rejtőzik. Az egyik Geszer-változat részletesen leírja a kán és Geszer vitéz találkozását:

„Geszer bátor vadászat közben találkozott egy ismeretlen vadással, aki sorban ellőtte előle a vadakat. Varázserejével végül is már-már megadásra kényszerítette ellenfelét, hideget bocsátott rá, hogy az bemenekült előle a Sárga-tengerbe. Geszer akkor leszállt a lováról, és maga is a vadász után indult. A tenger mélyére ereszkedve ajtóra bukkant, amelyet kinyitva egy tengeralatti országba érkezett, amely szemernyi sem különbözött a földtől. Az ország közepén egy hegy tetején ezüst palotára lelt. A palota kapuját kinyitva belépett a legnagyobb terembe. A terem végében fehér-ezüst trónszéken hófehér szakállú és bajuszú aggastyán ült, kezében ezüsből kimunkált nádszálat tartott. Mellette a trónon ugyancsak nádszállal a kezében fehér hajú öregasszony ült. A palota termének másik sarkában gyönyörű fiatal lány elejtett vadakat rakosgatott, s így beszélt szüleikhez:

- A földi világ tele van csodálatos vadakkal, amelyekben mi szűkölködünk. De miért mondtátok nekem, hogy nincs a földön hozzám fogható vadász és lovamhoz fogható ló? Ma is találkoztam egy ilyennel...

A vizek kánja ekkor elmondta a lányának, hogy csak egyetlen valaki van, aki felvinné vele és lovával a versenyt, s ez a valaki nem más, mint Hán Tjurmasz isten középső fia, akinek sok évvel ezelőtt odaígérte a lánya kezét. - Ő lesz a férjed, leányom! - fejezte be a vizek kánja elbeszélését.

Ekkor Geszer kán felfedte magát, s a vizek mélyén el is vette feleségül *Alma Mergen Hatant*.⁴⁰

A vizek kánja mellett él még több kán, akik neki vannak alárendelve. Szoros kapcsolatot tartanak fenn az égiekkel, a szivárvány például nem más, mint egy cső, amelyet a Kék Ég istenei bocsátanak le a tengerbe, hogy vizet szívjanak vele a földről új eső számára. Számuk nem meghatározott, egyes források szerint kilencen vannak, más források szerint ennél sokkal többen.

³⁹ G. SANDŽEJEV, i. m.: *Anthropos* XXII (1927). 950.

⁴⁰ M. N. CHANGALOV, i. m. II. 268-270.

Ahogy az ég isteneinek egy csoportja az ég különböző tulajdonságainak vagy jelenségeinek a megszemélyesített alakjaiból áll, ugyanúgy a vizek kánjainak egy része is a víz tulajdonságainak a megszemélyesítése útján született. Jellegzetes megszemélyesített alak pl. *Gerel Nojon* (Fény-úr) és felesége *Tuja Hatan* (Ragyogás asszony), akik a ragyogó vízfelszínt jelképezik. *Doljo Hatan* (Hullám-asszony) a hullámozó víz megszemélyesítése révén született.

A mítoszok szerint, amikor a kánok az égből a vizekbe érkeztek, kutyákat is vittek magukkal, amelyek a vízben békává változtak. Egyes hősénekrészletek valamiképpen kapcsolódnak ezekhez a hajdani kutyákhoz, melyekről ma már alig tesznek említést a mítoszok.

Ismeretes, hogy a hősénekek nagy részében a hősnek feladata teljesítése közben, hogy elnyerhesse a kán stb. lányának a kezét, el kell hoznia a Sárga-tenger partjáról a rettenetes *Gunig Sara nohojt*, gunig sárga kutyát, amelyet eddig még nem sikerült senkinek sem megszelídítenie. Geszer például csak úgy tudta elfogni a kutyát, hogy az égi kovácsokkal megfelelő nyakörvet kovácsoltatott a számára. Ez a kutya később aztán a hős segítőjévé válik. Kérdéses, hogy nem az istenek kutyájáról van-e itt szó, amely a vizekbe ereszkedő későbbi vízi kánokat követte az égből, s amelynek a funkciója ma már nehezen megállapítható.

A vizek kánjainak a fő feladata, hogy esővel lássák el az embereket, pontosabban, hogy közvetítők legyenek közöttük és az égi istenek között. Az eső adásának a lehetősége a Hét Kék Ég istenei kezében van, akik azonban csak a vizek kánjainak a kérésére, ill. azok közbenjárására bocsátanak esőt a földre. Így domborodik ki a vizek kánjainak kultúrhéroszi funkciója: rábírní az isteneket, hogy adjanak esőt!

Egyes elképzelések szerint az esőszolgáltatás kulcsa *Hura Nojon* (Eső-úr) istennek a kezében van, akinek állandó tartózkodási helye az ég, s ha esőt akar a földre bocsátani, csak megnyitja esővel teli hordójának a csapját, s máris hullani kezdenek az életet hozó cseppek.

B) A keleti (rosszindulatú kánok)

A dualista szemléletnek megfelelően a keleti oldalnak is vannak megfelelő kánjai, akik a nyugatiakkal ellentétben az emberek megrontására törnek. A fekete sámánok az ő szolgálataukban állnak, ők tudják a gonosz kánokat megidézni s az emberi lelkekre mérhetetlen szerencsétlenséget zúdítani.

Szanzsejev a burjátok igen elmaradott gazdasági viszonyaiban keresi a rosszindulatú kánok születésének az okát. A külterjes állattartás következtében előálló állathullás (szárazság stb. miatt), a népet pusztító betegségek, valóban okai lehettek a gonosz kánok kialakulásának. Ezek a burjátokat sújtó csapások az amúgy is meglévő dualista szemlélettel egyesülve megteremtették az istenek mintájára a kánok szétválasztását, ill. kettősségét is, s a csapások okait a rosszindulatú kánok tevékenységében keresték. A rosszindulatú kánok közül a legfontosabb az alvilág ura.

Erlig kánt a mítoszok jelentős része nyugati származásúnak tartja, Eszege Malán vagy Hán Hurmasz isten fiának. Ezek szerint a mítoszok szerint jóindulatú kánként született volna, aki valamilyen ismeretlen ok következtében ereszkedett a földre és lett az alvilág ura. Vagy nem is olyan ismeretlen ez az ok? Emlékezzünk csak vissza a korábban elmondott mítoszra, amelyben Eszege Malán isten három fia közül az nyeri el apja trónját, akinek a korsójában éjszaka virág nő. Csalás következtében aztán az, akinek tulajdonképpen az istent kellett volna követnie a trónon, a földre, ill. az alvilágba kényszerült, s ő lett az alvilág kánjainak a vezetője.

Ősi, mitikus funkciójáról meglehetősen keveset tudunk, az az alak, aki a mítoszokból élénk lép, meglehetősen kései, szinkretikus terméke a burját panteonnak. Az ősi kán alakja ugyanis az évszázadok folyamán összemosódott az indiai eredetű *Jamantakával*, ill. annak Tibetből érkezett megfelelőjével, *Singrdzse* istennel, a halottak urával.

A buddhista-lámaista pokolelképzelésekben nagy szerepet tölt be Erlig kán. Ő nemcsak a pokol ura, hanem az alvilág bírása is, aki a halottakat maga elé idézi, s különféle vizsgálati módok alapján dönt a lelkek további sorsáról. Egyes elképzelések szerint Erlig kán előtt mérleg áll, amelynek két serpenyőjébe a halott megjelenésekor fekete és fehér köveket raknak. A feketék a halott életében elkövetett bűneit, a fehérek pedig jócselekedeteit jelképezik. Amelyik serpenyő aztán lesüllyed, az abban levő kövek színe határozza meg a lélek további sorsát: a jutalmat vagy a büntetést.

A mongol folklór gyakorta ostobának és könnyen becsaphatónak ábrázolja Erlig kánt. Az okos *badarcsin* (vándorló szerzetes) gyakran becsapja, elveszi tőle a lovát elcserélve egy lassú bikáért (lásd a korábban ismertetett mítoszt!) stb.

Hatalma még az alvilágban sem korlátlan, hiszen ügyes sámánok, ravasz szerzetesek ki tudják menteni karmai közül a hozzá került lelkeket. Az egyik legismertebb mongol pokoljárás-történetben „Molon szerzetes pokoljárása”-ban az említett szerzetes anyja bűnös lelkét menti ki az alvilágból természetesen *Sakjamuni Buddha* engedélyével.

Erlig kán alakjában tehát ősi mongol, ill. belső-ázsiai és buddhista-lámaista vonások egyesülnek.

A pokol ábrázolása is sajátos hierarchiát mutat. Az ördögök csoportjai, Erlig különféle rendű és rangú segítői, rokonai kavarnak színes összevisszaságban, melyekről majd más alkalommal még szót ejtünk.

Végezetül még csak annyit Erlig kánról, hogy a keresztény hiedelmekkel ellentétben a pokol kánjának a birodalma nem feltétlenül a föld alatt van, s gyakoriak az olyan elképzelések is, amelyek az ég bizonyos helyére vagy a földre teszik Erlig országát, ezzel is hangsúlyozván a kán égi, ill. földi kapcsolatait.

Hara Morin Esin (Feketeló-úr) Erlig kán birodalmához tartozik. Időről időre megjelenik az emberek világában, különösen azoknál az embereknél, akik rendkívüli fizikai erővel rendelkeznek, s arra kényszeríti őket, hogy mérkőzzenek meg vele. Azok, akiket harcra kényszerített, a viadal után hamarosan meghalnak, s haláluk után az a sors vár rájuk, hogy örök időkre Hara Morin Esinnel kell harcolniuk. Emiatt aztán sokan nem is merik felfedni mások előtt erejüket.

A legenda szerint valaha egyszerű ember volt, s olyan hatalmas erővel rendelkezett, hogy lakodalomban térdeire egy-egy hordó bort helyezve vendégelte meg a résztvevőket. Erlig kán is értesült az erejéről és magához hívatta. Erlig követei később átkényszerítették egy északkelet felé hajló fa ágai alatt, aminek a következtében láthatatlanná vált, s Erlig kán szolgálatába lépett.

11. Az urak (nojon)

Az előző fejezetekben már említettük, hogy a felsőbbrendű lények hierarchiája meglehetősen bonyolult, s az egyes csoportokba tartozó lények nem mindig különíthetők el egyértelműen a másik csoportba tartozóktól. Általában és nagy vonalakban azt lehetne mondani, hogy a kánok kultúrhéroszok, akik az istenek utasításait hajtják végre a földön, tevékenységük az istenek által eleve meghatározott, s feladatuk végrehajtása után visszatérnek az égbe új feladatért. Vannak közöttük olyanok, akik az emberiséget tanítják (Hán Sargaj Nojon), akik védelmezik ártó lények ellen, s akik kiszabják a jutalom és a büntetés mértékét (Erlig kán).

A nojonok (urak) csoportja a kánok alatt áll. Lehetnek a kánok gyermekei, rokonai, sok esetben azonban meglehetősen ködös a származásuk. Tevékenységüket tekintve keverednek a kánokkal. Egyesek közülük kultúrhéroszi funkcióval bírnak, mások pedig betegségeket okoznak. A kánokkal való keveredésüket bizonyítja, hogy a kánok közül sokan a nojon („úr”) jelzőt is birtokolják a káni cím mellett, pl. az idézett Hán Sargaj Nojon.

Mégis, talán úgy tudnánk megkülönböztetni a kánoktól őket, hogy a nojonok nem meghatározott helyhez kötöttek, tulajdonképpen mindenütt jelen vannak, emberi tevékenységek és természeti jelenségek (igen átvitt értelemben is pl. betegségek!) urai, azokat szabályozzák.

Az urak, azaz nojonok csoportja is a dualista elképzeléseknek megfelelően két részre oszlik a keleti istenek alá rendelt rosszindulatú és a nyugati istenekhez tartozó jóindulatú nojonokra. Mivel anyagunk meglehetősen ellentmondásos, nem tartottuk célszerűnek a mások által gyakorolt felosztási módszereket alkalmazni, így nem különítjük el egymástól a keleti és a nyugati nojonokat, hanem funkciójuk sorrendjében tárgyaljuk őket. Tevékenységükből többnyire úgy is kiderül, hogy az istenek melyik csoportjának a fennhatósága alá tartoznak.

A) A betegségek urai

Gal Gem a rák ura. Rákos megbetegedéseket okoz, több fajtája is létezik, bővebbet nem tudunk róla.

Romo (Bolot Szagán nojon) a lépfene ura. Amikor a lépfene ura először jelent meg a burjátok között, egy híres sámán azonnal felismerte, s párviadalra hívta, hogy eldöntsék, kinek a hatalma a nagyobb. A ravasz sámán azt javasolta, hogy mindketten keljenek át az Ida folyón. Amikor Bolot Szagán Nojon elfogadta az ajánlatot és a vízbe gázolt, a sámán varázserejével vastag jeget bocsátott a vízre, s a betegség ura a vízbe fagyott. Hosszas könyörgésére a sámán végül is kiszabadította szorult helyzetéből, de meg kellett ígérnie, hogy örökre elköltözik arról a vidékről. Azóta is a burját hiedelmek szerint a lépfenébe esett állatok az Ida folyó vizétől vagy a vízből kiemelt kavicsoktól hamar meggyógyulnak.

Az említetteken kívül számos betegségnek van még „ura”, amelyek ellen különböző sámán-praktikák hatásosak. Időről időre áldozatokat mutatnak be nekik, többnyire bort és pálinkát, s kérik őket, hogy költözzenek más vidékre. A betegségek urai természetesen egyértelműen rosszindulatúak, s a keleti ég isteneinek a szolgálatában állnak.

B) A tűz urai

A tűz uraival kapcsolatos mítoszok bepillantást engednek a tűzzel kapcsolatos ősi hiedelemvilágba. A népek többségének mítoszaiban, a tűz isteni eredetű, s különféle rejtett, többnyire tilalmas utakon-módokon jutott az emberiség birtokába. Mivel a tűz az emberiség egyik legnagyobb felfedezése, természetes, hogy értékét még jobban növelendő, megszerzésének módját rendkívüli nehézségekkel színezték. A görög mitológia Prométeusz titánja évezredek óta az emberi bátorság, vakmerőség és áldozatkészség ragyogó példája.

A mongol mitológia a tűz megszerzését a rejtélyes sündisznóisten személyéhez kapcsolja.

„Régen sem az istenek, sem pedig az emberek nem ismerték a tüzet, ezért elhatározták, hogy az okos sün-istentől kérnek tanácsot. Az isten meg is jelent az összehívott tanácskozáson, azonban furcsa formája nevetésre ingerelte a jelenlévőket. A sün ekkor haragra gerjedt, megfordult és hazatért anélkül, hogy megtanította volna a tűzgyújtásra az összegyűlteket.

Az istenek azonban nem nyugodtak bele a vereségbe, s a sündiszó után küldtek egy madarat, aki kitűnő füleivel kihallgatta, amint a sün elmesélte feleségének a kövek csiholásával történő tűzgyújtás módját. Az istenek aztán később az embereket is megtanították a tűzrakás tudományára.”⁴¹

Más mítoszok, etimológiai mesékbe rejteztve másképpen mesélik el a tűz megszerzésének történetét.⁴² Szanzsejev közlése szerint az éhező emberiségen egy fecske könyörült meg, aki felreppent az égbe az istenek birodalmába, s ellopott egy égő ágacskát. A tüzet őrző isten azonban észrevette a lopást, s nyílve szíjével a fecske után lőtt. A vessző el is találta a madár farkát, azért villa alakú az ma is. A tűz elrablása miatt pedig az emberek annyira tisztelik a fecskéket, hogy azok bátran rakhatnak fészket jurtájuk tetején, nem bántja őket senki.

A mongol hiedelemvilágban a tűz urai konkretizálódtak, tehát nemcsak általában a tűz felett uralkodnak, hanem a jurtában égő tűzhely felett is.

A tűz ura *Szagadaj Ügügün*, felesége *Szanhjula Hatan*. Ők általában a tűz urai, tehát nem ők vannak jelen a jurtában égő tűzben. Ez utóbbinak nem urai, hanem gazdái vannak „ezsin”, akik egy fokkal a nojonok csoportja alatt állnak.

Egyes elképzelések szerint Szagadaj Ügügün ugyancsak az istenek vezetőjének Eszege Malánnak a fia, amely hiedelem a tűz fontosságát hivatott kiemelni. Ezt az elképzelést támasztja alá a Castrén burját gyűjtéséből származó, W. Schmidt által is idézett példa, egy áldozati ének részlete:

Apánk, Eszege Malán isten!
Anyánk, Eke Jüren istennő!
Malán isten legifjabb fia
Szagadai Ügügün és felesége Szahala asszony!⁴³

A tűznek a mongol hiedelemvilágban igen fontos tisztító szerepet tulajdonítanak. A régi források egyértelműen arról tanúskodnak, hogy a tisztátalanok megtisztításának a legbiztosabb módja két tűz között elvezetni őket.

Burját területen a legutóbbi időkig élt a szokás, hogy állatvész esetén a fenyegetett csordát szent tűz felett hajtották át. A tűz szerepéről a lovasnomádok mítoszainak tárgyalásánál részletesebben esik majd szó.

C) Az égi kovácsok

A kovácsok, kovács istenek kultusza szinte valamennyi nép mitológiájában fontos helyet foglal el. A kultusz kétségtelenül még arra az időre megy vissza, amikor a fegyverek, fémből készült használati tárgyak birtoklása, ill. annak készítése döntő jelentőségű volt a társadalom számára. Aki több és jobb minőségű fegyverrel, fémből való tárggyal rendelkezett, az kiemelkedhetett az hozzá hasonlók tömegéből, tehát a fémekhez való közeli viszony a hatalomnak és a gazdagságnak a forrásává vált.

A társadalom részéről különleges elbánásban részesültek azok, akik a fémek megmunkálása tudományának a birtokában voltak. A földi kovácsok tiszteletét visszavetítették az égre, ill. a túlvilágra, s természetes, hogy a kovácsok túlvilági megfelelői a kovács istenek is kiemelkedő helyet foglalnak el a panteonban.

⁴¹ W. SCHMIDT, i. m. 298. (U. Harva nyomán.)

⁴² G. SANDŽEJEV, i. m.: (Anthropos XXIII. 1928), 970.

⁴³ W. SCHMIDT, i. m. 306.

A kovácsok tisztelete arra is visszavezethető, hogy az emberiség őskorában a mesterségeket nem tartották földi eredetűeknek. Következésképpen aki egy nem földi eredetű műveletet végez, megkülönböztetett tiszteletben kell hogy részesüljön. A kovácsoknak és a kovács istenek tiszteletének igen gazdag irodalma van, s szinte valamennyi mitológiával foglalkozó műben bőségesen esik említés róluk.

A kovácsok tisztelete Belső-Ázsia népeinél sem volt kisebb, mint egyebütt. A burját mitológiában a dualista világmépnek megfelelően a kovácsoknak is két csoportját különböztetik meg: a fehér (jó) és a fekete (gonosz) kovácsokét.

A kovácsok megjelenését a mítoszok többféle módon magyarázzák.⁴⁴ *Böhö Teli*, aki egyes mítoszok szerint a keleti, mások szerint a nyugati istenek leszármazottja volt, kezdte volna el a vas kovácsolását. Kezdetben azonban, amikor az izzó vasat verte, az minden alkalommal apró darabokra törött szét kalapácsa alatt. A nyugati ég istenei eközben meghallották a keleti égből érkező furcsa zajokat, s elküldték *Böhö Muját*, a főisten Zaján Szagán tengeri fiát, hogy derítse fel a láрма okát. Böhö Muja fel is kereste Böhö Telit, s amikor meglátta annak hiábavaló kísérleteit, maga is kovácsoláshoz fogott. Újdonsült barátja segítségére sietván homokot dobott a tűzre, amitől aztán a vas már nem töredezett szét. Ettől az időtől kezdett elterjedni a kovácsolás tudománya mind a keleti, mind pedig a nyugati ég istenei között.

Az istenek ahogy a kovácsmesterség birtokába jutottak, elterjesztették tudományukat az emberek között is. Szanzsejev így ír erről:

„Régen a földön nem ismerték az emberek a vas kovácsolásának a mesterségét, és nem is voltak vasból készült szerszámaik. Kövekkel ölték az állatokat, húsukat fogaikkal tépték, csontjaikat kövekkel verték szét, hogy a velőt kiszívhasák belőlük. Ruháikat is csontból készült tűvel varrták. Nehéz életük volt annak idején a burjátoknak!

A jóindulatú nyugati istenek akkor elhatározták, hogy megismertetik az emberekkel a kovácsolás tudományát. Ezért a földre küldték *Bozsintojt*, kilenc gyermekével együtt, hogy oktassák az embereket kések, fegyverek stb. készítésére. Bozsintoj ezután hamarosan visszatért az égbe, de gyermekei földiekkel házasodtak össze és a földön maradtak. Bozsintoj fiainak az első tanítványai lettek aztán a kovácsok ősei. Ezért csak abból lehet kovács, akinek a családfáján már egy kovács-ős található, közönséges ember nem, aki pedig családjában kovács-óst talál, köteles maga is kovácsá lenni!”⁴⁵

A mítoszból egyszersmind kiderül a kánok és a nojonok közti nem mindig éles elméleti különbség is. Bozsintoj, kán, kultúrhérosz, aki küldetését teljesíti, s teljesítése után visszatér az égbe. Fiai, a nojonok földlakókká válnak, földlakókkal házasodnak, s később tőlük származnak a mesterségek védőősei.

Bozsintoj fiai egyúttal a kovácsmesterség különböző szerszámaikat személyesítik meg. Például a kalapács ura *Bazsir Szagán Nojon*, az üllő ura *Hör Szagán Nojon*, a fogóé pedig *Ama Szagán Nojon*. A különféle népcsoportok mítoszaiban a nevek nem azonosak, s az első kovácsok száma is különböző.

Igen érdekes, hogy egyes elképzelések szerint Bozsintojnak van egy lánya is, *Eilik Mulak Egesi*. Testvérei később tőle tanulták volna a kovácsmesterséget, nem atyjuktól. Az idősebb nővér szerepe a már csaknem feledésbe merült matriarchátusra utalhat, korábban könnyen lehetett a kovácsok nemzetségfője, s olyan hiedelem rejtőzhet alakja mögött, hogy a kovácsmesterséget nő terjesztette el az emberek között.

⁴⁴ W. SCHMIDT, i. m. 310.

⁴⁵ G. SANDŽEJEV, i. m.: *Anthropos* XXIII (1928), 539.

Szanzsejev közlése szerint később Eilik Mulak Egesit hét testvér elrabolta, s ők lettek volna az első fekete, rosszindulatú kovácsok, akik csúnya véget értek, hiszen a korábban ismertetett mítoszban Geszer bátor levágatta a fejüket, koponyájukból pedig ivókupát készíttetett, amelyekből a nyugati istenek ősanija megteremtette a Göncölszekér csillagképét.

A kovácsok tiszteletére a burjátok különleges ceremóniákat rendeztek, melyek fénypontja a lóáldozat volt.

12. A gazdák (edzszen, ezszen)

A felsőbbrendű lények hierarchiájának legalsóbb fokán állnak a gazdák, az ezszenek. Szinte kivétel nélkül sámánok voltak, akik haláluk után váltak gazdákká. Többnyire szigorúan helyhez kötöttek, olyan helyhez vagy tárgyhoz kapcsolódnak, amelyhez életükben is valamilyen kapcsolat fűzte őket.

Úgy hisszük azonban, hogy ez az általánosan elfogadott magyarázat némileg módosításra szorul. A valaha élt sámánokkal való azonosítás elmélete feltehetően egy későbbi fejlődés, ill. magyarázatkeresés következtében jött létre. Születésük ennél sokkal korábbi időkben keresendő.

Tudjuk, hogy az emberiség őskorának legkorábbi elképzelései szorosan fűződnek az animizmushoz. Az animizmus hitvilága a természet élettelen tárgyait vagy erőit személyesítette meg, mögöttük szellem alakokat képzelt el: a fának, a hegyeknek, a folyóknak gazdái, urai voltak, akiknek a jóindulatát természetesen csak áldozatok árán lehetett megnyerni.

Az animizmus később a politeizmus kialakulásával háttérbe szorult, de nem tűnt el tökéletesen, így az erdőlakó mongolok hitvilágában is megmaradtak az animizmus alakjai, bár pozícióik csökkentek, s kénytelenek voltak az istenek különböző rangcsoportjai mögött, ill. azok alatt helyet foglalni. Ezeknek az animista elképzeléseknek a maradványai az ezszenek.

Az ezszeneket több csoportra szokás osztani. Első csoportjukba tartoznának azok az általános, nagy földrajzi egységeket őrző gazdák, akiknek nemcsak helyi jelentőségük van, hanem pl. az egész burjátság körében általánosan ismertek. Ilyen gazdája van például az Angara folyónak, valamint Irkutszk városának. Igen jelentős szerepe van a Hangaj hegység gazdájának is, aki a Hangajban vadászókat segítheti gazdag zsákmányhoz.

Érdekes módon a földnek is egyszerűen csak gazdája van. Neve a különböző mítoszokban más és más (*Dadin Esin, Daida Delhe Ezszen, Ülgin Dede* stb.), s gyaníthatóan valaha ő is isten vagy legalábbis nojon lehetett, aki később valahogyan elveszítette korábbi jelentőségét s az egyszerű gazdák sorába süllyedt.

A gazdák másik csoportját csak bizonyos helyeken ismerik, egyes kiemelkedő hegycsúcsnak, erdőnek, folyónak a gazdája tartozik ide, jelentősége nem nő túl egy-egy törzs vagy nemzetiség területén.

A harmadik csoportot a védőszellemek (*zaján*), valamint az egyes betegségek gazdái alkotják. Tevékenységük néha nehezen különíthető el az urakétól (nojon), például a betegségek területén.

A gazdák közül érdemes megemlékezni a tűz gazdájáról, aki a jurtában égő tüzet őrzi. A burjátok hiedelme szerint a jurta tüzeit ezszenek vigyázzák, akik pontosan annyian vannak, ahány lakója a jurtának van. Az ezszenekhez való viszonyt szigorú előírások szabályozzák. Nem szabad piszkos, bűdös tárgyakat a tűzbe vetni vagy vizet önteni rá. Nem szabad hegyes tárgyakkal a tűzbe szúrni, mert véletlenül kiszúrhatják vele a védőszellem szemét, s az nem tudja majd félvokon az ártó lényeket távoltartani a jurtától, valamint esetleges bosszújában megvakíthatja az újszülötteket.

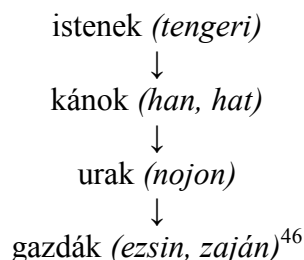
Ha valaki elköltözik a jurtából és új jurtát állít, köteles a családi tűzből magával vinni s az új helyen meggyújtani, hogy a tűz hozzá tartozó gazdája is elköltözhessék vele.

Idegeneknek tilos a tűzből adni! Ha egy idegen a jurtában pipára gyújt, távozása előtt köteles azt eloltani és kitisztítani, nehogy véletlenül magával vigyen egy ezsint.

A tűznek mint a betegségek elleni harc eszközének a szerepéről már korábban szóltunk.

Az ezsinek gyakorta ábrázoltatnak szemlélhető formában, bálványok alakjában. A bálványok, *ongonok* előtt mutatják be a megfelelő áldozatokat, s kérnek áldást a különböző helyeket megszemélyesítő gazdák bálványaitól. Az ongonokat a természetben, de a jurtában is felállíthatják. Alakjainak formázása, kimunkálása a korai népművészet, népi kézműves kultúra bizonyos fejlettségi fokára utal, bár az ongon-ábrázolások messze nem érik el a képzőművészetnek azt a valóban magas fokát, amelyet a nagyállattartó lovasnomádoknál a buddhista ábrázolásművészet elért.

A halász-vadász mongol törzsek mitológiájának felsőbbrendű lényei tehát a következő alárendeltségi viszonyban állanak egymással:



Az így felépített alárendeltségi, függőségi viszony minden bizonnyal egy viszonylag kései fejlődés eredménye, s csak akkor jöhetett létre a mitológiában, amikor a társadalomban létrejöttek a megfelelő kategóriák, mert hiszen ezek a mitológiában élénk tároló kategóriák a mongol társadalomban létrejött társadalmi tagozódás pontos tükörképei. A kánok, nojonok, edzsinek rétegei pedig csak a dzsingiszida világbirodalom kialakulásával egy időben (XIII. sz.), a nemzeti társadalom szétzúzásának idején jöttek létre. A dzsingiszida katonai rendszer idején szűnt meg lényegében a nemzeti társadalom, és fejlődött ki a nomád feudalizmus. A nomád feudalizmus függőségi rendszere aztán betört a nem feudalizálódó nyugati burját társadalomba is, s jelentősen befolyásolta annak mitológiai rendszerét; felállította a nemzeti társadalomban élő burjátok mítoszaiban az istenek hierarchiáját, ami azért sem volt nehéz, mert hiszen a nyugati burjátok között is bomlóban volt a nemzeti rendszer. A sámánarisztokrácia egyre erőteljesebb kiemelkedése a nemzetségekből megteremtette a társadalom átalakulásának a feltételeit.

Erre az időre tehető az ősi, szoláris mítosz felbomlásának kora is. A bomló társadalom, a feudális hierarchia megjelenése differenciálta az egységes „primitív” természeti elképzeléseket, s az Örök Ég és a Nap mítoszai helyére a harcos istenek csoportjainak a küzdelme lépett.

A régi mítoszok is megőrizték azonban, ha csak töredékeikben is, önmagukat, megőrizték e töredékekben a már feledésbe merült ősi társadalom néhány vonását (matriarchátus, animizmus), s a régi és az új elképzelések darabjaiból építették fel a Bajkáltól nyugatra élő mongol népek sajátos mitológiai rendszerét.

⁴⁶ Egyesek a felsőbbrendű lények közé sorolják az ún. *tea-buddhákat* is, akik nevüket a számukra rendszeresített teaáldozatról nyerték. Mivel csoportjuk új jövevény, ezenkívül jelentéktelen szerepet játszik a hiedelemvilágban, részletesebb tárgyalásuktól eltekintünk.

13. A mítoszok állatalakjai

A mítoszok állatalakjai régi, tériomorf elképzelések emlékeit őrzik. Még abban az időben kerültek be az azóta már többnyire feledésbe merült mítoszokba, amikor még az istenek többsége állat-isten volt, akiből később aztán a nemzetségek ősei, esetleg totemállatai lettek.

Bármennyire is meglepő, e mitikus állatok körében hiába keressük a lovat. Bár egyes, mitológiában járatlan néprajzos elképzelések szerint az ázsiai lovasnomádok mítoszaiban lóalakoknak is lenniük kellene, az anyag ellentmond ezeknek az elképzeléseknek. A lovasnomádok vagy akár a vadászok ló-szeretete a mítoszokban is megnyilvánul, mitikus lóalakokat vagy ló-istent azonban hiába keresünk.

a) Az óriási sün, sün-isten (Zarja Azarga)

A mitikus állatalakok közül a legnagyobb szerepet a sündisznó-isten játssza.

Más mítoszokkal kapcsolatban már esett szó a sün-isten meglehetősen homályos figurájáról, amely valaha fontosabb szerepet játszott, mint a mítoszok jelenlegi állapotából kitűnik.

A sün-isten okosságával válik ki az istenek csoportjából, segít helyrehozni a hibát, amelyet valamelyik isten, többnyire Eszege Malán elkövetett. Hangalov idéz egy kudai burját mítoszt, amelyben Zarja Azarga visszaszerzi a főisten által elajándékozott égitesteket.

„Eszege Malán isten és a föld ura gyermekeik házassága révén rokonságba kerültek egymással. Egy alkalommal a föld ura meglátogatta a Kopasz Atyát. Amikor aztán a vendéglátás utáni búcsúzkodásra került a sor, a föld ura ajándékba kérte a Napot és a Holdat. A vendégjog szokása miatt Eszege Malán nem utasíthatta vissza a kérést, oda kellett hogy ajándékozza vendégének az égitesteket.

Amikor a föld ura hazatért az ajándékokkal, hogy senki meg ne szerezhesse, ládába zárta őket. A földön ettől a pillanattól kezdve sötétség honolt.

Eszege Malán képtelen volt valamit is kitalálni, hogy a Napot és a Holdat visszaszerezze, ezért Zarja Azargáért küldött. A sün-isten azonban nem állt kötélnek, mivel Eszege Malán isten kilenc lánya és kilenc fia nemrég nevetésükkel csúnyán megsértették. Hogy is ne sértődött volna meg, amikor furcsán gördülő járása miatt (mivel nem volt lába) csúfosan kinevették az isteni gyermekek.

A sün azonban nem tudta magában tartani bölcsességeit, s azok Eszege Malán fülébe jutottak.

A Kopasz Atya, amikor a sün-isten bölcsességét kihallgatta, rövidesen útra készülődött. Vendégségbe ment a föld urához, s amikor a vendégség végeztével hazafelé készülődött, lehetetlen dolgot kért tőle ajándékba: lovat a tavaszi verőfényből, nyílvesszőt visszhangból.

A föld ura pedig miután nem tudta a lehetetlen kívánságokat teljesíteni, felajánlotta, hogy Eszege Malán vegye vissza, amit korábban adott, barátságuk és rokonságuk ennek ellenére sem fog csorbát szenvedni. Ezzel kinyitotta ládját, s az égitesteket visszaadta Eszege Malánnak.

A főisten, miután visszavette az égitesteket, visszahelyezte korábbi pályájukra, s ettől az időtől kezdve ismét volt nappal és éjszaka a földön.”⁴⁷

⁴⁷ M. N. CHANGALOV, i. m. I. 327-328.

A sün-isten alakja és maga a mítosz is ősi elképzelésekre utal. A Nap és Hold elrablása talán a nap- és holdfogyatkozást kívánja megmagyarázni: amikor eltűnik a Nap vagy a Hold az égről, ennek az az oka, hogy Eszege Malán odaajándékozta őket a föld urának. Ha aztán ismét megjelennek égi pályájukon, az azt jelenti, hogy a Kopasz Atya a sün-isten segítségével visszaszerezte őket.

A sün ezenkívül még számos mítosz népszerű hőse. Valamennyiben okossága és sértődöttsége a legjellemzőbb tulajdonsága, amelyeket a főisten kihasználva nagy gondtól szabadítja meg az emberiséget.

b) Gunig Sara nohoj (Gunig sárga kutya)

Feltehetően a vízi kánok kutyája, mert a hősénekek tanúsága szerint kizárólag a Sárga-tenger partján tartózkodik. A hős, amikor a kán lányának a kezéért harcol, gyakran kapja azt a megbízatást, hogy hozza el a kutyát a káni udvarba. Feladatát az égi kovácsok által kovácsolt lánc vagy nyakörv segítségével teljesíti, s a kutya is a barátságába fogadja.

c) Abarga Zagahan (Az óriási hal)

A tengerben él, nevének emlegetésén kívül alig esik szó róla.

d) Abarga mogoj (Az óriási kígyó)

Az óriáskígyó egyértelműen gonosz, nem tévesztendő össze a vizek kánjaival, vagy a vizekben élő sárkányokkal. Kíméletlen harcot folytat a *garuda* madár ellen, meg akarja ölni annak fiókáit, akiket a hős ment ki a kígyó kezéből.

e) Han Herdig, Garuda (Az óriási madár)

Az indiai mitológiából érkezett (legalábbis a neve), s a kígyóval folytatott küzdelme is az indiai mitológiából származik (*garuda* és a nágák küzdelme). Valószínű, hogy a buddhizmus előtti mongol mitológia is ismerte az óriási, mitikus madár alakját, amelynek természetesen még nem *garudi* vagy ennek torzított formájaként *herdig* volt a neve. Később aztán ez a madáralak összeolvadt a garudával, s ma már lehetetlen megkülönböztetni őket.

Hellyel-közzel előfordulnak még a mítoszokban egyéb állatalakok is vagy mitikus állat-ember kombinációjából származó lények (*hun zagahan*) a halember, ezek azonban részben már a mesék világába tartoznak, részben pedig - éppen az előbb említett, igen ritkán előforduló sellőszerű lény - idegen, ez esetben orosz hatásnak köszönhetik létüket.

A halász-vadász társadalom mitológiája meglehetősen szegényes állatfigurákban, ami azt jelenti, hogy a tériomorf elképzelések az általunk vizsgált mítoszok keletkezésének az idején már jórészt ismeretlenek voltak.

14. A mítoszok egyéb ártó lényei

Az ártó lények inkább a mesékhez kapcsolódó hiedelemvilág alakjai, mivel azonban a mítoszokban is helyel-közzel előfordulnak, futólag érintjük őket.

a) *Mó sovó (rossz madár)*

A rossz vagy gonosz madár tulajdonképpen vámpír, aki az erdők mélyén a vadászokra les. Hosszú réz vagy csont csőrével kiszívja a vért az alvó vadászból, egyébként gyönyörű, arcát kendőjével takaró lány alakjában szokott megjelenni.

Gonosz madárrá az a haldokló és később meghaló fiatal lány válik, akinek az apja a lány agonizálása közben tűzszerszámot szorít annak kezébe, vagy akinek a temetésekor az apja tűzszerszámot dob a sírjába.

b) *Ada*

Kisalakú, nagyszájú lények, gyakran változnak gyermek vagy kutya alakjába. Többnyire gonoszak, az újszülött csecsemőket falják fel.

c) *Dahul*

Láthatatlan lelkek, szegény emberek, szüzek vagy fiatalasszonyok válhatnak haláluk után dahullá. Betegséget bocsátanak áldozatukra.

d) *Solmo (simnusz)*

Láthatatlan, kísértetszerű alakok, Eszege Malán szolgálatában állnak, őket küldi az isten a sündisznó, Zarja Azarga kihallgatására.

e) *Uhani bohodoj (vízikísértet)*

A vizekben él és a halászokat húzza le magával a vizek mélyére. A kék foltok, amelyek a vízbe fúltakon láthatók a vízikísértetek fojtogató szorításának a nyomai.

A mongol hiedelemvilágban gyakran szerepelnek még egyéb szörnyalakok pl. *mangadhajok* (sárkány); ezek mitológiai származása bizonytalan, s bár keletkezésükből nem lehet esetleges mitológiai hatást kizárni, mégis inkább a hősepika körébe tartoznak.

15. Kozmogóniai és antropogóniai mítoszok

A kozmogóniai mítosz a világ teremtését, az antropogóniai mítosz pedig az ember keletkezését s a földön való megjelenését magyarázza. Az ilyen mítoszok, bár ismertek a halász-vadász mongolok körében, nem örvendenek nagy elterjedtségnek. Alig néhányat ismerünk csak, s ezek is többnyire idegen hatásra keletkeztek, vagy egyszerűen más mitológiákból érkezett jövevények.

Egy már ismertetett mítosz szerint *Eszege Malán* alkotta volna a világot még akkor, amikor mindenütt sötétség és hallgatás uralkodott. Felvett valahonnan egy marék földet, kipréselte belőle a vizet, így megalkotva a napot, majd egy másik marék földből a holdat. Azután megalkotta a földet, élőlényekkel népesítette be, s felállította az emberek és az istenek rendjét.

E mítosz feltehetően kései, keresztény hatásra keletkezett. Részben a földből való teremtes motívuma, részben pedig az égitesteknek élettelen lényekként való elképzelése nem jellemző a mongol mitológiára és a mítoszok fejlődésének egy későbbi monoteista szakaszára enged következtetni (a legfőbb teremtető isten fogalma).

Más kozmogóniai és antropogóniai mítoszok viszont *erőteljes buddhista* hatásról árulkodnak.

„Korábban nem volt semmi a világon, csak a víz. Három isten volt akkor; *Eszege Malán*, *Majdan burkán* és *Sibegeni burkán*. Ők hárman megpillantottak a víz felszínén egy vadkacsát és megkérték, hogy hozzon fel egy darab földet a víz fenekéről. A kacsá le is bukott a víz alá, s csőrében fekete földet, körmei között pedig vörös agyagot hozott. Akkor az istenek e kétféle földet szétszórták a víz tetején megalkotva a szilárd szárazföldet, amelyen fák és füvek nőttek.

Ezután megteremtették az embereket, akik szőrrel voltak borítva. Miután az első emberpárt létrehozták, vitában törtek ki, hogy kit érjen a megtiszteltetés, életre keltetni őket. Hosszas veszekedés után abban állapodtak meg, hogy nyugovóra térnek, de lefekvés előtt mindegyikük egy edényt helyez fekvőhelye elé, benne pedig gyertyát gyújt. Akinek az edényében még reggel is ég a gyertya, s mellette egy virág virágzik, az teremtheti élővé az embereket.

Az éjszaka kellős közepén *Sibegeni burkán* felébredt, s csodálkozva látta, hogy egyedül *Majdari* edényében ég a gyertya, s az ő edényében nyílt virág. Erre csendesen, nehogy a többiek felébredjenek, kicserélte az edényét *Majdarié*-val, majd visszafeküdt aludni. Másnap aztán az egyezés szerint neki jutott az emberek felélesztésének a tisztessége.

Majdari azonban, akit *Sibegeni* becsapott, nem nyugodott bele a csalásba, s varázsereje segítségével értesült az éjszaka történeteiről. Akkor aztán első haragjában megátkozta az embereket: - Mivel *Sibegeni* buddha becsapott engem, legyenek az emberek is csalók valamennyien!

Ezután két buddha felrepült az égbe, *Sibegeni* életet lehelt az emberpárba, majd melléjük állított egy kutyát, hogy őrizze őket, ő maga pedig eltávozott.

Távozása után röviddel megjelent az ördög (*sidher*), s a hideg tél ellen prémbundát ígért a meztelenre teremtett kutyának, ha közel engedi az emberekhez. Amikor az ostoba kutya hallgatván az ördög ígéreteire, engedett a csábításnak, az ördög leköpte az embereket és elmene-kült.

Buddha ezután hamarosan visszaérkezett az égből, s értesült róla, hogy mi is történt. Haragjában megátkozta a kutyát, hogy ezentúl legyen az emberek szolgája, táplálkozzék csontokkal és azokkal a maradékokkal, amit a jurtákból kidobnak. Az emberekről pedig lenyírta a szőrt, kivéve a hajukat.”⁴⁸

Néhány más mítoszban is, ehhez hasonlóan, az isten (teremtő-isten) és az ördög párviadala zajlik, amelynek szenvedő alanya az ember, hiszen az ördög praktikája valamilyen módon mindig az embernek okoz bánatot.

Ez utóbbi mítoszokon erős buddhista hatás érezhető. Maguk az istenek is - pontosabban buddhák! - *Eszege Malánt* kivéve a buddhista-lámaista panteon alakjai, s a mítosz cselekménye is a buddhista kozmogóniai mítoszok némiképpen felhígult változata.

⁴⁸ W. SCHMIDT, i. m. 205.

A mítosz érdekessége még - s erre a szintén szinkretikus monguor mítosz ismertetésénél látunk példát - Sakjamuni buddha háttérbe szorítása Maitreja mögött. Sakjamuni még a csalástól sem riad vissza, hogy az emberiség teremtményének a szerepében tetszelegjen, s az ő hibája nyomán válnak teremtményei örökletesen hibás jelleműekké.

A jelenségre a buddhizmus adja meg a választ, mert valóban egyes irányzataiban, ill. korszakaiban Maitreja szerepe jelentősen kidomborodott, míg Sakjamunié háttérbe szorult: A monguor mítosz is ilyen irányzatú buddhista mítoszok lecsapódásai következtében jött létre.

A buddhista indíttatású mítoszokban ritkábban ugyan, de találunk olyanokat is, amelyek abból a korábbi korból származnak, amikor az istenek szétválása tehető (a nemzetségi társadalom bomlásának idejére).

„Kezdetben csak istenek voltak a világban, gonoszak és jók. A gonoszak születtek korábban (!), a jók csak azután. Az embereket a nyugati, jóindulatú istenek teremtették. Kezdetben az istenek teremtményei boldogan éltek, nem ismertek gondot és bánatot. A gonosz istenek tevékenysége következtében aztán egyszerre csak betegségek jelentek meg közöttük, s a halál is gyakran elragadta őket.

A nyugati istenek akkor gyűlést tartottak a csillagokon, s elhatározták, hogy leküldenek valakit a földre megsegíteni az embereket. Ki is választottak e feladatra egy, a keleti istenektől származó, de a nyugatiak szolgálatában álló sást, akit az első sámánnak jelöltek.

A sas leérkezett a földre, segített is elűzni a gonosz lelkeket és a betegségeket, de az emberek mégsem hittek neki. Egyszerű madarat láttak csak benne, a szavát sem értették, hiszen madárnyelven beszélt, így a tanácsait sem tudták megfogadni.

A sas ekkor visszarepült az égbe, s kérte az isteneket, hogy vagy egy élő burjátot tegyenek meg sámánnak, vagy neki adjanak emberi hangot, hogy az emberek megérthessék a tanácsait.

Az istenek elgondolkoztak a dolgon és az első lehetőség mellett döntöttek: megállapodtak, hogy az első ember, akivel a sas a földön találkozik, lesz az első sámán. A sas akkor visszatért a földre, s mindjárt egy asszony akadt az útjába, aki egy fa alatt aludt, mivel elhagyta a férje, és nem volt hova mennie.

A sas odaszállt az alvó asszonyhoz és közöszült vele. Később aztán a már teherben lévő nő visszatért a férjéhez, és attól a naptól kezdve megszűnt a háborúság közöttük.

A keleti, gonosz istenek megneszelték azonban a dolgot, s egy gonosz *solmot* küldtek a földre, hogy az anyát és gyermekét elveszítse. A solmo szép fiatalasszonnyá változott, s megkísérelte szépsége és kíváncsisága segítségével a férfi szívét elhódítva annak feleségét és a születendő gyermeket elűzetni.

Amikor a gonosz terv már részben sikerült, a sas ismét visszatért a földre, s a solmot a tengerbe vetette, mire a béke újra visszatért a házaspár házába. Később született gyermekük, Mörgön Hara lett aztán a legelső sámán, aki képessé vált messzire üzni a rontó lelkeket.”⁴⁹

A mítoszban a nyugati, azaz jóindulatú istenek teremtik az embereket és határozzák meg a világ, azaz az istenek rendjét. Buddhista befolyás nem érződik rajta, tehát a Bajkálon inneni mongol mítoszok középső, buddhizmus előtti rétegéhez tartozik, míg a mítoszok harmadik, ősi rétegéből származó kozmogóniai vagy antropogóniai mítoszok egyelőre hiányoznak.

*

⁴⁹ W. SCHMIDT, i. m. 218-219.

Az elmondottakból kirajzolódott előttünk egy, a nemzetségi társadalom bomlását és az osztálytársadalom kialakulását tükröző mitológia, archaizmusával, neologizmusával és szinkretikus formáival együtt. A burját mitológiából jellegzetes politeista világ tárul elénk, amely bizonyos, a monoteizmus felé mutató tendenciákkal is rendelkezik. Ez a társadalom azonban - mivel fejlettsége jelentősen elmaradt szomszédai mögött -, soha nem tudta elérni a monoteista mitológia fokát, hanem a politeizmus formáit megőrizve jutott olyan fontos gazdasági-társadalmi változások korába, amely a mitológiát a szép és őrizésre méltó hagyományok világába utalja, s amely a boldogságot és az emberhez méltó életet már a földi világon keresi és valósítja meg.

II. A nagyállattartó lovasnomád mongolok mitológiája

A nagyállattartó lovasnomád törzsek területe a Bajkál-tó keleti partjaitól a Sárga-folyóig terjed. Ezeken a területeken hajtották az időszámításunk szerinti második évezred kezdetétől fogva a mongol nyelvű lovasnomádok nyájaikat, s alkottak a XIII. század első felében hatalmas világbirodalmat.

A XIII. század a lovasnomádok társadalmi életében döntő fordulatot hozott. A nemzetségi társadalom óhatatlanul bomlásnak indult, vagy jobban mondva a már felbomlóban lévő nemzetségi társadalom bomlása felgyorsult, s igen rövid idő alatt - néhány évtized - az osztálytársadalomnak egy olyan sajátos formája alakult ki, amelyet nomád feudalizmusnak nevezünk.

A nomád feudalizmus jellegzetesen agresszív társadalmi forma, lényegéhez tartozik a hódítás, a környező, nagyobb fejlettséggel rendelkező, többnyire földművelő népek gyakori kifosztása, javainak az elrablása.

Az állandó külső expanzió, a rablóháborúk, erős és ütőképes hadsereget követelnek meg, amely képes a nálánál jóval magasabb fejlettségi fokon álló társadalmak hadseregét legyőzni, s az általuk védelmezett rendet a hatalma alá gyűrni.

Ez a félelmetes és legyőzhetetlen hírében álló hadsereg azonban csak a törzsi és nemzetségi viszonyokat megszüntetve tud igazában funkcionálni. Csak akkor, amikor a hadsereg kisebb-nagyobb pozícióiba az arra rátermettek és nem a nemzetségek, törzsek örökletes vezetői kerülnek, akik nemzetségük vezetőjeként, elsősorban annak az érdekeit szem előtt tartva, szembeszegülhetnek a központi utasításokkal. Csak a központilag irányított, a nemzetségi-törzsi érdekeket háttérbe szorító, vakfegyelem által kordában tartott hadsereg lehetett képes megfelelni az előtte álló feladatoknak.

Dzsingisz kán egyik igen nagy érdeme feltétlenül abban keresendő, hogy megértette a nemzetségi-törzsi viszonyok felszámolásának a szükségességét, s végre is hajtotta azt. A nemzetségek és törzsek helyére katonai egységek kerültek, s az egész társadalom építménye ezt a katonai mintát követte.

Természetes azonban, hogy a néhány évtized alatt a nemzetségi társadalom *teljes* felszámolása nem tudott végbemenni. A világbirodalom bukása után még sok évszázadon át megmaradtak itt-ott a nemzetségi társadalom maradványai, amelyek túléltek a történelem viharait. Nagyjából és egészéből azonban a XIII. században végbement a nemzetségi társadalom felbomlása, s helyét a nomád feudalizmus foglalta el.

A nomád feudalizmus gazdasági alapját az állat- majd a földtulajdon alkotja. A társadalmi hierarchia legmagasabb pontján, a csúcson a kán vagy nagykán áll, aki a legfőbb polgári és katonai hatalom, alatta a káni család, a rokonok, a nagy katonai egységek - *tümenek* - vezetői, majd a kisebb egységek parancsnokai. A korábbi időkben a régebbi nemzetségek, törzsek vezetői gyakran még megőrizték előkelőségüket, és az új rendszerben is vezető pozícióba kerültek, ez a jelenség azonban nem volt általános, sőt később éppen ellenkező tendenciák érvényesültek.

A világbirodalom bukása után a feudalizmus fennmaradt ugyan, de változtatott kizárólagosan militarista jellegén. A sajátos viszonyoknak megfelelően megtartotta nomád formáját, elveszítette viszont katonai jellegét, s a letelepült országok feudális társadalmaihoz hasonlóan belső problémák felé fordult.

A társadalom anyagi alapját s a kisebbség viszonylagos jólétének a forrását elsősorban a társadalom alsó osztályának a kizsákmányolása jelentette, nem a külső expanzió. A militarista jelleg részleges megszűnése azonban csak növelte a belső kizsákmányolást, hiszen az expanzió elmaradása miatti termékkiesést a kizsákmányolt osztályok minél intenzívebb megnyomorításával lehetett csak úgy-ahogy pótolni.

E társadalmi forma talaján természetesen másfajta elképzelések születtek az emberek tudatában, mint a nemzetségi forma idején. A nemzetségi társadalom „primitív” elképzelései helyére a megváltozott viszonyok tudati tükröződései léptek. A nomád feudalizmus győzelmet aratott az istenek világában is, s ahogy a földön megszűnt a sok, istenként tisztelt nemzetség vagy törzsfő hatalma, úgy az égben is, egy isten kiemelkedett a többiek közül, míg azok reménytelenül a háttérbe szorultak. Később tovább csúsztak a lejtőn, s isteni mivoltukat is elvesztve jelentéktelenebb vallási figurákká váltak, s az egy isten mögött vagy alatt pozíciójukat veszítve tengődtek.

A nemzetségi társadalomban élő, Bajkálon inneni mongol törzsek és a nomád feudalizmusban élő népek mitológiája között tehát az első nagy különbség a társadalmi különbségekből vezethető le. Ezek szerint a nemzetségi társadalomban élő mongolok mitológiájából szervesen fejlődött volna a lovasnomádok mitológiája, s a két mitológia általában a mongol mitológia fejlődésének két fázisát jelentené, s a nemzetségi mitológia sok istene közül kellett volna kiemelkednie annak a főistennek, aki a lovasnomád mitológia egy istenévé vált. De valóban így történt-e, valóban szerves folytatása-e a lovasnomádok mitológiája a nemzetségi társadalom halász-vadász törzsei mitológiájának? A kérdésre határozott nemmel kell válaszolnunk!

Hogy a kérdést megértsük, kissé részletesebben kell foglalkoznunk a mongolság eredetének a kérdésével. Anélkül, hogy hosszabb fejtegetésekbe bocsátkoznánk, el kell mondanunk, hogy a mongolság kialakulása két egymástól különböző földrajzi környezetben, nem azonos módon ment végbe. A történettudomány, régészet stb. mégsem tud egyértelmű és világos választ adni a mongolság kialakulását érintő alapvető kérdésekre, de az ismert anyag alapján néhány lényeges kérdést azért körvonalazhatunk.

A Bajkál-tó nyugati partján már jóval az első ezred fordulója előtt, sőt többszáz évvel ezt megelőzően erdei népek éltek, akik halászáttal, vadászattal és gyűjtögetéssel foglalkoztak. Etnikai és nyelvi összetételük nem ismert, de feltételezhetjük, hogy részben török, részben talán finnugor, valamint ősi paleoszibériai népek leszármazottai keveredtek egymással. Talán az első évezred közepe táján jelentek meg közöttük a burjátok ősei, akik már mongolul beszéltek, s velük összeolvadva részben asszimilálták, részben magukba olvasztották őket. Mindenesetre a mongol nemzetségek magukba olvasztották az itt élő népek ősi kultúráját, s a magukkal hozott hiedelemvilággal egyesítve kialakították a Bajkálon inneni halász-vadászok megközelítően azonos mitikus elképzeléseit.

A Bajkáltól nyugatra eső mongol népek mitológiája tehát nem valamiféle sajátosan mongol hiedelemvilágban gyökerezik, hanem Belső-Ázsia ősi, halász-vadász, nemzetségi társadalomban élő, különböző nyelvű népeinek szellemi kultúrájára, képzeletvilágára épül, amelyben - bár még ez a kérdés egyáltalán nincs tisztázva - megtalálhatók az ősi paleoszibériai, török, sőt talán finnugor népek mitikus elképzeléseinek a töredékei is.

Ugyanakkor a lovasnomád mongolok megjelenése a történelem színpadán a Bajkáltól keletre, az Orhon és a Szelenga, az Onon és Kerülen folyók környékére tehető. Mindenesetre már az első évezred derekán a mongolok ősei - így a kitajok is - lovasnomádok voltak, akik bárhonnan is származnak - beleértve az északi tajgaövezetet is -, megjelenésükkor már itt élő ugyancsak a nemzetségi társadalom bomlásának időszakát élő, vagy már azon túljutott lovasnomádokra telepedtek rá, olyanokra, akik korábban már birodalmat alkottak, amelyben ugyancsak végbement a nomád feudalizmus részbeni kialakulása, többé-kevésbé hasonló

formában, amint az a mongoloknál néhány száz évvel később történt. Az itt élő népekre telepedő mongolok tehát nem ugyanazokkal a mitikus elképzelésekkel találkoztak, mint azok a mongolok, akik a Bajkáltól nyugatra eső vidékeken telepedtek le. A Bajkáltól keletre megjelenő mongolok nem a nemzetségi, halász-vadász társadalom mitológiáját fejlesztették tovább, hanem átvették egy fejlettebb társadalom életformájával együtt annak mitikus elképzeléseit is, mert hiszen világos, hogy a Belső-Ázsiában egymást követő pásztortársadalmak a nagyállattartó lovasnomád gazdasági formát, a hadszervezetet stb. nem egymástól függetlenül találták fel újra meg újra, hanem egymástól vették át. A valaha fennállott nomád birodalmak bukása után a birodalmat alkotó egyedek továbbra is régi helyükön maradtak a pusztán, s szolgálivá vagy segítőivé váltak őket megdöntő új uraiknak. S bár a birodalmuk nyomtalanul vagy kevésbé nyomtalanul eltűnt, az évszázadok során kifejlesztett kultúra nem veszett el, hanem tovább élt és fejlődött az új birodalom kebelében, esetleg más etnikumú és nyelvű népek körében.

Így a mongolság is felvette elődeik - hunok, türkök, kitajok? - kultúrájának elhullajtott és a pusztán maradt darabjait, s ezek segítségével alakította ki a megváltozott életformának megfelelően új elképzeléseit a világról, s ezeket az elképzeléseket vetítette át megváltozott formában a túlvilágra.

Ezért a nemzetségi társadalom és a nomád feudalista társadalom mongoljainak a hiedelemvilága sohasem is volt egységes, az egyik nem következik szervesen a másikból. Mindegyik egy másik típusú, ősi, belső-ázsiai kultúrából táplálkozik, s e kulturális kontinuitás vizsgálata elengedhetetlen feladat a belső-ázsiai mitológiai rendszerek kutatói számára.

A két, egymástól független eredet azonban nem jelenti azt, hogy ne lennének közös vonások a két mitológiai rendszer között. A nemzetségi társadalom és a nagyállattartó feudalista társadalom mongoljai között évszázadokig fennálló kapcsolatok következtében a két hiedelemvilág szoros kapcsolatba került egymással, s lovasnomád közvetítéssel pl. a buddhizmus számos eleme behatolt a burját mitológiába, ugyanakkor a burját mítoszok sok eleme található a lovasnomádok mitológiájában is. A két nagy rendszer azonban alapvetően különbözött egymástól, s ezt a különbséget az évszázadokig tartó expanzió, migrációk stb. sem voltak képesek áthidalni.

Súlyos problémát jelent a lovasnomád mitológia kutatója számára a buddhizmus megjelenése. A buddhizmus a XIV. századtól kezdve igen erős hatást gyakorolt a korai mongol mitológiára, amelyről, mivel már a bevezetőben megemlékeztünk, helyütt csak röviden szólnunk.

Bár kétségtelenül súlyos problémát jelent a lovasnomád mitológia kutatója számára a buddhizmus, bizonyos jelenségek ugyanakkor meg is könnyítik a dolgát.

A Bajkálon inneni mitológia kutatásával kapcsolatban részben érintettük, hogy roppant nehézséget jelent az írásos emlékek hiánya. Az itt élő mongol nyelvű népekről, ill. ezek hiedelemvilágáról az első feljegyzések a XVIII. századból származnak, és ezek sem valami bőbeszédűek. Lényegében csak a XIX. századtól vannak bővebb feljegyzések a burjátok társadalmi berendezkedéséről és hiedelemvilágáról.

A nagyállattartó lovasnomádok esetében valamivel szerencsésebbek vagyunk. Kutatásainkat korabeli utazók feljegyzései mellett eredeti dokumentumok is elősegítik.

Ismeretes, hogy a XIII. században Belső-Ázsiában kialakult nagy lovasnomád birodalom magára vonta az európai államok és az egyház érdeklődését is. Az európai uralkodók szövetségesnek szerették volna megnyerni a roppant erejű nomád birodalmat ellenségeik ellen, az egyház új bárányokat akart a nyáj számára, vagy az elveszett, de a legendákban mindegyre feltűnő János pap országát kereste a mongol birodalomban. Egyházi és világi követek igyekeztek a nagykanok udvarába különböző, de leginkább hírszerzői és térítői megbízással, s

igyekeztek a kánok jóindulatát megnyerni uraik számára. Ezen utazások nyomán aztán útleírások és követjelentések születtek, amelyekben az utazók - Marco Polo, Piano Carpini stb. - leírják, ki-kí tehetségéhez mérten, az ismeretlen ország sajátosságait s ezek mellett az itt élő népek hitvilágának egyes általuk megismert vagy annak vélt jelenségeit is. Ezekből a korabeli útleírásokból, ha nem is nagyon gazdag, de valamelyest eligazító anyag tárul elénk a mongol hiedelemvilágot illetően.

Forrásaink másik csoportját az eredeti mongol lejegyzések, írások alkotják. Tudjuk, hogy Dzsingisz kán uralkodása idején és az azt közvetlenül követő időkben többféle írás is keletkezett a mongolok között, s ezek egyike - az ujjur-mongol írás - a mai napig is használatos. Az írás megjelenése után röviddel felvirágzott a krónikairódalom, levelek és feljegyzések, költemények és gazdasági természetű okmányok kerültek feljegyzésre, amelyek közül sok szerencsére napjainkig megőrződött.

E két típusú forráscsoport után már, hozzátartozva a késői évszázadokban gyűjtött anyagot, némiképpen betekintést enged a lovasnomád mongolok buddhizmus előtti hiedelemvilágába.

1. Az Örökkévaló Kék Ég

A nagyállattartó lovasnomádok ősi hiedelemvilágának a nyomait a már említett és részben ránk maradt korabeli dokumentumokban lelhetjük fel. Igaz, hogy ezek a források a hiedelemvilágot illetően meglehetősen szűkszavúak - hiszen egészen másfajta indítekből születtek -, mégis, akarva-akaratlanul, megőrizték az ősi mongol hitvilág számos emlékét.

A dzsingiszida világbirodalom kialakulásának a kezdeteire nézve, legfontosabb emlékünkhöz A mongolok titkos története.⁵⁰ A mongolok titkos története történeti krónika, amely leírja Dzsingisz kán származását, hányatott gyermek- és ifjúkorát, szegénysorból való felemelkedését, a birodalom kialakítását és a hódításokat. Feltehetően Dzsingisz kán halála után nem sokkal, tehát 1227 után keletkezett.

A mongolok titkos története bár alapjaiban történeti krónika, mégis, a belső-ázsiai krónikákra jellemző sajátos műfajt képvisel. Nem az európai krónikák száraz vagy kevésbé száraz stílusában adja vissza az eseményeket, hanem a korabeli művészeti műfajok szinte valamennyi produktumát beledolgozta az ismeretlen szerző; hős- és történeti-ének részleteket, lírai dalokat, szólásokat, mondásokat stb. A mongolok titkos történetét olvasva képet kaphatunk a mongolság XIII. századi folklórműfajairól is.

A felmerülő kérdésre, hogy ti. a történeti krónika miért olvasztotta magába a folklór alkotások ilyen nagy tömegét, a válasz nem egyszerű. Mindenesetre az tény, hogy a krónika megalkotásának az idején még nem alakult ki a mongol társadalomban az az Európára jellemző krónikás réteg, amely az eseményeket arisztokratikus távolságból szemlélte, s amely magát igen messzire tartotta a nép egyszerű gyermekeitől. Az ilyen krónikások tüzzel-vassal irtották a „regösök csacska énekeit”, s a pogányság szellemi maradványának tartották őket.

A XIII. századi mongol társadalomban a krónikaírás tudománya még azoknak a kezében volt, akik maguk is közvetlenül a nép, az egyszerű katonák közül származtak, s a krónikák megírását szinte parancsba kapták uraiktól. Mivel ők is a nép gyermekei voltak s ugyanakkor semmiféle Európára jellemző vallási kényszer nem nyomasztotta őket, természetes, hogy a korabeli folklór általuk ismert minden alkotásával igyekeztek színesíteni a történeti krónika rideg eseményeit.

⁵⁰ LIGETI LAJOS, A mongolok titkos története. Budapest 1962.

Sajnos a hiedelemvilág terén igen szűkszavú A mongolok titkos története. Tekintettel arra, hogy a mű megírásának az oka dinasztikus érdekekben keresendő, s a szerző mindenben Dzsingisz kán szerepét igyekszik kiemelni, kevés hely vagy idő jutott számára a főszereplő személyes érdemei, az események menete, a hadseregvezet kiépítése stb. mellett a hitvilág jelenségeivel is foglalkozni.

A krónikát olvasva azonban mindegyre világosabbá válik előttünk, hogy a XIII. századi nagyállattartó lovasnomád mongolok mitológiájában a legfontosabb szerepet az Örökkévaló Ég vagy Örökkévaló Kék Ég töltötte be.

Anélkül, hogy a kérdéssel bővebben foglalkoznánk, megemlítjük, hogy az Örökkévaló Kék Ég tisztelete általánosan ismert a nagyállattartó lovasnomád társadalmak körében. Szinte valamennyi ilyen társadalomban dívott az Örök Ég kultusza, részben mint egyetlen isten, részben pedig mint az egyik főistené. A mongolok tehát nem maguk alakították ki az ég kultuszát, hanem másoktól vették át, esetleg némiképpen átalakítva, azoktól a törzsektől vagy törzsek maradékaitól, akik hosszú évszázadok óta legeltették nyájaikat a Bajkál keleti partja és a Sárga-folyó között elterülő füves pusztaságokon.

A híres orhoni türk feliratokban is gyakorta előfordul a Kék Ég neve, pedig e feliratok többszáz évvel a mongolok megjelenése előtt keletkeztek. Az Örökkévaló Kék Ég kultusza Belső-Ázsia lovasnomád népeinek az ősi kultúrájához tartozik, s sértetlenül áthaladva az évszázadokon, megőrződött egészen a XIII. századig, hogy aztán bizonyos utalások formájában bekerüljön A mongolok titkos történetébe is.

A mongolok titkos történetének a tanúsága szerint Dzsingisz kán hitte, hogy tevékenységével *küldetést teljesít*, az Örökkévaló Kék Ég szemelte ki a feladatra, hogy a szétszórt és egymással marakodó mongol népeket hatalmas, a világot meghódító birodalomban egyesítse. Hitte, hogy az Örökkévaló Ég védelme alatt áll, s ha veszélybe került, az Örökkévaló Ég örködött felette, óvta, figyelmeztette.

Ifjúkorában, amikor még szegény sorban élt és Temüdzsin névre hallgatott, gazdag rokonai félvén a bosszújától, amiért apja halála után szegénységbe taszították, elhatározták, hogy elfogják és fogolyként magukkal hurcolják. Temüdzsin azonban megneszelte a dolgot, s egy sűrű erdőbe menekült üldözői elől.

„Temüdzsin három éjszakát töltött az erdő sűrűjében, ekkor elhatározta, kimegy belőle. Amikor lovát maga után vezetve megindult, nyerge megoldódott, és lezuhant a lóról. Vissza ment, és látta: lezuhant a nyereg, bár a sügyellő meg a hasló szorosra volt csatolva. A hasló hagyján, de hogyan oldódhatott meg a sügyellő? *Csak nem az Ég intése?* - gondolta. Vissza ment, és még három éjszakát maradt. Amikor újra kifelé indult, a sűrű bejáratánál akkora kő zuhant eléje, mint egy fehér sátor, és a bejáratot eltorlaszolta. *Csak nem az Ég intése?* - mondotta. És megint még három éjszakát maradt.”⁵¹

Temüdzsin vakon hisz az Ég figyelmeztetésének, s a krónikából kivehetően azért is fogják el végül ellenségei, mert nem hallgatott az Ég szavára, s a figyelmeztetés ellenére kijött a menedéket nyújtó sűrűségből.

Élete végén a tangut nép ellen viselt hadjárat idején, amikor már halálos betegen vezeteti harcba seregeit, gyakran hivatkozik az Örök Égre, mint akitől hatalmát és küldetését nyerte.

„Jómúltkor ezt mondtad, Burkan: Mi, a tangut nép, a jobbszárnyad leszünk. E szavaidra akkor ezt a kívánságot juttattam el hozzád: a szartaul nép nem hajlott a szavamra, ezért most ellene vonulok. Burkan, te nem tartottad meg a szavadat, nem küldtél csapatokat, sőt sértő szavakat

⁵¹ LIGETI LAJOS, i. m. 23.

üzentél. Másfelé volt dolgom, úgy gondoltam hát, majd később számolunk. Hadra keltem a szartaul nép ellen, s az *Örökkévaló Ég pártfogásába vett*, törvényes uralmam alá hajtottam. Most aztán eljöttem, Burkan, hogy leszámoljak veled... Hát ebből elég! Mikor ezek ilyen fennhéjázó szavakat engednek meg maguknak, hogyan fordulhatnánk vissza? Ha belehalok is, de a fennhéjázó szavakkal szembenézek. *Örökkévaló Ég, légy a tanúm!*... Amikor megindultam a tangut nép ellen, hogy leszámoljak vele, útközben, mikor Arbuka vadlovaira vadásztam, akkor te voltál az, Tolun, aki életemért aggódva azt javasoltad, hogy gyógyítsák meg beteg testemet. Az ellenség mérgezett szavára jöttünk ide, az *Örökkévaló Ég erőnket megnövelte*, kezünkre juttatta őket, s bosszúnkat megbosszultuk.”⁵²

A mongolok titkos történetében még több alkalommal is előfordul az Örökkévaló Ég nevének az említése. Minden egyes alkalommal mint a legfelsőbb és egyedülálló lény, a legnagyobb hatalom szerepel, akinek alá van vetve minden, aki képes a földiek útjait és cselekedeteit szabályozni, előre eldönteni népek és birodalmak sorsát, kiválasztottjait leküldve a földre azokon keresztül érvényesíteni akaratát.

A titkos történetben tehát Dzsingisz kán az Örökkévaló Ég küldöttjének tartja magát, ha úgy tetszik kultúrhérosznak, isteni eredetű uralkodónak, akinek a feladata a földön az Örökkévaló Ég által helyesnek és megfelelőnek tartott rend bevezetése. Ez a rend pedig nem lehet más, mint az abszolutista egyeduralom. Ahogy egyetlen uralkodó van az égben, egyetlen uralkodónak kell lennie a földön is! Ez a felismerés határozza meg Dzsingisz kán kapcsolatát az Örökkévaló Éghez.

Ugyanakkor a kán alázatos szolgája is az Égnek. Ha az Örökkévaló Ég hatalma segítségével megmenti üldözőitől, hálatelt szívvel mond érte köszönetet:

„Megvárta Temüdzsin, míg a merkitek jó messzire eltávoztak, ekkor lejött Burkan hegyéről, s öklével mellét verdesve így szólt:

Hallása mint menyété,
Hölgymenyété a látása,
Bőrömet ím megmentettem,
Békós lóval szarvasnyomon lopakodtam,
Szilfavesszőből
Szárnyéket raktam össze,
Burkan hegyén bujdokoltam,
Burkan-kaldun tetűnyi életem megóvta.
Egyetlen életemért rettegve,
Egy szál lóval jávornyomon nyargalásztam,
Kunyhót raktam nyírfaágból,
Kaldun-Burkan tetűnyi életem megóvta.

(Képes Géza fordítása)

De megriadtam én! Burkan-kaldunnak ezentúl minden reggel áldozatot mutatok be, minden-nap imát mondok hozzá: ezt ivadékim ivadékai is jól véssék eszükbe! Szólt, és szembefordult a nappal, övét nyakába akasztotta, süvegét kezébe lógatta, öklével mellét verdeste és kilencszer leborult a nap felé, áldozatot mutatott be, s imát mondott.”⁵³

Az idézett részben nem esett ugyan szó az Örökkévaló Égről, azonban talán mégsem valami-féle napkultusz maradványával állunk szemben, hanem a szokásos tiszteleti formával, amely az Örökkévaló Égnek való köszönetet hivatott kifejezni.

⁵² LIGETI LAJOS, i. m. 128-129.

⁵³ LIGETI LAJOS, i. m. 29.

Nem valószínű, hogy napkultuszról lenne szó, mert a napkultusz eleve ismeretlen a lovas-nomád mongolság körében. Soha egyetlen forrás sem említi, hogy a Nap valamiféle megkülönböztetett tiszteletnek örvendett volna. Ugyanakkor az Örökkévaló Égnek bemutatott áldozatok módja mindig a Nap jelé fordulás, azaz a Napot mint az Ég megjelenési formáját tisztelheték. A mongolok titkos történetében az Örökkévaló Égen kívül kizárólag a Földanya szerepel még mint megszemélyesített természetfeletti lény, akinek az alakjáról még később majd esik szó.

A mongolok titkos történetén kívül egyéb, korabeli források is az Örökkévaló Ég feltétlen és egyedülálló kultuszáról tanúskodnak.

Az 1246. évben Gűjük nagykán, Piano Carpini útján, levelet intézett IV. Ince pápához. Az egyébként perzsa nyelvű levélen mongol pecsét található a következő felirattal:

*Az Örökkévaló Ég
erejéből. A nagy mongol
birodalom tenger
kánjának a parancsa (ez). Ha a meghódított
vagy még lázadó
népekhez érkezik,
tiszteljék, féljék!*⁵⁴

Dzsingisz kán közvetlen leszármazottja Gűjük is, magát és birodalmát az Örökkévaló Ég akaratával hozza összefüggésbe; a dszingiszidák uralma tehát isteni eredetű.

A ránkmaradt emlékek másik csoportjába tartoznak a köfeliratok. Ezek a hatalmas feliratok - feltehetően Kínából kisugározva - a türk időktől kezdve nagy népszerűségnek örvendtek a pusztai népek körében, rajtuk örökítették meg kánjaik és főembereik vitézi tetteit, s sok esetben sírkőként is funkcionálhattak. Legtöbbször azonban csak egyszerű emlékoszlopok, hiszen a pusztai népek szemében a kő az az anyag, amely az idők végtelenségéig képes a hősök tetteit megőrizni, megóvni a feledéstől cselekedeteiket.

1340-ben emelte Arug, jünnani herceg, feliratát, amelynek kezdőformulája is az Örökkévaló Égnek az elmúlt évszázadok alatt sem csökkenő kultuszát mutatja.

*Az Örökkévaló Ég ereje által,
A kagán kegyelme által.
A mi szavunk, Arug, jünnani hercegé...*⁵⁵

Az Örökkévaló Ég kultuszának legkifejezőbb és legvilágosabb magyarázatát mégis az a levél adja, amelyet Argun, iráni mongol kán intézett IV. Miklós pápához az 1290. évben.

Korábban már említettük, hogy a pápaság igyekezett a maga számára megnyerni a nemrégiben felbukkant félelmetes erejű nomád birodalom jóindulatát. A feltűnő buzgalomnak tisztán politikai és áttételesebb formában egyházi okai is voltak. Az egyház igyekezett a még „hitetlen” tömegeket befolyása alá vonni, bevonni őket az anyaszentegyház kebelébe. Tették ezt annál is inkább, mivel ködös híradások terjedtek el Európa-szerte, hogy az új világbirodalom katonái keresztények, és ha nem is mind, de uralkodóik között többen is a Messiás hitén vannak.

⁵⁴ LOUIS LIGETI, Monumenta Linguae Mongolicae Collecta II. Monuments Préclassiques, 1. 20.

⁵⁵ LOUIS LIGETI, i. m. 59.

Ennek a kezdetben valószínűtlennek tűnő hírnek volt is némi reális alapja. A mongol birodalom egyes törzsei ugyanis, így a kereitek, nesztoriánus keresztények voltak, bár vajmi kevés közülük volt akár a pápasághoz, akár a római katolikus hithez.

Az első örömteli lelkesedést azonban hamarosan keserű kiábrándulás követte a pápai udvarban, amikor a követek jelentései alapján kiderült, hogy a dzsingiszidák birodalma egyáltalán nem azonos János pap országával, s hogy bár egyes törzsek vagy törzsi vezetők, sőt az uralkodó család egyes tagjai nesztoriánusok, de semmi közülük nincs a római kereszténységhez, s az új birodalom polgárai reménytelenül és megrögzötten pogányok.

A pápai udvar ekkor politikát változtatott. Követei útján arra próbálta rábírni az akkor már szétaprózódó birodalom uralkodóit, hogy hagyják el őseik hitét, s térjenek át Krisztus vallására.

A mongol vallás, amely rendkívül toleránsan viselkedett más hiedelmekkel szemben, kezdetben mereven ellenállt minden hódítási kísérletnek, s később, amikor már ellenállása megtörtött az őt körülvevő idegen etnikumú és vallású tengeren, akkor sem a kereszténység bírta rá saját maga megtagadására, hanem egy sokkal erőszakosabb és harcosabb vallás: az iszlám.

De az 1290. évben Argun iráni kán még így válaszol IV. Miklósnak a keresztény hitre térést sürgető levelére (Kara György fordítása):

„... Más népek, kik a maguk tanai, könyve szerint imádkoznak, hamisan imádkoznak. A Messiás tana, az Égnek áldozó, az az igazi. Most hát, ilkán, térj te is a Messiás hitére!» Így izentél.

Jó atyánkról és jó nagyanyánkról a Messiás hitének igazáért azt állítván, hogy keresztények voltak, ti többször is fordultatok hozzánk, küldtetek futárt és követet azzal, hogy a keresztény népeket bántódás ne érje.

Helyes, hogy azt mondd: vegyétek fel a kereszténységet! Mi azonban, Dzsingisz származéka, azt mondjuk, hogy csak az örök Égre tartozik, hogy a magunk mongol kedve szerint föl vesszük-e a keresztséget vagy sem.

Ti és a hozzátok hasonló, kik a keresztséget felvettétek, biztosan igaz szándékú, szeplőtelen emberek vagytok, és bizonyára nem másítjátok meg az örök Égnek és a Messiásnak vallását, parancsát.

De vajon másutt nincs-e sok olyan nép, mely az örök Eget elfeledte, annak parancsát megmásította, és hazugságban, rablásból él? Te pedig most mégis elmarasztalsz engem, csak azért, mert nem vettem fel a keresztséget. Hát nem úgy van-e, hogy az, ha valaki csak az örök Eget imádja és igaz szándékú, felér a kereszténység követésével?

Levelünket a tigris-év nyárelő havának újhold ötödikén írtuk, mikor Urumiban voltunk.”⁵⁶

A levélből is az Örökkévaló Égnek mint egyetlen istennek a kultusza tárul elénk. Anélkül, hogy vallásfilozófiai kérdésekbe belemennénk, le kell szögeznünk, hogy Argun kán, az Örök Eget a Messiás egyenrangú partnerének tartja, azaz egy monoteista vallás főalakját lényegében saját vallásának a főalakjával azonosítja. Sőt, tovább menve megkockáztatja azt a véleményét, hogy az Örök Ég imádata annyi, mintha más isteneknek is hódolnának, az Örök Ég tisztelete ugyanazt jelenti, mintha valaki felvette volna a kereszténységet.

Ezekből a sorokból már a regionális monoteizmus helyett az általános monoteizmus filozófiája tárul elénk, azaz az egyetlen teremtettenbe vetett hit, az egyedüli istenbe, aki a különböző népek között más és más néven szerepel.

⁵⁶ KARA GYÖRGY, A mongol irodalom kistükré. Budapest 1971. 34.

Az Örökkévaló Ég hitével kapcsolatban rendkívül érdekesek számunkra azok a források is, amelyek korabeli utazók, követek feljegyzéseit tartalmazzák.

1251 és 1259 között érte el Möngke nagykán karakorumai szállását Rubruk ferences rendi szerzetes, aki francia megbízatással érkezett a nagykán udvarába. Feljegyzései szerint Möngke nemegyszer hitet tett előtte a mongolok vallásával kapcsolatban, ami nem is csoda, hiszen Rubruk elsősorban térítő szándékkal érkezett. Möngke egy alkalommal így beszélt a mongolok hitéről Rubruknak: „Mi mongolok hisszük, hogy egyetlen isten létezik csak, ő életet bennünket, ő általa halunk meg, s neki ajánljuk fel a szívünket... De ugyanúgy, ahogy az isten a kézre különböző ujjakat teremtett, ugyanúgy az embereknek is különféle lehetőségeket adott. Nektek adta az írást, bár ti keresztények nem tartjátok ahhoz magatokat, nekünk pedig a sámánokat adta, és mivel mi meg is tesszük, amit ők mondanak nekünk, békességben is élünk.”⁵⁷

Az ilyen és ehhez hasonló források tucatjait idézhetnénk még, de úgy hisszük, hogy az eddigiek is elegendő bizonyító erővel rendelkeznek.

A nagyállattartó lovasnomád társadalomban az egyistenhit, a monoteizmus uralkodott. Egyetlen, legfelsőbb lényben hittek, az Örökkévaló Kék Égben, a káni ház tagjai egyenesen tőle származtatták magukat: így a dzsingiszida ház isteni eredetű volt. Maga az Örökkévaló Kék Ég jelölte ki Dzsingiszt és utódait az uralkodásra, azzal a céllal, hogy olyan rendet valósítsanak meg a földön, amelyet az Ég megkíván.

A monoteizmus kizárólagossága természetesen nem jelentette azt, hogy az Örökkévaló Égen kívül semmiféle más isten ne lett volna a lovasnomádok mitológiájában. Rajta kívül léteztek még más, jóval kisebb jelentőségű istenségek, amelyek még a politeista világszemlélet maradványaiként éltek, vagy helyi istenségek, amelyeket a lovasnomádok vándorlásaik közben olvasztottak mitológiájukba. Éltek ezenkívül még az animizmus maradványaiként különböző védőszellemek, különféle helyek gazdái, akik szintén áldozatokat követelnek maguknak. Emlékezzünk csak, hogy Dzsingisz kán a merkitektől történt menekülése után nemcsak az Örökkévaló Égnek, hanem a Burkan Kaldun hegy védőszellemének is áldozatot mutatott be, s megparancsolta, hogy utódai se feledkezzenek meg soha áldozni a hegynek.

A népi hitvilágban a mai napig megőrződött az Örökkévaló Ég kultusza.⁵⁸ *Köke möngke tengeri* (az Örökkévaló Kék Ég) a legmagasabb valamennyi égi között (ti. valamennyi égi isten között) gyakran nevezik őt az Örök Ég kánnak is, mindenek legmagasabb urának... Az Örökkévaló Kék Ég az égben lakik: „Fenn van az én Kék Egem, alul az én Földanyám. Ő teremtett mindent.”

A jelenlegi néphit némiképpen megváltoztatta az Örökkévaló Kék Ég alakját. A mai néphit szerint az Örökkévaló Ég egy az istenek közül, a legfőbb, míg a XIII. századi hiedelemvilágban az egyetlen isten volt, a többi, az istenek fokát el nem ért lény között.

A XIII. századi mongol hitvilágban az Örökkévaló Ég nem mint megszemélyesített istenalak, hanem mint a legfőbb hatalom absztrakciója létezett. Ezt bizonyítja többek között, hogy hogy az Örökkévaló Eget nem lehetett ábrázolni, nem volt Kopasz Öregember, mint pl. Eszege Malán. Az Örökkévaló Ég ábrázolhatatlan, megfoghatatlan hatalom volt, amely a IV. Incéhez intézett levél szerint egyesítette magában az összes istent. Az Örökkévaló Ég maga volt a legfőbb teremtető, rendszerező és rendező elv, amely mindenütt létezett egyszerre. Ezért fordult Temüdzsin hálaadó áldozattal a Nap felé, mivel a Nap is az Örökkévaló Ég egyik megjelenési formája.

⁵⁷ W. SCHMIDT, i. m. 29.

⁵⁸ G. TUCCI-W. HEISSIG, i. m. 351.

A későbbi népi elképzelésekben kerül csak az Örökkévaló Ég valóban az égbe, s jelennek meg, igaz, hogy ritkán, ábrázolásai is.

A lovasnomádok Örök Ég-hite, tehát az istenfogalom absztrahálásának egy viszonylag magas fokát képviselte, amely később a buddhizmus támadása következtében nem tudott általános vallási rendszerré válni.

Az Örökkévaló Ég kultusza ugyanakkor a panteizmus csíráit is magában hordozta. A legfőbb elv maga a természet, az Örökkévaló Ég tehát mindenütt jelen van, ő igazgat és mozgat mindeneiket. Feltehetően ő a teremtő is, habár erről a források nemigen beszélnek.

Mindenesetre az animizmus lényének a lassú elhalása s a természethez való igen szoros kapcsolat térítették a lovasnomád hitvilágot a panteizmus felé.

Korábban említettük, hogy az Örökkévaló Ég szinte egyedüli és kizárólagos kultusza mellett, voltak még lények, akiket a lovasnomádok megkülönböztetett tisztelettel illettek. A következőkben áttekintjük az Örökkévaló Ég mellett létező legfontosabb természetfeletti alakokat.

2. A Földanya

A mongolok titkos történetében az Örökkévaló Ég említése mellett gyakran esik szó a Földről, vagy a Földanyáról is.

Temüdzsin, miután *Tooril kánnak* és *Dzsamukának* a segítségével bosszút állt a merkiték törzsén, a győzelem után így hálálkodott:

„Temüdzsin Tooril kánnak és Dzsamukának hálálkodva így szólt: Fejedelmi atyám és Dzsamuka anda, ti mellém álltatok. *Az Ég és Föld istene erőmet megnövelte,*

*Fönről az Ég hívott el,
Földanyánk karolt fel.*”⁵⁹

A titkos történet egy másik helyén Dzsingisz kán megjutalmazza leghűségesebb embereit, akik a szegénység nehéz idején is kitartottak mellette:

„Hát nem ti parancsoljatok ezeknek mindnek, ti ketten, mert kezdetben mellettem álltatok? Azután Dzsingisz kán ezt mondta: *Amikor az Ég és Föld erőmet megnövelte, és oltalmába vett,* ti eljöttetek Dzsamuka andától, hogy rám gondolva, hozzám csatlakozzatok.”⁶⁰

A mongolok titkos történetében még több helyen előfordul a Föld vagy Földanya alakja, egyedül azonban sohasem! Valamennyi előfordulási helyén az Éghez van kötve, s együtt van említve mint Ég és Föld!

Ebből a legrégebbi forrásanyagból igen nehéz kideríteni, hogy tulajdonképpen milyen funkciót is töltött be a Föld a korabeli mongol elképzelésekben. Az azonban mindenesetre megfigyelhető, hogy jelentősége messze elmarad az Örökkévaló Ég mögött.

A Földanya valaha meglévő kultuszára mutat az a verstöredék is, amelyet P. Pelliot adott ki első ízben, s amely a mai Kína területéről, Tun-huang vidékéről származik:

A Földanya tetején (hátán)
Egyedül, árván maradtam én!⁶¹

- mondja a versrészlet.

⁵⁹ LIGETI LAJOS, i. m. 63.

⁶⁰ LIGETI LAJOS, i. m. 42.

⁶¹ LOUIS LIGETI, i. m. 35.

A korabeli utazók közül Marco Polo feljegyzéseiben találkozunk a Földanya alakjával. Polo szerint a Földanyát a mongolok *Natigai* vagy *Nacsigai* (*iddio terreno*) nevezik. Ő óvja és őrzi a pásztorok nyájait (?), s minden mongol házában megtalálható az istenanya ábrázolása.

Igen érdekes vonásait mutatja az istenanyának Dordzsi Banzarov:

„Áldozatként tejet és kumiszt visznek neki, majd teát, s a föld termékenységéért imádkoznak hozzá és egyéb dolgokért, amelyek az emberek anyagi gazdagságát megnövelik. Fő tulajdonsága *Etügen* istenanyának a termékenység, amely benne jelenik meg, természetesen az Ég irányítása alatt.”⁶²

Azt hisszük, hogy D. Banzarov magyarázata, ill. leírása tapintott rá a Földanya kultuszának a lényegére.

Míg az Örökkévaló Ég a pásztortársadalomra jellemző, hiszen az ég még nemrég kultusza szerint is az állatállomány sorsa az Égtől függ, ugyanakkor a Földanya elsősorban a föld termékenységéért felelős, az Örökkévaló Ég irányítása alatt.

A Földanya feltehetően későbbi jövevény a lovasnomádok mitológiájában, s valószínűleg egy földművelő nép főistenalakja lehetett. Eredetét tekintve termékenység-isten, a föld termékenységének a megtestesítője, s tekintettel arra, hogy a földművelés viszonylag jelentéktelen szerepet játszik a lovasnomád társadalomban, bár alakja bekerül a mitológiába, fontossága nem tudott túlnőni a pásztor-isten, az Örökkévaló Ég kultuszán.

Ha az istenek között valamiféle rangsort igyekeznénk felállítani, azt mondhatnánk, hogy az Örökkévaló Ég mint isten mellett a Földanya *edzsen*, (ezsin) azaz gazda, az isteni hierarchia egy alacsonyabb fokán áll, s a föld védő-istene. Ezért is ábrázolják és tartják a mongolok a jurtáikban.

Történetek kísérletek arra is, hogy az Örökkévaló Eget és a Földanyát egy egységben, egy istenség két princípiumaként szerepeltessék, amelyben az Ég a férfi a Földanya a női pólus, s e kettő érintkezése szülhette volna az életet. Egy korábbi, e témával kapcsolatos cikkében a szerző is hasonló nézetének adott kifejezést, amelyet azonban azóta már nem tart valószínűnek. A kínai kétpólusúság (*jin-jang*) átvételéről lehet itt csak szó, amelynek eredeti megléte a lovasnomád társadalomban minden bizonyítékot nélkülöz.

A Földanya személyének tisztelete viszont bizonyíték arra, hogy a lovasnomádok mitológiája, éppen a rendkívül nagy mobilitás következtében, magába szívta a leigázott, meghódított népek mitikus alakjait, s azokat beolvasztotta saját mítoszrendszerébe. Azt, hogy a Földanya kultusza pontosan honnan származik, ma még lehetetlen megmondani, mindenesetre a belső-ázsiai mitológiák vizsgálata választ adhatna erre a kérdésre is.

3. Egyéb istenek

A mongol lovasnomádok hitvilágának a későbbi emlékeken alapuló vizsgálata során - a XIII. századi emlékekben fellelhetőkkel szemben - jelentősen megnövekedett az istenek száma. Ez a számnövekedés többféle okra vezethető vissza. Visszavezethető elsősorban a korabeli források szűkszárvúságára, ill. nem elégséges voltára, hiszen feltehetően a szigorú monoteizmuson belül is létezett még számos, jelentőségben mélyen az Örökkévaló Kék Ég alatt álló természetfeletti lény, akiket az akkori forrásokban nem találunk, de akik feltehetően léteztek mint edzsenek (tibeti *bdag*), azaz meghatározott helyek és funkciók kisebb jelentőségű őrző alakjai.

⁶² W. SCHMIDT, i. m. 64.

A dzsingiszida világbirodalom bukása után a viszonylagos határok közé szorított lovasnomád mongolokat szomszédaik részéről különböző minőségű és erősségű hatások érték. E hatások nyomán a szomszédok isteneinek egy része is bekerült a mongol mitológiába. Gondolunk itt elsősorban Kormuszdára és a 33 istenre, akik már feltehetően a buddhizmus megjelenése előtt beépültek a mongol panteonba. Kormuszda neve első ízben egy 1431-ben nyomott, varázsmondásokat tartalmazó gyűjteményben jelenik meg mongol területen, ami nem alap nélkül arra enged következtetni, hogy az iráni főisten a hozzá csatlakozott 33 istennel együtt már a XIV. században bevonult a lovasnomád mongolok mitológiájába.

Ugyancsak későbbi jövevény a Bajkálon inneni mongolság (halász-vadász-nemzetségi társadalom) hiedelemvilágának 99 istene, akik az állandó érintkezés és migráció következtében ugyancsak bevonultak a lovasnomádok panteonjába.

A buddhista szellemi invázió ellensúlyozására is új istenek léptek színre a lovasnomádok mitológiájában, olyanok, akik valaha az Örökkévaló Ég feltétlen és egyedüli uralma idején csak mint helyi védőistenségek vagy pedig mint a hierarchia igen alacsony fokán álló gazdák szerepelhettek. A buddhizmus támadása és az Örökkévaló Ég kultuszának csökkenése következtében, egyes gazdák a helyi kultuszokban az istenekhez hasonló vagy azzal egyenértékű funkciót nyertek.

a) A harc istenei

A szigorú monoteizmusnak a buddhizmus támadása következtében való felbomlása új isteneket teremtett a mongol népi hitvilágban. Ilyen, korábban feltehetően istenként nem létező természetfeletti lények azok az alakok, amelyek később a harc isteneivé váltak. A szakirodalom általában lovas-istennekként tartja számon őket, mivel ábrázolásmódjuk szerint lovon ülő vitézek. Elsődleges funkciójuk a védelem, az emberek életét és vagyonát óvják, ezenkívül gyarapítják is védenceik tulajdonát.

A lovas-istenek eredete az idők ködébe vész. Feltehetően az ősi belső-ázsiai mitológiák harc-isteneinek a leszármazottai, persze nem ők név szerint, hanem azok a funkcionális istenek, akik mögöttük húzódnak meg.

A mongol lovas-istenek között a sort *Szülde tengeri* azaz Szülde isten nyitja. Személyével kapcsolatban szemléletesen ábrázolhatjuk a korai védőszellemből vagy gazdából való istenség kialakulásának a folyamatát.

A mongolok titkos történetében, tehát a XIII. század első felében a *szülde* szó még nem istent jelentett hanem általános védőszellemet, igen kiemelkedő személyek vagy tárgyak védőit, gazdáit, akik óvták védencüket békében és háborúban egyaránt.

A titkos történet szerint Dzsingisz kánt is ilyen szülde óvta, de nem csak őt, hanem seregének híres jakfarkas zászlóit is, amelyekről ugyancsak A mongolok titkos történetében esik említés.

A korai időkben tehát a *szülde* fogalma még igen közel állt az animizmus képzeletvilágához, amely nemcsak az élőlények, hanem az élettelen tárgyak mögött is védőszellemeket, lelkeket sejtett.

A későbbi századok folyamán aztán ez az egyszerű és általános védőszellem megindult az istenné válás útján, s a fogalom egyetlen személlyé formálódott: Szülde istenné. Így Szülde isten megjelenésével furcsa kettősség alakult ki, mivel a lélek, *szülde*, fogalma is tovább élt, s így a ránk maradt ősi hitvilág emlékeiben egymás mellett találjuk a lélek, védőszellem jelentésű *szülde* fogalmát és a konkrét Szülde istent egyaránt.

Szülde isten ábrázolásmódja meglehetősen félelmetes: lovon ül, kezében kardot tart, s rettetet keltő arckifejezéséből következően minden pillanatban készen áll, hogy ellenségét darabokra szabdálja.

Ami az ábrázolásmódot illeti, tisztában kell lennünk vele, hogy a mongol istenalakok ikonografikus ábrázolása csak a kései, buddhista időkben történt meg, amikor is mindenfajta mongol istenséget a buddhizmusból származtattak. A megfelelő isten figuráját összekapcsolták a funkcióban körülbelül azonos buddhista istennel, s annak ikonografikus ábrázolását vetítették át a mongol alakra. Így ha mongol istenek képeit nézzük, elsősorban buddhista istenek funkciói olvashatók le róluk.

Népszerű hadi istene a mongol mitológiának *Dajiszun* vagy *Dajicsin* isten, a hadak istene. Benjamin Bergmann leírása szerint ez az isteni alak a mongolok és a kalmükök hadistene. Hadjáratokban, zászlókon ábrázolva a sereg előtt viszik, az elfogott ellenségeket pedig előtte szokták feláldozni.

A hadi istenek közé tartozik még az ún. *Bagatur tengeri* (Vitéz isten) és *Kiszagan tengeri*. Alakjukat és funkciójukat nehéz elkülöníteni egymástól, elsődleges feladatuk ellenségeik ellen győzelemre segíteni a harcosokat.

Az utóbbi évszázadokban emelkedett az istenek sorába Geszer kán és Dzsingisz kán is. Az ő feladatuk is lényegében a hadi istenek funkciójával esik egybe.

b) A tűz istene

A tűz tisztelete a mongolság legősibb elképzelései közé tartozik. A halász-vadász-nemzetségi társadalom mongoljainak hitvilágával kapcsolatban részletesen szólottunk a tűzzel kapcsolatos elképzelésekről. Ezek az elképzelések nagyjából ugyanúgy megtalálhatók a nagyállattartó lovasnomádoknál is persze az istenek pontos hierarchiája nélkül.

A tűz istenének a kultuszát bizonyítják azok a látványos ünnepségek, amelyeket tiszteletére rendeznek az év utolsó napjainak valamelyikén. Az ünnepségek központi jelenete, amikor juhcsontot áldoznak és tűzhimnuszokat énekelnek.

A tűz istenének a leggyakrabban előforduló neve *Galaj kán*, de ezen kívül még számos név alatt tisztelik. Ez a névbizonytalanság is arra enged következtetni, hogy csak az utóbbi évszázadokban vált istenné a népi tudatban a tűz tiszteletének számos korábbi alakja s sűrűsödött egyetlen figurává.

*

Az említett isteneken kívül létezik még több olyan istenalak is, akik az utóbbi évszázadok során emelkedtek ki a különböző rendű és rangú helyi kultuszokból, s kezdett a tiszteletük általánossá válni. Ilyenek pl. az ún. boldogság-istenek, akik szerencsét hivatottak hozni az őket imádókra (*Dzsajagacsi tengeri*, *Dzol Dzsajagacsi*).

Lényegében a boldogság-istenek közé tartozik a szarvason lovagló Fehér Öreg (*Csagán Ebügen*) is, akinek ugyancsak bizonytalan az eredete. Feltehetően helyi védőszellemből lett általános érvényű kultikus istenné.

c) Helyi védő-istenek

A helyi védő-istenek tulajdonképpen a burját hiedelemvilág ezsinjeinek, gazdáinak felelnek meg, különféle, geográfiailag meghatározható helyek szentsége felett őrökdenek, s ennek fejében tiszteletet és áldozatot követelnek maguknak. A mai napig megőrződött Mongóliában a nagyobb hegyek, kiemelkedő földrajzi pontok védő isteneinek a kultusza, amit a kőből emelt áldozati helyek, *obók* megléte is bizonyít. A nagyobb hegyek hágóinál stb. emelt obók, áldozatok a hágó vagy hegy védő-istenének, hogy az áthaladó utas számára annak a jóindulatát megnyerjék. A mongol népdalok gyakori *Altaj kán* és *Hangaj kán* kifejezései is a megfelelő hegységek védő-isteneihez való fohászokra vezethetők vissza [ugyancsak pl. az erdők és a vadászat (Mani vagy Mana kánhoz) urához intézett himnuszok is].

A védő-istenek létéből következnek bizonyos csillagok kultuszai is. Az elképzelések szerint a Nagy Medve (Göncölszekér stb.) csillagképnek is megvannak a maga védő-istenei, ezeknek a kultuszáról azonban igen keveset tudunk.

*

A lovasnomádok isteneiről végezetül még csak annyit, hogy korábbi helyi kultuszok alacsonyabb rangú alakjaiból emelkedtek általános érvényű istenekké, feltehetően a buddhizmus inváziója után, annak bizonyos ellensúlyozására. Később aztán ezek az istenalakok részben összeolvadtak a buddhista-lámaista panteon isteneivel, és szinkretikus formákat hoztak létre, ami elsősorban az ikonográfiai ábrázolásokban mutatkozik meg. Nagyjából és egészéből azonban a buddhizmus romboló hatását a helyi kultuszokból kiemelkedett istenek sem tudták ellensúlyozni, lassan maguk is a rájuk ruházott buddhista vonások következtében a buddhista-lámaista panteon alakjaivá váltak.

d) Egyéb mitikus alakok

A lovasnomádok mitológiájában is megtalálhatók azok a funkcióhoz nehezen köthető, többnyire gonosz mitikus lények, amelyek az animizmus hitvilágából vonultak be a panteonba. Legtöbbjükéről igen nehéz, sőt csaknem lehetetlen eldönteni, hogy idegen származású-e, más hiedelemvilágból vonult-e be a mongol mitológiába. Többségükben bizonyára az ősi belső-ázsiai hitvilág fosszilis emlékei, amelyek ilyen vagy olyan formában és név alatt, de lényegében minden belső-ázsiai lovasnomád nép képzeletvilágában fellelhetők.

Közéjük tartozik az *elije* (madár alakú gonosz lény, szerencsétlenséget hoz), az *ada* (levegőben repül, betegségeket terjeszt), az *albin* (a pusztán él, az embereket megrémítő tüzeket gyújt, lidérc!), a *külcsin* (az embereket rémíti szörnyű alakjával), valamint az ember megrontására törő *csidkür*, *simnusz* és *mangusz*.

Ismert még a lovasnomád mitológiában Erlig kán az alvilág urának az alakja is, amely azonban teljes egészében egybeesik a buddhista alvilág-elképzelések urának a figurájával.

4. Kozmogónia és antropogónia

A lovasnomád mongolok legrégibb kozmogonikus és antropogonikus elképzelései sajnos nem maradtak ránk, legalábbis eredeti formában, a buddhizmus vagy kiirtotta, vagy pedig átdolgozta ezeket a korábban minden bizonnyal meglévő elképzeléseket. Néhány buddhista hatást mutató kozmogonikus és antropogonikus elképzelést mégis ismertetünk, hiszen ezek-

nek a mélyén ott húzódnak a felismerhetetlenségig átdolgozott ősi elképzelések maradványai is. Hogy melyek ezek a maradványok, azokat ma már többnyire nem lehet megmondani. Ezen elképzelések vizsgálata azonban mégsem haszontalan, hiszen az ősi mongol hitvilág és a ráterő buddhizmus egymásra hatásából olyan szinkretikus formák alakultak ki, amelyek *másutt ismeretlenek*. S ez adja elsősorban a vizsgált mítoszok jelentőségét.

Szagang Szeccsen történeti krónikájában pl. így rajzolja meg a világ keletkezését:

„Az üres térben erős szél kezdett fújni, amely összefújta a vizet és a földet azok alkotórészeiből (!).

A föld közepéből kiemelkedett Szümer hegye, amelynek keleti oldala ezüsből, déli oldala lapolazuliból, nyugati oldala rubinból, északi oldala pedig aranyból volt. Szümer hegye körül hét aranyhegy helyezkedett el, hét beltengerrel, ezenkívül négy nagy és négy kisebb világűrész fogta körül.

Az emberek, akik akkoriban a földön éltek, nem a lábaikon jártak, hanem a levegőben repültek. Táplálékuk sem földi eredetű volt, hanem szamadhi, azaz lelki eledel. Nemük szerint nem voltak megkülönböztetve s a születések átváltozások útján következtek be. Ebben az időben még nem voltak égitestek sem, az emberek saját szentségük fényével világítottak.

Az ember azonban az eredendő bűn hibájába esett; egyikük evett a föld terméséből, mire valamennyien követték cselekedetében. Ahogy aztán nem isteni és szellemi eredetű táplálék került az emberek testébe, megszűnt a levegőben való lebegés tudománya, eltűnt a fény, s hogy az emberek tájékozódni és élni tudjanak, megjelent a Nap és a Hold az égen.

Ezután egy emberi lény mohóságában evett az erdő zöldségéből, minek következtében a nemek elkülönültek egymástól, s kialakult az emberek között a szerelem érzése.

Később aztán ismét csak valaki vadrizst evett, s mivel a többiek is ugyanezt tették, a vadrizs vált az emberek napi eledelévé. S amikor az első emberek egyike gyűjteni kezdte a rizst, hogy másnapra is eltegyen belőle, a rizs nem növekedett többé magától, hanem úgy kellett megművelni. Ez volt a kezdete a mohóságnak, a magántulajdonnak, a mértékletességnek és a mértéktelenségnek.

Ekkor az emberek tömegéből kiemelkedett egy külsejére nézve szép, szellemi képességeit tekintve igen okos lény, s mindenkinek kiosztotta a megfelelő mennyiségű tulajdont, aki pedig többet harácsol magának, mint amennyi megillette, attól visszakövetelte a felesleget. A művelhető földterületet is egyenlő részekre osztotta, s ő lett az első uralkodó, a mongol uralkodók őse.”⁶³

A szép számmal található mongol kozmogóniai és antropogóniai mítoszok bár cselekményben különböznek az elmondottól, lényegét tekintve - már ti., hogy csak igen-igen kis mértékben tartalmazhatnak valamiféle ősi, nem buddhista mítoszcsírákat, töredékeket - megegyeznek.

Az idézett mítosz mégis annyiban különbözik a többitől, és tulajdonképpen ezért érdemelte meg a hosszabb ismertetést, mert nem annyira buddhista, mint inkább az ősi indiai filozófia lecsapódásaként jött létre.

A mítosz megkísérli a világ keletkezésének valamiféle ősi, naiv materialista magyarázatát adni, amely szerint a világ kizárólag természeti jelenségeknek köszönheti létét, a szélnek, amely az anyag kis részecskéiből összefújta-összehordta a földet és általában az anyagi világot.

⁶³ J. SCHMIDT, Geschichte der Ost-Mongolen und ihres Fürstenhauses verfasst von Ssanang Ssetzen Chungtaidschi der Ordos. St. Petersburg 1829.

Ennek a világnak a következményeként az ember is anyagi úton jött létre, nem teremtette senki, magától jelent meg, talán ő is az anyagi világ atomjaiból. A mai állapotok kialakulásának a csíráit azonban meglehetősen misztikus magyarázatokkal illeti a szerző.

Az emberi természet bűnei (mohóság stb.) következtében szakadnak csapások az emberiségre, s a természeti jelenségek (Nap, csillagok) mind az emberi bűnök folyományaként jönnek létre. Ezek mögött az elképzelések mögött már idealista gondolatok vegyülnek a naiv materializmusba, hiszen mögöttük valamiféle értelmes, felsőbbrendű lény alakja sejlik fel, aki az emberiség szükségleteihez képest rendezzi a világ dolgait.

A mítosz történelemszemlélete az igazságos uralkodó legendájával, aki az emberiség létét mentette meg előrelátásával és erős akaratával, aki az emberek között rendet teremtett s egy személyben meghatározta a tulajdonviszonyokat, amelyek között az embereknek élniük kell, a nomád feudalizmus történetfelfogását is tükrözi. Az uralkodó léte és fogalma majd egyidős az emberiséggel, mindenképpen szükséges és nélkülözhetetlen.

Egyéb buddhista eredetű mítoszokban az embereket és a világot a buddhista-lámaista mitológia különböző alakjai teremtik, *Ocsirvani (Vadzsrapani)*, Sakjamuni Buddha stb. Valamennyien a buddhista-lámaista ideológia befolyását, a buddhista mítoszok eluralkodását bizonyítják, s mögöttük nem mutathatók ki ősi mongol mítoszok maradványai.

*

Az elmondottakkal lényegében áttekintettük a lovasnomád mongolság mitológiáját, pontosabban azt, ami ebből a mitológiából még megfogható számunkra. Természetesen tisztában vagyunk vele, hogy a lovasnomádok mitológiája valaha sokkal gazdagabb volt annál, mint amennyi ránk maradt, azonban a buddhizmus könyörtelen térhódítása, amely az ősi mitológia alakjait a feledésbe taszította, a lovasnomád mongolság mitológiáját annyira elszegényítette, hogy belőle maradt ránk a legkevesebb az egyéb belső-ázsiai mítoszrendszerekhez viszonyítva.

A buddhizmus kánonikus és apokrif mítoszainak a keveredése és a mongóliai lámaista egyház sajátos mítoszainak a vizsgálata pedig elsősorban a buddhizmus kutatójának okoz nem lekicsinylendő örömet.

5. Ősi mítoszok emlékei a mongol mesekincsben

A mítoszok tárgyalásának kezdetén megemlékeztünk a mitikus anyag legfontosabb forrásairól. E források sorában nem lebecsülendő helyet foglalnak el a folklórtermékek, elsősorban a hősi énekek - ezekből már bőségesen idéztünk -, de nem elhanyagolható fontosságúak számunkra a népmesei alkotások sem. A hősi énekek és a népmesék között azonban bizonyos értékkülönbségek vannak, amelyre a mitológia vizsgálójának feltétlenül fel kellett figyelnie.

Elsősorban is a hősenek kötött formájánál fogva sokkal kevésbé változó, sokkal kevésbé variálja a tartalmat, a szereplőket, az események sorrendjét, tehát sokkal hívebben őrzi a keletkezés állapotát, mint a népmese. A népmese sokkal változékonnyabb, s az érdekesebb elemeket képes azonnal magába olvasztani.

A hősi ének általában megőrzi azokat a körülményeket, amelyek között több évszázaddal ezelőtt keletkezett. A keletkezés helyétől és idejétől idegen elemek nehezebben kerülhetnek bele, többnyire csak hosszú és intenzív ráhatás eredményeképpen, mint pl. a buddhizmus.

A hősi ének keletkezésének helye és ideje elméletileg megközelíthető, míg a népmese esetében ez szinte lehetetlen. A Bajkálon inneni hősi énekek keletkezésének az idejét bizonyos ismérvek alapján - a szereplők személye, az ábrázolt társadalom szerkezete, a társadalom bizonyos külső jelei (matriarchátus) - meg lehet határozni, ha igen nagy intervallumok között is, a belső-ázsiai népmesék zömének esetében ez azonban elképzelhetetlen (kivételt képeznek természetesen a kimondottan idegen eredetű mesék, pl. indiai állatmesék vagy buddhista mesék), amelyeket bizonyos időintervallumokhoz lehet kötni.

A népmeséknek azt a rétegét azonban, amely belső keletkezésű belső-ázsiai mesékből áll, tehát bizonyíthatóan történeti időkben nem idegen (indiai, kínai) átvétel útján keletkezett, nem lehet sem időhöz, sem pedig etnikumhoz kötni, ahhoz a nagy kulturális körhöz tartozik, amelyet Belső-Ázsia népei az elmúlt évezredek alatt fejlesztettek ki, s adtak át egymásnak sorban.

E népmesék eredete még a mitikus időkre megy vissza, amikor a mítoszok képezték a mágia és rítus mellett a szellemi kultúra alapját. Mondhatjuk azt is, hogy egyes mítoszok a társadalmi fejlődés és ezzel együtt a műfajok fejlődésének következtében mesévé alakultak, mögöttük azonban még kimutathatók a mítoszok átdolgozott maradványai.

A következőkben néhány ilyen ősi, belső-ázsiai mesetípust vesszünk vizsgálat alá, s megkíséreljük a mögöttük meghúzódó mítoszt fellelni, amely Belső-Ázsia ősi mítoszrendszeréhez tartozik, s amely később a mongol mitológia és még később a népmesekincs szerves alkotórészévé vált.

a) A 301-es mesetípus (Csonkatehénfia vagy Fehérlófia)

A 301-es mesetípus, az Aarne-rendszer szerint, az ún. „Csonkatehénfia”. Jellegzetesen pusztai nomád mese s bizonyíthatóan Ázsia pusztáiról került Európába. Vándorútja, ha nincs is minden részletében kidolgozva, főbb állomásaiban mégis követhető, hiszen a népmese ismeretes a volgai és doni kalmükök mesekincsében, a szibériai törökség mesekincsében, a mongol népek között és Tibetben.

Ez az út azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy mivel az út végállomása Tibet (a mese Indiában ismeretlen!), szükségszerűen a keletkezés helye is Tibetben keresendő. Egyáltalán nem, sőt ezzel kapcsolatban utalnunk kell egy bizonyos tévhitre, amely a belső-ázsiai mesekutatásban még mindig kísért, hogy ti. ami megtalálható Tibetben írott formában, az szükségszerűen vagy tibeti, vagy indiai, esetleg kínai eredetű. E tévhit oka abban keresendő, hogy Belső-Ázsiában a ma élő népek írásbelisége viszonylag kései, a népmese feljegyzések még ennél is sokkal későbbiek, míg a tibeti írás és ezzel együtt az irodalom, amelybe a mesefeljegyzések is beletartoznak, sok száz évre vezethető vissza.

Így aztán gyakorta találkozunk olyan jelenséggel, hogy bizonyos mesék, amelyek a mongol folklórban csak néhány évtized vagy még ennél is rövidebb idő óta ismeretesek, a tibeti irodalomban már évszázadokkal ezelőtt lejegyzésre kerültek. Eszerint e mongol mesék eredete feltétlenül Tibetre nyúlna vissza.

A valóság azonban az, hogy bár valóban megfigyelhető egy igen erős déli-északi kulturális áramlás - ez a buddhizmus hatása -, amelynek következtében az indiai kultúra számos eleme bejutott Belső-Ázsia népeinek a kultúrájába, ugyanakkor ellentétes irányú áramlással is számolnunk kell.

Az elmúlt évezredek alatt ugyanis a Tibet területén lakó népek intenzív kapcsolatban álltak a határvidékek nomád népeivel, hol a béke, hol a háború körülményei között. Főleg békés

kapcsolatok idején a nomád szellemi kultúra számos eleme bejutott a tibetiek lakta területek folklórába, s megfelelő átdolgozás után lejegyzésre került (sokkal korábban, mint ahogy az a valóságos keletkezés helyén megtörtént). Így következhetett be, hogy számos lovasnomád eredetű mese időben első előfordulási helye Tibet, s a tibeti folklór termékeként tartják számon. Természetes, hogy ez az álláspont revidálásra szorul, s talán majd a belső-ázsiai népek sorban elkészülő mesekatalógusai nyomán több fény derül e kérdésre is.

E némiképpen hosszadalmas helyzetelemzést azért voltunk kénytelenek elvégezni, mivel a 301-es mesetípus legkorábbi előfordulási helye is Tibet. Ráadásul a mese nem önmagában gyűjtetett vagy jegyeztetett fel, hanem az ún. Elvarázsolt holttest (*Roszgrungs*) című mesegyűjtemény egyik darabjaként, amely mesegyűjtemény indiai eredetű. A gyűjtemény azonban nem fordítás útján jött létre, hanem csak az indiai gyűjtemény sajátos, keretes formáját használta fel a tibeti szerző, hogy tibeti mesékből hasonló formátumú, keretes, tibeti gyűjteményt hozzon létre. A gyűjtemény anyaga Tibetben található mesékből áll - melyek egyrésznének ugyancsak India az őshazája - de belekerült a 301-es mesetípus is (az említett Csonkatehén-vagy Fehérlófia), s némiképpen irodalmi feldolgozást is nyert, azaz a mese nyelve a klasszikus tibeti nyelv szabályait követi.

E mese esetében is a már elmondottak érvényesek: valahol a belső-ázsiai pusztán keletkezett (erre bizonyos kizárólagos érvényű jegyek utalnak, pl. a lótól való származás stb.), a közvetlen és intenzív érintkezés következtében aztán bekerült a tibeti folklórhoz, ahol „felemelkedett az irodalomba”, azaz irodalmi feldolgozást nyert.

A típusnak számos változata található a mongol és tibeti népek folklórában, s mi most azt a változatot ismertetjük, amely az Elvarázsolt holttest című tibeti gyűjteményben található:

„Öregember tehénnel közösül, amelynek következtében borjúfejű, tehénlábú és -farkú fiúcska születik. Apja szégyenében meg akarja ölni, a fiúcska könyörgésére azonban meghagyja az életét, s messzire űzi a háztól. Az elűzött vándorútra indul, útjában három társal találkozik: erdőtől született fekete ember, réttől született zöld ember és hegyikristálytól született fehér színű ember szegődik társává.

A társakkal együtt magányos házban telepszik meg, s míg egyikük otthonmarad ebédet főzni, a többiek vadászni indulnak. Az otthonmaradottat meglátogatja az arasznyi asszony, s csellel megeszi a készített ételt. Az otthonmaradott nem meri bevallani, hogy pórul járt, s azt a látszatot kelti, mintha lovasok támadták volna rá, s rabolták volna el az ebédet.

A borjúfejű Jaruba - amikor rá kerül a sor - megküzd az arasznyi asszonnyal s vaskalapácsa segítségével halálosan megsebzí.

Társai hazatérte után valamennyien elindulnak az asszony vérnyomán, amely egy szakadékhoz vezet. Jaruba leereszkedik a szakadékba, ahol az asszony holtteste mellett kincset lel. Társai a kincset felhúzzák, őt azonban áruló módon elhagyják. A borjúfejű magot lel a szakadékban, vizeletével megöntözi, majd hosszú álomba merül. Álma alatt a magból fa nőtt, melyre felmásзва kimenekül a szakadékból.

Menekülése után nem áll bosszút hűtlen társain, hanem az égbe megy, ahol Kormuszda isten fehér bika képében fekete bikával küzd (a démonok kánjával). Jaruba beleavatkozik a küzdelembe Kormuszda kérésére, nyílával fejelövi a fekete bikát.

Az isten további kérésére - hogy ti. segítsen megölni a démont - a fekete bika országba megy, ahol a közben visszaváltozott démonnak orvosként mutatkozik be, s felajánlja, hogy megszabadítja a fejébe lőtt nyílvezzőtől. Szabadítás helyett azonban megöli a sebesültet.

Ekkor Jaruba menekülésbe kezd, hét szem árpát dob az égre, ahonnan vaslétra ereszkedik eléje. Mászás közben azonban a megölt démon-kán felesége tüzes vasat dob utána, amely testét hét felé szakítja. Testének darabjaiból keletkezik a Nagy Medve, a Göncölszekér csillagképe.⁶⁴

Az idézett mese mélyén ősi, belső-ázsiai mítosz lappang. A hős maga is természetfeletti jelenség, hol tehén, hol pedig ló az anyja. Születése tehát lényegében éppen olyan természetfeletti, mint Geszer bátoré, s e motívum feltehetően még abból az időből származik, amikor az istenek - antropomorf istenek - a földön jártak. A rendkívüli külső is az isteni származás bizonyítéka, hiszen pl. az idézett mítoszcsoportban Geszer bátor is nyomorék kezekkel és lábakkal született a földre, s e rendkívüli születési állapot különböztette meg a többi egyszerű halandótól.

Jaruba társai, a különböző színű emberek az ősi hiedelemvilágban a hegyek, rétek és erdők védő-urai, edzsinjei lehettek, akik kötelesek voltak a hőst segíteni útjában.

A hős útja nehéz és buktatókkal teli. Leereszkedik az alvilágba - talán ez is a földet jelképezi? - majd az égigérő fán felmászik a földre és megszabadul. S talán ekkor kezd hozzá feladata végrehajtásához, bár a jelenet az égből játszódik le, ti. megsebzti a fekete bikát.

A motívumban lehetetlen észre nem venni a hasonlóságot a burját mítosszal, amelyben Kormuszda (Hán Hurmasz) és Ataj Ulán isten bikái megküzdnek egymással az égből. Ott Geszer, azaz Bühe Beligte siet apja segítségére, itt pedig Jaruba győzi le végül is az ellenséget.

Mindkét helyen ugyanakkor a győztes büntetést is szenved: a burját mítoszban a földre kell mennie, megtisztítani a szörnyektől, a mesében pedig miután megölte a demont, testének szét-szaggatott darabjaiból teremtik meg a csillagképet. (Bár ez talán jutalomként is értékelhető?)

A mese démonja eredetileg nyilvánvalóan az istenek másik csoportjának a gonosz isteneknek a kánja volt, amely a mesében funkcióját veszítve egyszerű démonná degradálódott.

A mese szüzséje tehát lényegében megegyezik a már korábban ismertetett mítosszal: a kultúrhérosz isteni küldetéssel a földre érkezik, ahol társai támogatása vagy árulása következtében kalandok során megy át, míg végül feladatát teljesítve az égbe távozik.

Jaruba tehát lényegében azonos azzal a hősszel, aki Geszer bátor személye mögött is rejtezik, azzal az isteni eredetű hőssel, aki az ősi belső-ázsiai mitológiában az emberiség megmentőjeként szerepelt.

Azzal természetesen tisztában kell lennünk, hogy a kérdést csak igen vázlatosan és elnagyoltan érinthettük, hiszen a számtalan változat összehasonlítása, amelyek közül sok, újabb és újabb motívummal gazdagíthatná az ősi mítosz rekonstrukciójának a folyamatát, külön kötetet igényelne. Reméljük azonban egyszer, hogy talán majd még erre is sort keríthetünk.

b) A hét kopasz és az arasnyi emberke

Az egyik legnépszerűbb mongol népmese a ravaszság és a gonoszság harcát ábrázolja:

„A hét gonosz kopasz elhatározza, hogy árt az arasnyi embernek (más változatokban *hajas* szerepel), s megöli a tehenét. Az arasnyi bánatában vándorútra indul, találkozik hét tevével, amelyek mindegyikének a homlokán fehér folt van. A fehér foltokat a megölt tehén vérével pirosra festeti, s a kán elbitangolt tevéit keresők kérdésére bemutatja a »piros homlokú

⁶⁴ Mongol Szövegek I. Sidityü kegür-ün üliger. Átírta Kara György, Ligeti Lajos előszavával. Budapest 1959. 11-15.

tevéket«. A teveőrök nem ismerik fel a piroshomlokúakban a kán tevéit. A hüvelyknyi ekkor elmeséli a gonoszoknak, hogy a kántól kapta a tevéket kárpótlásul levágott teheneért. A kapzsi kopaszok erre maguk is levágják a teheneiket, de bizony a kán nem ad értük semmit.

Ekkor a gonoszok felperzselik a hüvelyknyi ember házát. A hüvelyknyi nem szól semmit, csak a hamut tarisznyájába teszi, s megindul a kán palotája felé. A kán szolgája (minisztere, lánya stb.) kérdésére azt válaszolja, hogyha idegen megnézi a táska tartalmát az menten hamuvá változik. A kíváncsi szolga követelésére végül is kinyitja a táskát, aminek a tartalma természetesen azonnal »hamuvá lesz«.

A kárpótlásul kapott tarisznya arannyal hazatér, s azt hazudja a kopaszoknak, hogy háza hamujáért kapta cserébe az aranyat a kántól. Erre a kopaszok is felégetik a házaikat, de bizony a hamuért nem kapnak semmit, sőt a kán haragjában messzire űzi őket.

A kopaszok erre megölik az arasznyi ember anyját. Hősünk pedig úgy tesz, mintha egy aibéliek ölték volna meg, s kárpótlásul drágaságokhoz jut. Az ostoba kopaszok most is utánozzák, de halott anyjukért nem kapnak cserébe semmit.

Végül az arasznyi emberkét zsákba kötik, hogy elveszítsék. Ő azonban csellel kimenekül a zsákból, s akit a maga helyére köt, annak elveszi a vagyonát is. A zsák vízbedobása után pedig előkerül a vagyonnal, s azt hazudja a kapzsiaknak, hogy a vagyont a vizek kánjától kapta. Erre a kopaszok is a vízbe rohannak, és bele is vesznek valamennyien.⁶⁵

A látszatra egyszerű népmese a hét kapzsi kopasz és az arasznyi (vagy egyszerűen hajas) emberke történetét meséli el. A történet mélyén azonban ismét csak az emberiséget megszabó mítosz maradványa húzódik meg.

Szansejev a hét gonosz, keleti égből származó kovácsról a következőket írja: „Mielőtt még lement volna az égből a *Hozsiren dolón*, azaz a hozsireni hét testvér (a *horszir* szó jelentése nem világos, Szansejev »Hozsirból való«-nak fordítja), feleségül vette a fehér kovácsok nővérét, *Eilik Mulak Egesit*. E hét hozsireni testvér lett aztán a földön a hét fekete kovács, akiket a fekete istenek küldtek le az égből, mert nem akarták, hogy a földön csak a jóindulatú istenek fehér kovácsai tevékenykedjenek. Ismeretlen előttünk, hogy miképpen tudták a fekete kovácsok Ejlik Mulak Egesit a hatalmukba keríteni, vajon akarata ellenére rabolták-e el, vagy az ő beleegyezésével vették feleségül?”

A hét kovács alakját nem nehéz felfedeznünk a fentebb ismertetett mesében, ahol is a hét kopasz (a *kopasz* halha mongol nyelven *hodzsgor*, amely egyértelműen a *horsziren* szóval azonos jelentést kell hogy hordozzon, vagy úgy, hogy a *horsziren* is kopaszt jelent, vagy pedig a *hodzsgor* a *horsziren* népetimológiás változata) a hét fekete kováccsal azonos.

A gonosz kovácsok feladata a földön az emberek megrontása, amint azt a mese is szemléletesen ábrázolja. A hét kopasz a hajas (vagy a hüvelyknyi emberke) életére tör, aki aztán végül is ravaszsága segítségével elpusztítja őket.

A mese, ha igen áttételes módon is, de a hét gonosz kovács elpusztításának a történetét dolgozza fel ugyanúgy, mint a Geszer-ének egyik fejezete, amelyben Geszer ivókupákat készít a megöletett hét kovács koponyájából.

A mese vége ismét csak a mitikus eredetet mutatja, amennyiben a kovácsok vízbe ölik magukat, a vizek kánja vagyonáért. A vizek kánja pedig köztudottan a nyugati istenek csoportja alá tartozik. A mese mélyén tehát ősi mítosz húzódik meg, amely minden bizonnyal egész Belső-Ázsia-szerte ismeretes volt.

⁶⁵ Mongoljskie skazki. Moszkva 1962. 25.

c) Apollón Smintheus Belső-Ázsiában?

E címmel Trencsényi-Waldapfel Imrének az Acta Orientalia Hungaricában megjelent azonos című tanulmányára kívánunk utalni. Mitológiájában a szerző a következőket írja Apollón Smintheusról:

„Apollón, a »messzire nyilazó«, a járvány és a hirtelen halál okozója, de mint Paian, ő adja a gyógyulást is. A thériomorfizmus ősi emlékeire utal Lykeios és Smintheus mellékeve, a görög lykos (= »farkas«) és sminthos (= »egér«) szavakból. Ő tehát a félelmetes Farkas-isten és a pestist nagy távolságokra terjesztő egerekhez, patkányokhoz, valamint más rágcsálókhoz hasonlóan pusztító Egér-isten, de ő az is, aki védelmet nyújt az embereknek a halálos veszedelmekkel, betegséggel és a termést pusztító egérvésszel szemben is. Megilleti tehát a Lykoktonos (= „Farkas-ölő”) jelző is; a baljóslatú Smintheus nevet, amelynek hangos kimondása az Egér-istent teljes borzalmasságában idézi fel, a büntető istent engesztelő szertartások keretében, illetőleg főleg Apollón Smintheus kisázsiai szentélyeihez fűződő hagyományokban már korán »Egér-ölőnek« értelmezik.”⁶⁶

A mongol eredetmagyarázó mesék csoportjában furcsa párhuzamnak ígérkezik a tarbagán keletkezésének története:

„A *tarbagán*, magyarul mormota, a mongol puszták jellegzetes rágcsálója, a mongol vadász egyik legkedveltebb zsákmánya. Szőréből bundát készítenek, húsát, főleg vidéken, még ma is fogyasztják. Régi hiedelem szerint a pestist terjeszti, de az elfogyasztásával járó veszélyért kárpótul húsának különlegesen jó íze. A tarbagánról számos legenda, mese kereng a mongol pusztákon. Valamennyi megegyezik abban, hogy a tarbagán valaha a ködbevesző régi időkben ember volt, s egy különleges fogadás következtében változott rágcsálóvá.

Valaha réges-régen, régen elmúlt időkben hét Nap szórtá sugarát a földünkre. Rettenetes szárazság volt akkoriban a hét Nap miatt, a vizek kiszáradtak, a növények és állatok elpusztultak a hőségben, s az emberek is rettenetesen szenvedtek. Volt ebben az időben egy *Erhi-mergen* (Hüvelyk-mester) nevű vadász, akiről az a hír járta, hogy nyilával sohasem téveszti el a célpontot, mindent eltalál, amit csak akar. Az élőlények, akik abban az időben éltek, követeket küldtek Erhi-mergenhez, hogy szabadítsa meg a világot a kínzó hőségtől, lője le a Napokat az égről. A vadász fiatal volt, forróvérű, s hencegve kiáltotta a követeknek: - Mind a hét Napot lelövöm az égről sorban, egy-egy nyíllal. Ha egyet is elhibázok, levágom a hüvelykujjamat, amelynek ügyessége kiemelt engem a többi, egyszerű vadász tömegéből, elhagyom az emberek világát, sötét lyukba bújok s ott élek ezután! - Amit fogadott, meg is tette. Elővette félelmetes nyilát, kifeszítette, s hat nyílvezzővel lelőtt hat Napot az égről. Amikor a hetediket készült lenyilazni, hirtelen arra szállt egy fecske, s a hatalmas erővel felröppent nyílvezző a fecske farkát hasította ketté. Azóta villás a fecske farka. A nyílvezző erejét veszítve, célt tévesztve hullott vissza a földre, Erhi-mergennek nem volt mit tenni, be kellett tartania esküjét. Ahogy elhamarkodottan megfogadta, levágta a hüvelykujját, elhagyta az emberek világát, sötét odúba bújt, így élt tovább. Néha azonban, amikor a reggeli nap fénye végigömlik a pusztán, Erhi-mergen elfelejti, hogy már nem ember, kibújik lyukából, két kezével célbaveszi a napot, mintha csak íjat tartana, s le akarná löni. Az emberek ezért nem eszik a tarbagán húsát, mivel a tarbagán maga Erhi-mergen, az ember pedig nem eheti meg embertársát.”⁶⁷

⁶⁶ TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE, i. m. 118.

⁶⁷ LÖRINCZ LÁSZLÓ, A mongol népköltészet. Budapest 1969. 38-84.

A tarbagán keletkezésének a legendája kétségtelenül az Apollón Smintheusszal kapcsolatos hiedelmek belső-ázsiai meglétére utal. Földrajzilag megkönnyíti az elterjedést, hogy Apollón Smintheus kultusza elsősorban Kis-Ázsiában virágzott, s onnan akadálytalanul vándorolhatott Belső-Ázsiába, ha nem éppen onnan került a görög mitológiába. Mindenesetre az elterjedés lehetőségének nem mond ellent semmi, hiszen a görög művészet számos eleme eljutott Indiáig is, s ott a buddhizmussal egyesülve sajátos, szinkretikus formát hozott létre, az ún. grekobuddhista művészetet.

Apollón Smintheus megléte azt bizonyítja, hogy az egymás mellett létező mitológiai rendszerek a sokszor igen nagy földrajzi távolságokat is legyűrve hatottak egymásra, s az így létrejött szinkretikus formák tovább gazdagították az ó- és középkori népek hiedelemvilágát.

III. A földművelő mongolság (monguorok) mitológiája

A monguorok a Kínai Népköztársaság területén, Cinghaj és Kanszu tartományokban élnek. Számuk a becslések szerint néhány ezer főre tehető. Elsősorban földműveléssel foglalkoznak, gazdasági életükben az állattartás csak másodlagos jelentőségű.

Vallásukat tekintve lámaisták, mítoszaik egy sajátos hitvilágot tükröznek. Bár jelentős részükben a tibeti lámaizmus megfelelő alkotásait dolgozták át és terjesztik anyanyelvükön, mégis mitológiájuk megérdemli a tüzetesebb vizsgálatot.

Mítoszaik első látásra tibeti átvételek, még a szereplők neve is tibeti. A cselekmény azonban sok esetben a monguor valóság talaján fakadt, olyan jelenségek figyelhetők meg bennük, amelyek kizárólag a tibeti határvidék törzseinek az életére utalnak. Emellett a lámaista hatás is elsősorban apokrif lámaista mítoszok átvételét jelenti, míg a kanonikusok folklór formájában nem igen terjednek.

A következőkben egy kozmogóniai mítoszt ismertetünk verses fordításban, mivel a mítosz a monguorok és ezzel együtt a mongolság költészetének is kiemelkedő alkotásai közé tartozik.

A mítosz kezdete az apokrif lámaista kozmogónia alapján a világ teremtését mondja el.

1.

Ősidőkben réges-régen
Őseink hogy teremtettek,
Sem nap nem volt, sem hold nem volt,
Sötétség volt, világ nem volt.
Testüket ruha nem fedte,
Torkuk étel nem illette.
Őseink így nem élhettek!

2.

Háromszor pillantott Buddha.
Először hová pillantott?
Másodszorra hová nézett?
Harmadszorra mely világba?
Mágikus szeme sugára
Magas égre esett nyomban:
Magas égen hold, nap nem volt.
Másodszori szemsugára
Messzi pillantott az űrbe:
Messzi űrben sötétség volt.
Harmadszori pillantása
Hideg földünk mérte végig:
Hideg földön homály honolt.
Mágikus szeme sugára
Magas égre hogy rászökkent,
Nem szökkent rá holdra, napra,
Nem volt egyik sem az égen.
Másodszorra mikor nézett,
Messzi űrbe mélyedt fénye:
Messzi űrben homály honolt,

Kék köd szállott, furcsa füst kelt,
Keringett a néma űrben.
Harmadszori pillantása
Hűs, homályos földünk érte.
Feketefejűek lakták
Fény nélkül a néma földet,
Fejük fénykéve nem érte.
Homály mélyét, hűvös méhét
Három nézése megmérte!

*

Győzelmesen elmúlt Buddha
Szemlélődött három hétig.
Három hét elég volt néki,
Nem is kellett egy év néki.
Nehéz volt a semmit mérni
Ürességben elmerülni.
Hol volt a víztartó edény?
Merre volt és volt-e töltve?
Mind megannyi súlyos kérdés...
Víztartót az égben leltek,
Ki hozza azt le az égből?
Ki lehozza dicső neve;
Három Világ Őrizője!
Elhozni azt nem volt könnyű,
Megtölteni sem volt könnyű,
Hűvös edény belsejébe
Három elixírt töltöttek.

*

Ki lesz, ki a kannát tölti,
Ki a varázst sorban önti?
Győzelmesen Elmúlt Buddha
Gyors töltéshez készülődött.
Hét napig magába mélyedt
Hét napra lelke elröppent.
Hét nap végén itt a kanna!
Kanna alját mivel töltjük?
Közepére mit is öntsünk?
Mit tegyünk a tetejére?
Fekete víz az aljára,
Sáfrány meg a közepére,
Pávatoll a tetejére!
Így töltötték meg a kannát,
Így telt meg a varázs-edény;
Fekete vízzel az alja,
Sáfránnyal meg a közepe,
Pávatollal a teteje!
Tellett-tellett míg megtellett.

*

Mikor megtellett a kanna,
Minden benne volt, mi kellett.
Győzelmesen Elmúlt Buddha
Szemlélődött három hétig,
Nem is négyig, csak háromig,
Oly sok nem is kellett neki.
Mi látszódott Buddha balján,
Mi villogott jobb oldalán?
Mi vakított feje felett?
Jöjjön válasz énekünkre!
Buddha balján fénynyaláb kél,
Bágyadt sárga fénye csillan.
Miért csillan sárga fénye?
Buddha jobbán fénysugár kél,
Fehér fénye tompán csillan.
Miért villan fehér fénye?
Jöjjön válasz énekemre!
Feje felett kék sugár kél,
Fürgén táncol ferde fénye.
Miért lobban fel a kék fény?
Jöjjön válasz énekemre!
Buddha balján sárga sugár,
Bűvös napkorong világol;
Bőszen ontja sűrű fényét.
Buddha balján fehér fényben
Bűvös holdkorong pislákol,
Fehér fényét ennek látod!
Feje felett kék sugárban
Fényes csillagsereg támadt,
Villogását ennek láttad!
Varázskanna tetején is
Valami lágy mozgás támadt?!
Jöjjön válasz énekemre!
Varázskanna tetejéből
Vaspengéjű kard bújt elő;
Vaspengének hegyes csúcsa,
Oszlott három szúrós ágra.
Ott ült a nap, fényét bontva,
Szúrós-vas, középső ágon.
Ott ült a hold, lángját ontva
Szúrós, baloldali ágon.
Csillagok meg a jobb csúcson
Csillogtak a kék sugárban.
Győzelmesen Elmúlt Buddha
Gyönyörködve ült közöttük,
Gyönyörködve mustrálgatta.
Jaj, de nem az égből nőttek,
Csak a hideg földből keltek,
Míg az égbe emelkedtek,
Sok volt addig Buddha dolga!

Sok imádság kellett oda!
Jó egy hétig imádkozott,
Jaj, pedig már minden kész volt!
Egyszerre csak megmozdultak s
Fel, a kéklő égre kúsztak!
De a nap még nem volt meleg,
De a hold még nem volt fényes,
Dermedten ült a sok csillag.
Jaj, hát most meg mi hiányzott?
Volt már nap, hold és volt csillag,
Vidám fényük mégsem csillant.
Sárga napunk nem volt meleg,
Szárnyas holdunk sem volt fényes,
Csillagaink bénán ültek...
Akkor Buddha újra mozdult,
Varázsvíz az égre loccsant;
Sárga-napnak heve támadt,
Szárnyas holdnak fénye táncolt,
Csillagsereg útnak vágott.

*

Hogy termettek fenn az égen?
Hogy szöktek a Világhegyre?
Sárga nap, sugarak szárnyán?
Szárnyas hold, nyalábok hátán?
Csillagok meg tán röppentek?
Kérdezzük meg Győztes Buddhát!
Ki legyen ki megkérdezze?
Kérdezze őt Sákja-Buddha
Kérjen tőle pontos választ!
Győzve Elmúlt csak mosolygott:
„Kék árpát önték az égre,
Kanna vizét néma ürbe.
Nap hold, mozdult, csillag indult,
Világhegy csúcsához szálltak!
Világhegynek csúcsa körül
Kering a hold, fordul a nap,
Csillagsereg rója útját.
- Így jutottak fel a csúcshoz,
Így járják most körbe táncuk!”

3.

Mikor először tél támadt,
Már volt nap, hold s csillagsereg.
De a nap, hold, magasan járt,
Derengett csak hűvös fényük,
Dermedt fagy hullt a világra.
Hogy tudott ily hideg lenni?
Hát a nap a hegy csúcsánál,
Hamar-útját körbe járta.

Hamar-útja magasán volt
Világhegynek csúcsánál volt,
Így tört hideg a világra!
A napok rövidek voltak,
Mert a hegycsúcs az vékony volt,
S a körpálya túl rövid volt.
Tél múltával nyári napok
Teljesültek, hosszabbodtak...
De hát miért hosszabbodtak?
Jöjjön válasz énekemre!
Tél múltával nyári napok
Teljesültek, hosszabbodtak;
Íme ezért hosszabbodtak:
Nyáron a Világhegy alján
Nyújtott pályán kering-forog.
Nyári napok így melegek,
Nyári napok így hosszúak.
Világhegynek vaskos alja
Vastagabb mint vékony csúcsa;
Vándor nap lassan kerüli.
Hegynek alját ha kerüli
Hőség száll a hűvös földre;
Dermedt télből fényes nyár kél.

4.

Meleg nyári napok során
Mivel tömték sajtó gyomruk?
Dermedt télben aszott, vézna
Testük mibe öltöztették?
Tavaszi három, szellős haván
Mivel verték kínzó éhük?
Nyögést hozó, izzó nyárban
Mivel tartották fenn létük?
Dermedt télben, fagyos szélben,
Mit találtak és mit rágtak?
Tavaszi három, szellős haván,
Tömték gyomruk virágokkal,
Frissen pattant kis bimbókkal.
Volt ott elég virágszirom?
Nyögést hozó, izzó nyárban,
Nyúzott testük nyers ruháját
Levelekből fonták, varrták...
Leltek elég falevelet?
Őszi három hónap során
Gyomruk kínzó, sajtó éhét
Gyümölcsökkel tompították.
Gyakran találtak gyümölcsöt?
Dermedt télben, fagyos szélben,
Degeszre tömték a hasuk
Fűre, fára fagyott jéggel.

Füre, fára sok jég fagyott?
Őszi három hónap során
Gyomruk kínzó, sajgó éhét
Gyümölcsökkel tompították.
Nyári lágy eső ha hullott,
Nyeltek gyümölcsöt eleget,
Tavaszi zápor ha támadt,
Találtak sok falevelet.
Tavaszi esőben, fényben,
Nedvességet ejtő szélben
Nőttek fák a levelek.
Őszi esők három haván
Gyümölcs ízén verték éhük,
Gyümölcs ízét, gyomruk étkét
Gonosz ármány fenyegette!
Dermedt télben, fagyos szélben,
Fagyott jéggel tömték hasuk.
Gyomruk étkét veszély érte?
Gyomruk étkét más is kérte?
Gyomruk étkét fenyegették?
Tarka tavasz három haván,
Tömték hasuk friss virággal.
Ha az ég kéken világolt,
Ha a friss szél lágyan táncolt,
Hamvas levél támadt bőven.
Őszi esők három haván,
Gyümölcs ízén verték éhük.
Gyümölcs ízét, gyomruk étkét
Gonosz ármány fenyegette;
Ha nem hullott sűrű zápor,
Hamvas gyümölcs akadt bőven.
Dermedt télnek három haván,
Fagyos jégcsapokat ettek.
Jégcsap jegét, fagyos ízét
Gonosz ármány fenyegette!
De a déli szél ha csitult,
Olvadtt jégcsap újra fagyott...
Szükség, gond elcsitult nyomban,
Sűrű bánat semmivé lett.

5.

Buddha tervet forralt, de a
Kincstartó edény üres volt,
Kincstartó edény hát hol volt?
Jöjjön válasz énekemre!
Kincstartó edényről tudjad;
Fekete föld közepében,
Mágikus jel belsejében
Kiformálva készen állott.
Kincstartó edényt ha nézed,

Készen áll az varázst-tenni!
Volt-e Buddha ki elhozza,
Volt-e neve, volt-e híre?
Jöjjön válasz énekemre!
Volt Buddha, ki vállán hordja,
Volt neve is, volt híre is:
Sákja volt az, a hatalmas!
Varázsumát megragadni
Varázskincset betölteni,
Kilenc elixírt önteni,
Keservesen nehéz volt az!
Kilenc anyag miből állott?
Jöjjön válasz énekemre!
Győzelmesen Elmúlt Buddha
Gyötrő gondjaiba mélyedt.
Hét napra semmibe süllyedt.
Hetedik nap elmúltával
Kilenc töltéséhez látott.
Tibet magasából arany,
Kína síkságáról virág,
Kemba-virág Amdó-tájról.
Tibetből Naga-orvosság,
Kínából síkos selyemszál,
Amdó tájról tuja-faág,
Magas Tibet sárga földje,
Lapos Kína feketéje,
Amdó tájnak fehér sara.
Kilenc varázs-anyag ez volt!
Ki legyen, ki könyörögjön?
Ki legyen, ki beletöltse?
Ki legyen, ki vállra vegye?
Jöjjön válasz énekemre!
Könyörgőnek van jó neve!
Vállontartónak jó híre!
Betöltőnek nagy ereje!
A betöltő Győzelmes volt,
Vállontartó Fényörző volt,
Imádkozó a Védő volt!

*

Ki ássa el majd a kincset
Kerek világ mely sarkába?
Ki tudja jövőendő helyét?
Jöjjön válasz énekemre!
Vállontartó - vitéz hírű,
Varázskincsét merre vitte?
Varázskincsel vitéz vállán
Kapaszkodott fel az égbe.
Kék ég lehajló lejtőjén
Kincsét ásni töprenkedett.

Ki elássa, a Győző lesz.
Vállontartó Dzsamjan úr lesz,
Imádkozó Sákja-hős lesz!
Győzelmesen Elmúlt Buddha
Gyönyörű kincsét elásni,
Rejtett zugra akadt-e már?
Jöjjön válasz énekemre!
Szent varázskincsét elásni,
Széles szélén magas égnek,
Szép rejtekhely nem akadt ott.
Hogyha kérdik okát, tudjad;
Nap és hold épp ott vonultak,
Néztek mindent, titkot láttak.
Vette kincsét, vállra tette
Vitte tovább, messze vitte.
Hol talál majd rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekemre!
Vette kincsét, vállra tette
Kéklő ég feléig vitte.
Itt talál tán rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekemre!
Szent edény a vállát nyomta,
Míg az ég felére hágott.
Nem talált ott rejtekhelyre.
Madársereg repült arra,
Mindent láttak, kifecsegték.
Vette kincsét, vállra tette
Hol talál majd rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekemre!
Vette kincsét, vállra tette,
Tibet magas földjére ért,
Tán itt talál rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekemre!
Vette kincsét, vállra tette,
Tibet magas, hűvös földjén
Sem talált ő rejtekhelyre!
Lámák vándoroltak éppen,
Láttak mindent, megjegyeztek.
Vette kincsét, tovább vitte...
Hol talál már rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekünkre!
Vitte kincsét, vállra vette,
Mély lapályán Kína-földnek
Merre talál rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekemre!
Néma táján Kína-földnek
Nem talált a rejtekhelyre.
Hogyha kérdik okát, tudjad;
Harcosok vonultak arra,
Harci zajjal meneteltek.

Vitte kincsét, vállra vette,
Hol tegye le, hol rejtse el?
Hol talál majd rejtekhelyre?
Sziklás, szörnyű csúcsok közé
Vitte, vitte, majd letette;
Itt talál tán rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekünkre!
Itt sem talált rejtekhelyre;
Vadak-járta ösvény szélén
Vadak lesték minden léptét.
Vette kincsét, vállra tette,
Hová vigye, merre vigye,
Hol talál majd rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekünkre!
Vette kincsét, vállra tette,
Hová vitte, merre vitte?
Temérdek súlyát emelve
Tenger fenekére szállt le.
Táncoló hab sűrűjében,
Tán itt talál rejtekhelyre?
Hasztalan volt fáradsága,
Hogyha okát kérdik, tudjad;
Halak úsztak dülledt szemmel,
Haragoszöld békák sorban,
Horpadt hátú teknős-csapat,
Habok mögül lesett mindent.
Hasztalan volt fáradsága...
Vette kincsét, vállra vette,
Hol tegye le, hol rejtse el?
Vitte vállán szakadatlan,
Vitte Amdó vidékére.
Vajon itt lel rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekünkre!
Vitte kincsét, vállra vette,
Vitte Amdó vidékére.
Itt sem talált rejtekhelyre.
Lovak poroszkáltak sorban
Lovasaik láttak mindent,
Pillantásuk jót nem ígért.
Vitte kincsét Világhegyhez,
Vajon itt lel rejtekhelyre?
Jöjjön válasz énekünkre!
Világhegyhez vitte kincsét,
Világhegy csúcsára hágott.
Viharverte hegyfok alatt
Veszedelmet újra látott.
Ha okát kérdezik, tudjad;
Tündérek táncoltak arra,
Talán mindent megfigyeltek...
Vette kincsét, vállra vette,

Vitte tovább, messze vitte.
Izzadság verte homlokát,
Inai már rogyadoztak.
Vitte tovább varázskincsét
Világhegynek lankájára,
Vajon itt lel rejtekhelyre?
Veszélyek elhagyta földre?
Jöjjön válasz énekünkre!
Világhegynek lankáin is
Veszély szárnya felé lebbent;
Sárkány-asszonyok serege
Sorban sétált sűrű fűben.
Vette kincsét, vállon vitte,
Vajon hol lel rejtekhelyre?
Jöjjön végre igaz válasz!
Jöjjön válasz énekünkre!
Vette kincsét, messze vitte,
Vitte tovább, merre vitte?
Világhegynek lábához ért,
Világhegynek varázs lábán,
Vajon lel-e rejtekhelyre?
Világhegynek lapos lábán
Végre bukkant rejtekhelyre!

*

Fordultak ők jobb oldalra,
Figyeltek ott bal oldalra
Földbe mélyen gödröt vájtak.
Mikor mélyét mélyítették
Milyen legyen, hány öl legyen
Szélességét mikor szelték,
Szélessége hány öl legyen?
Jöjjön válasz énekünkre!
Mikor mélyét mélyítették,
Mértek egy ölnyit lefelé.
Szélességét mikor szelték,
Ölnyit szeltek oldal-felé.
Eresztették le a földbe,
Egyengették a gödörbe.
Hatalmasan rá ügyelni
Hat istent is mellé küldtek.
Hát ezek meg melyek voltak?
Jöjjön válasz énekünkre!
Ha számukat kérded, hat volt,
Ha nevüket kérded, nem volt!
Közönséges isten helyett,
Kőlapokból állott ott hat!
Kőlapoknak az egyike
Gödör alját óvta-védte,
Göröngyökön feküdt csendben.

Négy a négy oldalát védve
Némán miért feküdt sorban?
Varázskincsük tetejére
Védő-kőlap miért került?
Védő isten helyett hat lap?
Jöjjön válasz énekemre!
Hat kő került a gödörbe,
Négy a falat támasztotta,
Veszély ellen. Oka ez volt:
Mindent rágó földi féreg
Még talán megrágta volna...
Négy oldal-kő ezért kellett!
Gödör alját védő kőlap
Göröngyökön feküdt csendben.
Veszély ellen. Oka ez volt:
Fekete föld nedves cseppje
Fűrész-foggal meg ne marja!
Varázskincsnek tetejére
Védő-kőlap ezért került,
Hogyha okát kérdik tudjad:
Harcos nap ha lefelé száll
Heve ellen védelemnek,
Hófehér kő tán csak elég!
Ünnepi ruhát is öltött,
Ügyes kézzel tán burkolták?
Jöjjön válasz énekünkre!
Talán zöld kelméből varrták,
Tujafának zöld ágából?
Leveléből, bogyójából?
Tujafának zöld ágából!
Ha az okát kérdik, tudjad;
Sárkányoknak dicső kánja
Szereti a tujaágot,
Szívesen ölt ő is zöldet.
Melyik Buddha ki elásta?
Melyik volt, ki imádkozott?
Ki tartotta szent kezében?
Jöjjön válasz énekünkre!
S megjött a felelet, íme:
Ki elásta; Győző Buddha,
Ki tartotta; Fénynek őre,
Imádkozó; Sákýák ura!
Ők ásták el mély titokban!

*

Hajnal-fénynél rá vigyáztak
Hevert a kincs nyugalomban.
Alkony előtt mikor nézték,
Aludott az nagy titokban.
Esti órán, alkony táján

Eltűnt a kincs, nyoma szakadt!
Ki a tolvaj, ki ellopta?
Ki a rabló, ki rabolta?
Ki tudhatja, merre vitte?
Jöjjön nyomban erre válasz!
Jöjjön válasz énekünkre!
Mi történt itt, mi esett itt?
Kérdezzük a Győzedelmest!
Kérdezzük, hogy adjon választ;
Jöjjön válasz énekünkre!
Nemes Buddha, aki kérdez,
Neve Sákja, a hatalmas.
„Hajnalfényben megvolt a kincs,
Alkony előtt itt volt a kincs,
Esti órán nyoma veszett...”
„Rablók bizony nem rabolták,
Tolvajok azt el nem lopták,
Sárkány-kán ki elbűvölte.
Szemmel látni már nem lehet,
Szellőszárnyként átlátszó lett.
Sárkány-kán úgy elbűvölte,
Helyén van bár, mégsem látni!”

6.

Álló hétig ült meredten
Álom nélkül elmélyedve.
Aztán mentek kincset látni,
Sűrű sorban vándoroltak,
Szomjas szemük mit látott meg?
Kérjünk erre biztos választ,
Jöjj felelet énekemre!
Álló hétig vándoroltak,
Álom nélkül csak bolyongtak
Szomjas szemük mire tévedt?
Álló-hét-bolyongás után
Varázskincsen kő borító
Végigrepedt széles csíkban.
Miért volt az megrepedve?
Jó jel ez, vagy gonosz jele?
Jöjj Győző és mondjál választ!
Jöttek sorban Buddhát kérni.
„Varázskincsen kő borító
Végigrepedt széles csíkban.
Ha az okát kérdik, íme;
Jó jel ez, nem gonosz jele,
Biztató jel szól hozzátok;
Búza támad majd e résből,
Bajtól óv az minden élet!”
Álló hétig ült meredten
Álom nélkül elmélyedve,

Álló hétnek elmúltával
Varázskincsen új jel támadt?
Kő borító repedésén
Tű-hegy-féle bukkant elő.
Kard vagy lándzsa nem lehetett,
Katona sem volt még akkor
Csúcsos csíra csusszant elő...
Csúfos módon menekültek.
Győző Buddha csak mosolygott:
„Kard vagy lándzsa nem lehet az!
Katona sem, félni nem kell!
Biztató jel szól hozzátok,
Búzacsíra sarjadt elő,
Bútól-bajtól óv majd minket!”
Három hétig elmélkedett.
Három hétnek elmúltával
Varázskincsnek borítóján
Végigszaladt repedésen
Volt tán újra veszedelmes?
Három hétnek elmúltával
Mi látszott a repedésben?
Két ágacska bukkant elő!
Kérdezzük a Győző Buddhát...
Ki legyen, ki kérdi szóval?
Jöjjön válasz énekemre!
Három világ Őrizőnek
Hangos szóval ezt mondotta:
„Végigszaladt repedésen
Két kis hajtás bukkant elő.
Jó jel ez, nem gonosz jele!
Fényes friss kis levelecskék
Félni nincs okotok tőle!”
Négy hét múlva újra nézték,
Nyomban szemük kerekedett.
Mit láttak a kincs tetején?
Négy hét múltán, zöld levélen
Nézni-félős dudor támadt.
Néma veszélyt rejt e dudor,
Menekülni tán jobb lenne?
Jöjjön válasz énekünkre!
Négy hét múltán zöld levélen
Nézni-félős dudor támadt!
Néma veszélyt bizony nem rejt!
Magház támadt a levélen
Menekülni jó ok nincsen!
Öt hét múlva újra nézték
Örvendeztek, búslakodtak?
Jöjjön válasz énekemre!
Öt hét múlva, hogy szemlélték
Kis fejecskék sokasodtak.

Hosszú szakáll sok fejecskén;
 Híres magok előbújtak.
 Félelem hogy reájuk tört,
 Futni támadt mindnek kedve.
 Fene veszély innen támad?
 Győző Buddhát, őt kérdezzük!
 Győző Buddha csak mosolygott:
 „Öt hét múlva ha szemlélik
 Zöld levélen dudor támad,
 Zörgő levél magot dajkál.
 Félnivaló nincsen tőle;
 Ha a búzán fejek nőnek,
 Halott ember feje nem az,
 Híres búza magja lesz az!
 Halott ember haja nem az,
 Híres búza szakálla az!
 Félnivaló nincsen tőle!”
 Hat hét múlva újra nézték,
 Hatalmasan megnőtt ismét...
 Jöjjön válasz, hogy mit láttak:
 Jöjj felelet énekemre!
 Hat hét múltán újra lesték,
 Halott ember feje-féle
 Búzafejek nagyra nőttek!
 Menekülni, futni kéne...
 Miért nőttek fene-nagyra?
 Jöjjön válasz énekünkre!
 Győző Buddhát kérdezzük hát!
 Győző Buddha csak mosolygott:
 „Hogy a fejek nagyok lettek,
 Hamar mondom fontos okát;
 Erős magok nagyra nőttek
 Enni lassan lehet mindet!”
 Hét hét után újra lesték
 Hogy mit láttak, okát tudjad;
 Pontos okát hamar mondjad,
 Jöjjön válasz énekemre!
 Hét hét végén mikor lesték,
 Híres búza-mag kemény lett.
 Toklász védte fagytól-hőtől,
 Hajló szára büszkén ringott;
 Híres búza-mag megérett!

7.

Kemény magját hogyan egyék?
 „Kérdezzük a Győző Buddhát!”
 Mit tanított Győző Buddha?
 Jöjjön válasz énekemre!
 „Hét hét után búza magja
 Ha szemlélik, hamar érik,

Hetedik hét végén érik.
 Kemény magját ki kell venni,
 Kalászeit bottal verni.
 Kézzeel tépni, szájjal marni
 Toklászoktól szabadítani,
 Kemény magját sorba rakni,
 Kék égnek kalászt áldozni.
 Felhajítván ég csúcsára
 Fejünk hajtsuk fáradt földre!”
 Kemény magját hogyan együk?
 Kérdezzük a Győző Buddhát!
 Mit tanított Győző Buddha?
 Tanítását hamar halljuk,
 Jöjjön hozzánk pontos válasz!
 Jöjj felelet énekemre!
 Győző Buddha csak mosolygott:
 „Feketefejük éhét
 Földnek magja messze úzi!”

*

Béka jött és magot lopott
 Brekegett és messze vitte.
 Mely irányba, hová vitte?
 Jöjjön erre pontos válasz,
 Jöjj felelet énekemre!
 Győztes Buddha így válaszolt:
 „Tarka béka földnek magját
 Tenger fenekére hordta!”
 Visszanyerni van-e módja,
 Válasz jöjjön énekemre!
 „Vízimadarak segítenek!”
 Vízimadarak repültek s
 Vízből földre visszahozták.
 Zörgő kalász száraz magját
 Szarka madár vitte messze.
 Mely irányba, hová vitte?
 Fekete sziklára tette,
 Földtől-távol sziklacsúcsra.
 Visszahozni van-e módja?
 Visszanyerni van-e vitéz?
 Kérdezzük a Győző Buddhát!
 Ki kérdezze, melyik buddha?
 Jöjjön erre pontos válasz,
 Jöjj felelet énekemre!
 Ki kérdezze Győző Buddhát?
 Aki kérdi, az is Buddha,
 Annak is van híre-neve;
 Dzsamjan az ki, kérni fogja!
 „Fekete hegy magas csúcsán
 Fekszik a mag összegyűjtve!”

Kalászt űzni elindultak
Fekete hegy vad csúcsára.
Ám a szarka görbe karma
Ásta mélyre földnek magját.
Feltúrták a szikla csúcsát
Fekete hegy kemény ormát,
Földnek magját megtalálták,
Vállra vették, hazavitték.
Hová vigyük biztos helyre?
Jöjjön erre pontos válasz,
Jöjj felelet énekemre!
Kérdezzük a Győző Buddhát,
Hova hordjuk földnek magját?

*

De a jó mag még kevés volt.
Kérdezzük a Győző Buddhát!
Győző Buddha csak mosolygott
„Hallgassátok népek szavam!
Hozzátok szól, tudást hirdet.
Magas égbe emelkedünk,
Mégfogjuk az égi sárkányt
Arany karikába húzzuk,
Arany igával igázzuk,
Arany eke elé fogjuk,
Kék-ég-mezőt így felszántjuk!”
Kék-ég-mező csak csikorgott,
Keménysége nem engedett;
Barázda nem kerekedett.
„Fekete sziklára mászunk,
Félelmetes jakot fogunk.
Ezüst orrkarikát hozunk,
Ezüst igával igázzuk
Ezüst ekék elé fogjuk,
Ezüst eke-sort húzatva
Erős sziklát csak felszántjuk!”
Keménysége nem engedett,
Barázda nem kerekedett.
Leszállunk a lapos földre,
Lehet-e itt magot vetni?
Kemény földet felszántani?
Kérdezzük a Győző Buddhát!
Jöjjön tüstént pontos válasz,
Jöjj felelet énekemre!
Győző Buddhát hogy kérdezték,
Győző Buddha csak mosolygott:
„Szép mezőre ereszkedünk,
Szürke marhát fogunk csendben,
Fa orrgyűrűvel gyűrűzzük,
Fa igával megigázzuk,

Fa ekék elé befogjuk,
Fa ekének vas pengéjét
Kötéllel jól megkötözzük.
Szép mezőnket barázdáljuk,
Szántunk rajta búzaföldet.
Botot nyesünk bokor-ágról
Bőrcsíkokból ostort fonunk,
Felszántjuk a lapos földet!”
Síkság földje ellent nem állt
Simult lágyan ekénk alá,
Sötét barázdák így nőttek,
Sűrű vetések termettek.
„Életünk e síkon töltjük,
Édes hazára itt leltünk!”

*

Búza magnak szára támadt,
Csörgött-zörgött érett magja,
Csépelni meg mivel kéne?
Jöjjön erre pontos válasz,
Jöjj felelet énekemre!
Kérdezzük a Győző Buddhát!
Mit tanított, magyarázott,
Jöjjön válasz énekünkre!
Győző Buddha bölcs tanácsa:
„Feketefejű-nép halljad!
Csúcsára szikláknak hágva
Csiszolatok kőből hengert,
Szálljatok a lapos földre,
Szérűskertet építsetek.
Szürke marhánk csak befogjuk,
Fa orrgyűrűvel gyűrűzzük,
Fa igával megigázzuk,
Fa fogantyúba kapcsoljuk,
Szövött zsinórral megkötjük.
Fa ostornyelünk forgatva
Csattogtatunk jobbra-balra,
Csiszolt henger elé fogjuk.
Csiszolt henger kapcsos végét
Szövött zsinórhoz kapcsoljuk!”
Gyomra megtelt minden népnek,
Gyásznak, bűnnek nyoma veszett...
Győző Buddha gyönyörködött.

*

Monguor nép - kánok fia!
Monguor dalt énekeljünk!
Vidám dallal, jó tréfával
Ősi szokásunk őrizzük!
Szerencsével éljük éltünk,

Sors figyelmezz mire kérünk:
Szokásaink őrizhessük,
Nyelvünk soha ne felejtük!⁶⁸

(Lőrincz László fordítása)

A csodálatos szépségű mítosz méltán kaphatna helyet a világ legszebb mítoszainak a sorában. Gyönyörű sorai, az ember és az embert segítő kultúrhérosz küzdelmének szemléletes leírása plasztikus képet rajzol az őskor emberének elképzelt, de a valóságtól nem messze eső szenvedéseiről és az első sikerek, a természet felett aratott első győzelmek örömeiről.

A jobb megértés kedvéért azonban nem árt néhány, rövidebb magyarázatot fűzni az egyes fejezetekhez.

Az *1. fejezet* igen rövid, s az égitestek megteremtése előtti állapotokat ecseteli. Mindenesetre a teremtés folyamatának furcsaságára hívja fel a figyelmet; az ember előbb teremtett, mint az égitestek, a világosság és a sötétség, azaz a földet közvetlenül körülvevő világegyetem. A mítosz tehát kizárólag kozmogóniával foglalkozik, antropogóniával nem, az ember létrejöttének a körülményeiről nem szerezhetünk belőle tudomást.

A *2. fejezet* a világ teremtését mondja el. Mivel a könyvnek nem célja sem a buddhista kozmogónia, sem a filozófia és az ezzel összefüggő szimbolika részletesebb magyarázata, sem annak kánonikus sem pedig apokrif módozataiban, ezeket a kérdéseket csak futólag érintjük, annyira, amennyire a megértéshez feltétlenül szükséges.

A buddhista kozmogóniában nagy jelentősége van Buddha, a teremtő Buddha pillantásainak, amelyek tevékeny szerepet játszanak a teremtésben. De ki is az a Buddha, aki a világot teremtette?

A köztudatban a Buddha fogalma egybeesik a történeti buddha Sakjamuni alakjával. A buddhista vallásfilozófiában azonban Sakjamuni Buddha csak a buddhák egyikének földi megjelenési formája.

Bonyolultabb vallásfilozófiai magyarázatok helyett szögezzünk le talán csak annyit, hogy a mítosz apokrif, tehát nem alkalmazkodik a buddhák és inkarnációiknak a kánonban meghatározott rendjéhez. A mítoszban résztvevő buddhák alakja összemosódik, funkcióik fedik egymást, hogy csak a buddhizmus szakavatott kutatója tudja őket egymástól elkülöníteni, személyüket és funkcióikat pontosan meghatározni, az apokrif „hamisításokat” a kánon „igazságával” összevetni. Gyanítjuk, hogy a mítosz eredetileg nem volt buddhista, csak később bűjt a tibeti határvidék földművelő népei mítoszának buddhista köntösébe, s a hosszadalmas magyarázatok helyett mi inkább a mítoszban megnyilvánuló emberi tartalmat, az emberi gondolatnak a buddhista filozófiától független szépségeit keressük.

A világot teremtő Buddha Avalokitésvára szíve megesett a szörnyű körülmények között élő emberekben, s három mágikus pillantása először felmérte a hiányokat, majd kezdetét vette a teremtés.

A Győzve Tökéletesen elmúlt buddha (itt Avalokitésvára, bár ez a jelző többnyire Sákjamunit illeti meg!) meditációba mélyedt, s a meditáció végén már tudta, hogy a világot csak a „víztartó edény” (kanna, váza stb.) segítségével tudja megteremteni.

Ez az edény, amiről gyakran esik szó, nagy jelentőségű a buddhista szimbolikában, s a szertartások mindenkor nélkülözhetetlen kelléke.

⁶⁸ D. SCHRÖDER, i. m. 64-111 (az egész mítosz).

Avalokitésvára el is küldi Vádzsrapáni Buddhát az égből található, vizet tartalmazó kannáért (a víz itt mint őselem szerepel), s hozzálát az elhozott mágikus kanná megtöltéséhez. A kanná megtöltése után Avalokitésvára ismét szemlélődésbe merül, s a szemlélődés befejezése után kezdetét veszi a teremtés. A mágikus kannából háromágú vaskard emelkedik ki, amelynek három ága csúcsain megjelenik a hold, a csillagok és a nap. A teremtés után azonban ismét újabb feladatok álltak a teremtő Buddha előtt: az égiteketek fel kellett juttatni az égre, s pályájukon el kell indítani őket. Az elixír-varázsvíz segítségével ez is sikerül, a teremtés tehát befejeződött.

A 3. fejezet az évszakok változásainak sajátos magyarázatát adja. A monguorok hiedelemvilága szerint a föld közepén a világhegy emelkedik, amely körül keringenek az égiteketek, a telek azért hidegek, mivel a nap a hegy csúcsa körül kering igen magasan, s sugarai csak messziről érhetik el a földet, nyáron pedig égetnek, mivel akkor a nap a hegy lába körül forog.

A 4. fejezet az emberiség ősi állapotának a leírását tartalmazza, élénk színekkel ecsetelve küzdelmeit és a természet vak erőivel szembeni kiszolgáltatottságát.

Ekkor avatkozik be ismét az emberiség sorsába Avalokitésvára, a teremtő, s egy másik mágikus edény segítségével megismerteti az emberiséget a tudással és a munkával.

A mágikus edényt, hogy a tudás kinőhessen belőle, el kell ásní olyan helyre, ahol senki sem tud a kárára lenni (5. fejezet). S itt lép be a történetbe Sakjamuni, a történeti Buddha, aki ugyan Avalokitésvára megbízásából, de mégiscsak a legtöbbet szenved azért, hogy az emberiség elnyerhesse a tudást. Ő viszi vállán a kincstartó edényt, ő keres helyet, hogy eláshassa azt, kísérei segítségével, ő az, aki mindent vállal az emberiségért. S ebben a tevékenységében a buddhista filozófiából kiszakadva ősi kultúrhérosszá válik, aki az istenek közül ereszkedik le a földre, hogy átnyújtsa az emberiségnek mindenek legfontosabbikát: a tudást.

A mítosz megfelelő részletei önmagukért beszélnek, s a költői szépséget csak rontaná a további sok magyarázat. A 6. és 7. fejezet a mezőgazdasági tevékenység elsajátítását írja le, amelyre ugyancsak a hős tanította az emberiséget, amely végül is minden nehézséget legyőzve megtanulta, a mai napig is őrzi égből szerzett, isteni eredetű tudományát.

A monguor mítosszal megismerkedtünk egy, a halász-vadász és a lovasnomád életformát folytató mongolok mítoszainál nem kevésbé fontos földművelőmítosszal, s így röviden és vázlatosan áttekintettük a három különböző gazdasági formában élő mongol népek mítoszrendszerét.

Korábban már szöveztünk róla, hogy e három rendszer a gazdasági alapok különbözősége következtében milyen élesen eltér egymástól, mindegyik egy más fejlettségi fokon álló társadalom képzeletvilágát tárja fel számunkra. Ugyanakkor eltűntet egy fehér foltot is, amely a mítoszok kutatói előtt a mai napig ott csillogott, megtörve az eurázsiai mítoszrendszerek Kínától az európai kontinens végéig húzódó láncolatát. Reméljük, hogy anyagunk segítséget ad a mítoszok kutatói számára, hogy az általuk vizsgált anyagba bekapcsolják a mongol népek mítoszrendszerét is.



1. A herosz vitézeivel leereszkedik a földre, hogy megszabadítsa az emberiséget a szörnyetegektől.
(Abaj Geszer hübüün. Burjad aradaj üliger. Ulan-Ude 1969. 2.)



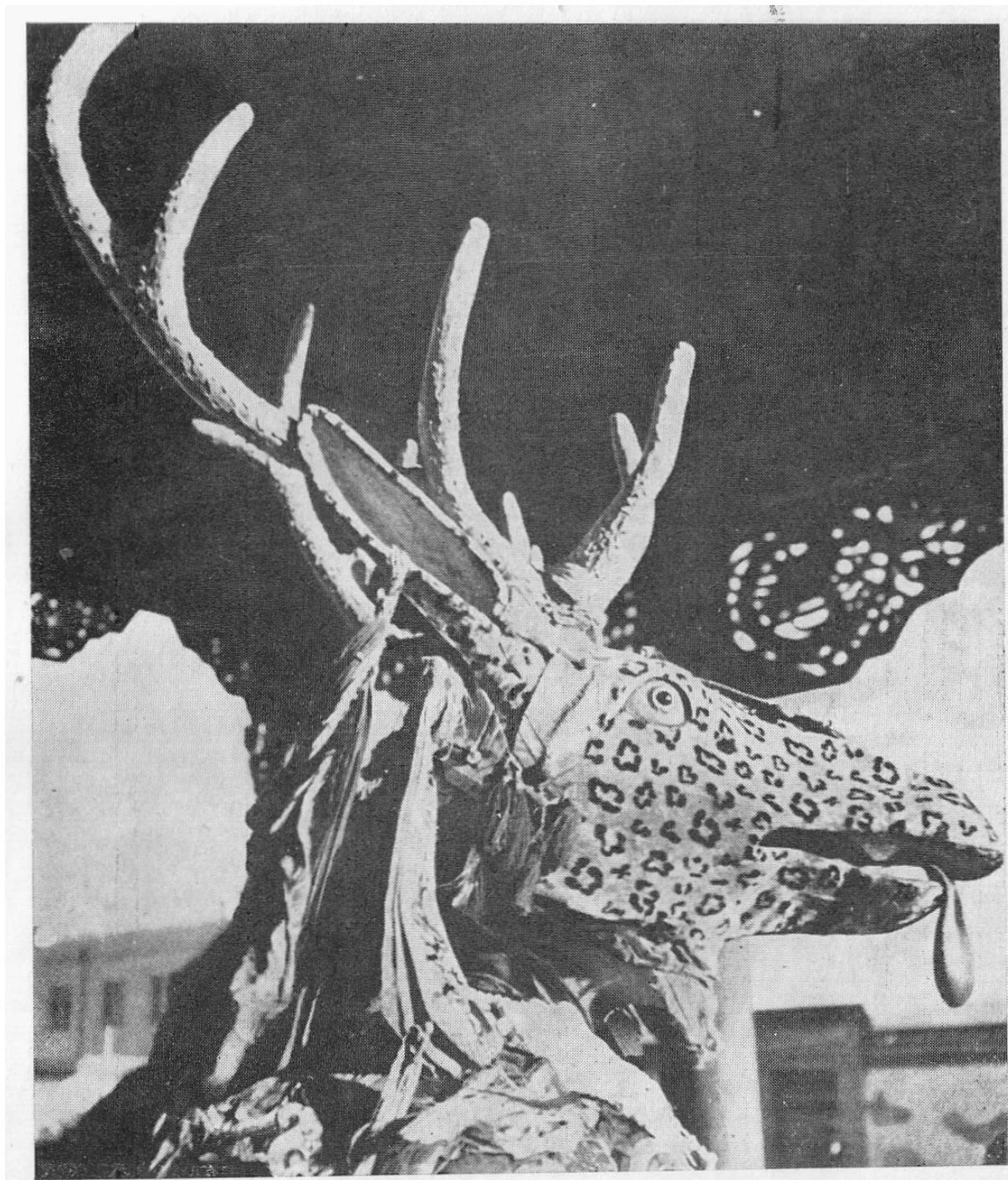
2. A hős sz csecsemőkorában megküzd az életére törő óriási madarakkal.
(Abaj Geszer hűbűn. I. m. 117.)



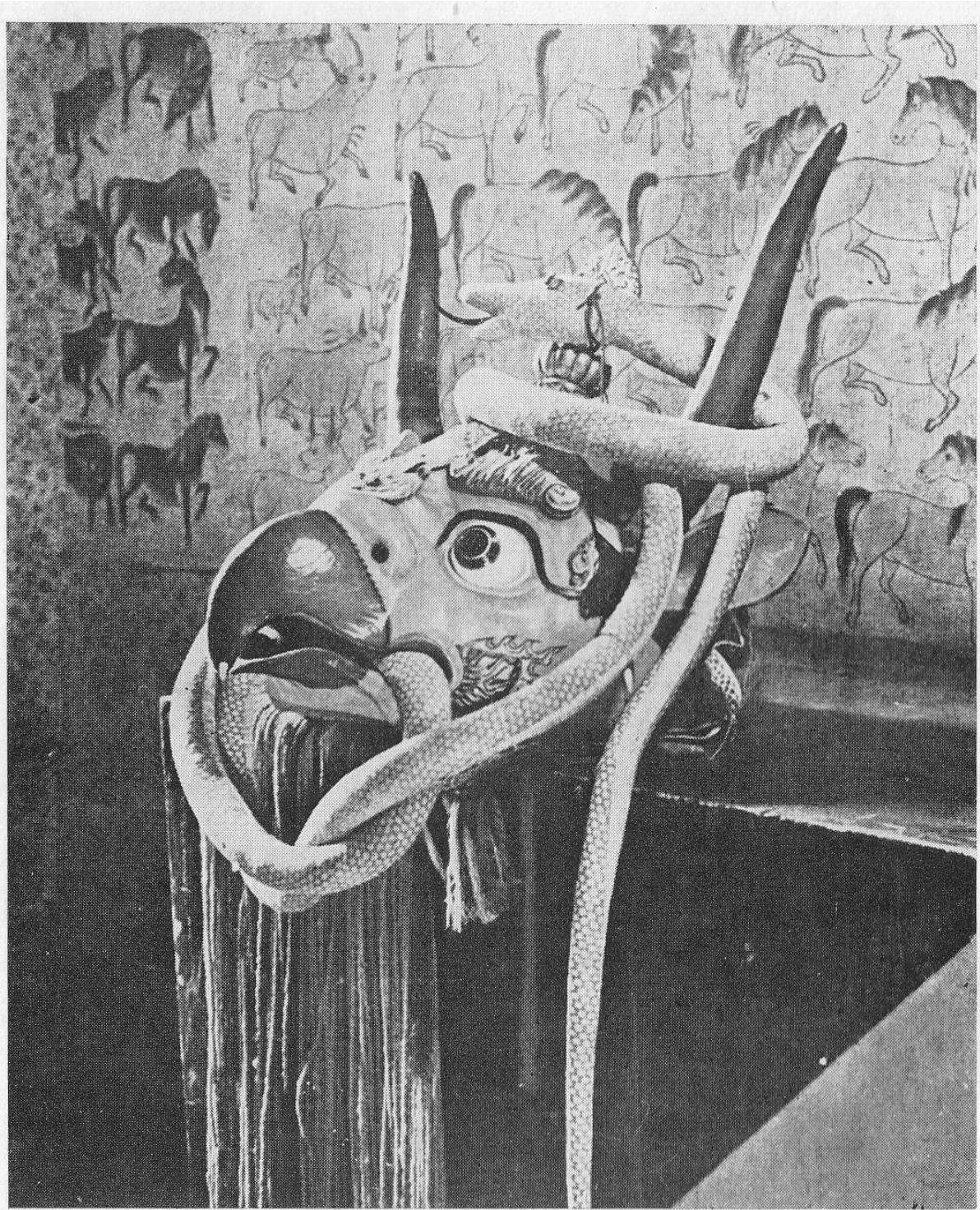
3. A hérosz párviadalban legyőzi a szörnyeteget.
(Abaj Geszer h b   n. I. m. 240.)



4. Az isten lánya feléleszti a halott hőst.
(Abaj Geszer hübüün. I. m. 511.)



5. Tériomorf isten (szarvas-isten), tibeti jövevény a mongol mitológiában.
(W. Forman - B. Rintschen: Lamaistische Tanzmasken. Leipzig 1967. 79.)



6. Az óriási garuda madár örök ellenfelével az óriáskígyóval.
(W. Forman - B. Rintschen: i. m. 117.)



7. Egy Ulánbátorhoz közeli hegy védőszelleme.
(W. Forman - B. Rintschen: i. m. 118.)



8. Erlig kán, az alvilág ura.
(W. Forman - B. Rintschen: i. m. 134.)